

ДОРОСЛА
СЕРІЯ

О Л Е Г Л И Ш Е Г А

Поцілунок

Елли Фіцджеральд

SHOUT
SHARE **IT**

Annotation

До книги визначного українського поета Олега Лишеги (1949—2014) увійшли його есеї про творчість, про витісування торсів із найтвердіших порід дерев, «може, трохи м'якших за слово». У другому розділі — «America emeralda» — переклади міфів та легенд американських індіанців, щоденник Генрі Торо, вірші Робінзона Джеферса, а також есей та вірш, написані після тривалого перебування Олега Лишеги в гірському Лемонті у Пенсильванії (США). Це остання книжка, яку поет ще встиг підготувати до друку. Вона мала називатися або «Поцілунок Елли Фіцджеральд», або «America emeralda» (Смарагдова Америка).

- Олег Лишега

- ПОЦІЛУНОК ЕЛЛИ ФІЦДЖЕРАЛЬД. Есеї

- Поцілунок Елли Фіцджеральд

- I

- II

- Час

- Лозанн

- Торс

- Слід

- Океан

- AMERICA EMERALDA. Переклади (міфи та легенди американських індіанців, Генрі Торо, Робінзон Джеферс). Есей. Вірш

- Шукай свого батька

- Місяць безчестить свою сестру Сонце

- Вакінян Танка, Громовий Птах

- Як з'явилися Сіу

- Відступ бізонів

- Перші люди і перша кукурудза

- Про Тітона-привида

- Небесне каное

- Легенда про флейту

- Койот і водоспад Мультинома

- Кінець світу

- Гризіння

- ГЕНРІ ТОРО. Із щоденника[1]

- РОБІНЗОН ДЖЕФЕРС. Вибрані вірші

- Олені покладають кості

- Оленяча мамка

- Гриф

- Вечірній відплив
- Скунс
- Люби дикого лебедя
- Човни в тумані
- Руки
- Сіра погода
- Віддалена злива
- Вогонь на горбах
- Птахи і риби
- О прекрасна скеле
- Слід. Лист
- Hawk
- Костянтин Москалець. Остання книга Лишеги
- Інформація видавця
- Про автора
- notes
 - 1

Олег Лишега

Поцілунок Елли Фіцджеральд

ОЛЕГ ЛИШЕГА

Поцілунок

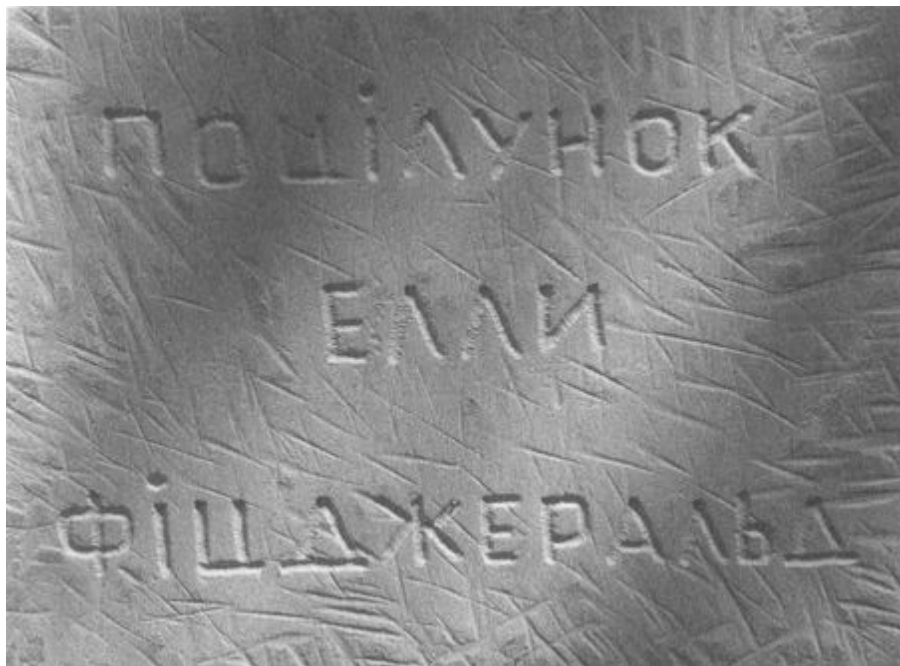
Елли Фіцджеральд

ПОЦІЛУНОК ЕЛЛИ ФІЦДЖЕРАЛЬД. Есеї

Поцілунок Елли Фіцджеральд

Якщо я колись напишу книжку
про те, як я люблю джаз, я неодмінно
назву її: «Поцілунок Елли
Фіцджеральд»..
Гуднайт!

Твій Грицько Чубай

I

Щоб почати, треба якось розігнатися, якось бігти, пуститися з гори.. Повернутися сюди, до Львова, але з іншого боку, де мені найкраще видно, і ніхто не затьмарить мого погляду.. Може, так само, як ти колись, сорок років тому, звідти зі сходу, від Києва, — лише іншою дорогою, через іншу браму..

Якось подумав, що вірш Рільке має відлуння, як дзвін може мати голос.. А рядок його прози відлуння не має, хоч і виглядає поетично. Слово може чути свій голос.. А може й не почути себе.. Коли думаю про відлуння, згадую «Постать голосу». Ти стояв по

той бік слова, ти був тим відлунням.. Тим вітром, що несе відлуння на нас звідти, звідки озивається голос.. Слово прислухається до себе.. Воно хоче подивитися на себе в люстерко: ця Постать голосу — мабуть, душа, у неї, мабуть, дівоче личко і струнка постава.. Відлуння має свою тінь:

*Тихі згуки бриніли хоч і прибрав зі струн руку
І звук вився ніби дим попід листям
І він провів очима звук*

Це була рука Езри Паунда в тринадцятім Санта. Хоч очі свої заплющив міцно-міцно: прислухався до відлуння.. Отакий портрет висів у тебе на стіні — ледь видима світлина Паунда, з темними впадинами міцно стулених повік — отам, за ними ховався чарівливий звук..

*І Кун сказав:
«Без твердої вдачі не зіграти на тому інструменті,
Не добути музики, рівної самим Одам.
Цвіт персика летить зі сходу на захід,
І я пробував лише сповільнити облітання»..*

Звук облітає персиковим цвітом.. Як сумно.. Але він ще летить, від Конфуцієвого подиху торкнувся руки Паунда, легко торкнувся твоєї руки, твоїх міцно заплющених повік.. Може, отак стуливши очі, Паунд узяв перший акорд «І тоді зійшли на корабель» у першому Санта, бо, мабуть, саме так незрячий Гомер розпочинав свою «Одіссею», торкнувшись струн на своїм інструменті.. Як сміливо Одіссей ринув у мандри.. Як завзято Паунд розпочав свою епопею, свою блискучу поразку.. Ти довго розглядав свою руку в повітрі, довго прислухався до неї, і дивувався їй: лише тобі одному виднілися на ясній незасмаглий шкірі невидимі знаки.. Спочатку наче дрібненькі міліметрові поділki на простій дерев'яній лінійці: вищі, нижчі.. Ти вже знав, що то більші — ближчі, а менші — дальші дерева, і що це ліс у твоїй долі.. Але це могли бути і твої дні?.. Менші — дні, більші поділki — літа.. Не так і багато.. Як дивно почалась твоя мандрівка у «Відшукуванні причетного»..

*він побачив сьогодні у себе в оці
вчорашню сльозу
він побачив назавтра у себе в оці
вчорашню сльозу*

Часом мені здається, що не треба було вирушати.. Але аби хтось і крикнув: залякни на місці! — хіба б ти послухався?.. Часом мені навіть здається, що в Постаті голосу отой перший її жест, перший крок тої чарівної постаті — отой час був найсвітліший, треба було його якось уповільнити, заплющившись, затримати те тихе сяйво у собі.. І більше нічого.. Може, треба було вже відійти, заховатися глибше у себе, у глибоку тінь, затамувати дух? Можна було — так мені здається сьогодні.. Можна було ховатися у собі, і ти ховався, мовчав роками, вже пізніше.. Але навіть і так, навіть звідти, чи хтось інший, обачніший, з глибокої ночі — не прозріє і не осліпне?

*у неї жести фатальні
як волосся у блискавки
її танець весільний має ритми глибокі,
що такі, як колодязь зорі*

Як можна не зірватись у цю безодню — назавжди, забувши усі найдрібніші знаки на твоїй руці.. Ти вже був там, у безодні, і тепер, через сорок майже літ, я ловлю відлуння твоїх кроків тут, у Львові, у цій безодні.. Тут мене не було стільки часу, недавно якось я навіть заблукав тут, уявляєш? — у самому серці Львова, між Оперним і твоїм театром. І я собі подумав: може, мене водить ця потаємна осліплена ріка?.. Вона починається ніби звідти, де ми з тобою тоді гуляли ночами.. Але, мабуть, інакше: це я, я тепер осліплений, шукаю ту ріку, і ніяк не зблисне мені жодна краплина її доньок Пасіки й Сороки: вони двоє твоїми очима задивляються на Північне море, але третя донька, сестра їхня Зубра — у відчаї втікає у протилежний бік на південь, до лагідного сонця.. Від кого вона так панічно втікає?.. Може, від місяця, від того, що розіп'ятий над усіма ріками, великими і найменшими.. Часом у ясну ніч він мені здається Лаокооном у невидимих обіймах, але про нього ти знаєш більше.. Він тут, поруч.. Варто лише нахилитись і зачерпнути рукою.. Лише наважитись.. Так, як міг Лі Бо..

Я в поїзді. Сьогодні Покрова і якраз уночі випав сніг. У вікні крізь запітнілу шибку проминає чорно-біле кіно. Лише дерева, темні на снігу, зрідка плями зеленого, рудого.. Означилися невидимі звірячі стежки, повилазила кожна грудка.. Проявилася титанічна діяльність кротів на пасовиськах.. Я їду до Франківська на вечір пам'яті Тараса Мельничука.. Може, ти знав його, а може, й ні, він трохи старший за нас. І його тихо, поволі замордували, хоч і згас ніби своєю смертю.. Його хата була високо в горах, в Уторопах, і він жив там сам.. Колись, може, десять літ або й більше тому ми бачилися. Могутній, з розкошланою бородою Вітмена.. Знов за вікном сніг, ми довго стоїмо на станціях.. Зараз, здається, Ходорів, батьківщина Калинця.. Наш поїзд пропускає усіх.. Але мені нема куди поспішати, виступ аж о десятій, буде вже темно.. Організовує вечір молоденький поет, родом так само з гір, з Брустурів, столиці коників з сиру.. Не знаю, найбільше зрадію, аби він мені колись подарував такого білого коника, старосвітського, з вершником у сідлі.. На такому коні мабуть можна одним махом перескочити Карпати.. Я хотів би прочитати щось твоє, може, «Світло і сповідь»? Там мадонни годин, здається, теж провіщають перший сніг.. Ти там найсвітліший.. І ще хотілося би почитати уголос Лорку, довгий вірш пам'яті Вітмена.. Я так, може, віддячуся Тарасові і його засніженим горам.. Колись Довган — а він набагато краще його знав — напідпитку серед ночі найняв таксі і разом з Коцьким поїхали до нього.. Зеньо мені недавно у Тисмениці розповідає: Славко мене підбив — а це ж гори, ніч, сніг..

Десь аж над ранок вийшли на той високий ґрунь, слизько, навкарачки видряпалися до його хати, аж вона замкнена, і колодка висить.. А на подвір'ї яблуня, і під нею повно яблук на снігу.. Видко, там його вже давно не було.. Довгана ти знаєш, коли зривався, то вже його не спиниш.. Якраз він і познайомив мене з Тарасом..

І ночували ми у його, Довгановій, хатці у Микитинцях, на підлозі, і в темряві допивали останню чарку.. Тарас справді подібний на Вітмена, у темряві світилася його борода..

Ти, мабуть, ніколи сюди не їздив, а це ж мій край.. Як бачиш Дністер, то вже наче вдома.. Але тепер, коли я вже вертаюся назад до Львова, Дністер прибув.. Я тут колись хотів скупатися взимку, отут, під мостом в Галичі.. Там, у Станіславі, сніг був розтав, а вже від Крилоса поля знов рябіють.. Княжа столиця з-за перелісків виглядає на горбі — отам засніжений Золотий Тік, верхівка княжого собору.. Давні столиці тепер далеко на відлюдді.. Аж тепер вони неприступні, за горами-долами, давні столиці.. Галич, Бурштин, Рогатин.. За ними Черче, Підкамінь.. Отут, десь тут мав

бути маєток графа Баворовського, де син Моцарта, Франц Ксавер, учив дітей музики.. Боже, сирота, сам ще дитина, в шістнадцять літ.. Десь тут, далеко від матері.. Високі горби, поля трохи засніжені, заходить сонце.. І раптом Бібрка, вся під снігом, добротні мури, темно-багряні.. Усе найтемніше і найясніше.. мокре дихає, парує.. А тут колись народилася Марійка Габлевич, у Бібрці, давній столиці княжих бобрів.. Мабуть, ти й тут ніколи не був.. І я тут не був, я просто переїжджаю відстань між мною і тобою.. І хочу, щоб ти через мої очі відчув, як заходить сонце у вікні ліворуч, сідає над засніженими горбами і темними лісами..

У Сихові сніг уже по коліна, падає і відразу розтає, і я набряк увесь.. У темряві, озираючись, проминаю Сихівський пустир з високими бетонними колонами, внизу темна кропива.. Стовпи, що підпирають небо.. На старість знаю, що та верхня балка називається архитрав.. Руїни Акрополя тягнуться аж сюди.. Вже здалеку, входячи у місто, почув, як відлунює по невидимих ринвах, як тануть високі колони, бубнять у темний асфальт.. Перед самим домом білий з плямами кіт прямо з калюжі на хіднику хлебтав воду, його язик сьорбав захланно отут, під моїми ногами, найсвіжіший самогон..

Аж зовсім недавно я довідався, що теперішня Зелена дуже й дуже давно називалася Волоською дорогою.. Тепер багато чого прояснилося. Той шлях ішов через Коломию, Чернівці, на південь.. Звідти привозили каракуль, парчу, цинамон.. Я теж звідти, з того шляху, з Тисмениці, там шили добрі кожухи.. Звідти я прийшов до тебе на Погулянку.. Мені все відразу випрямилося.. А ти прийшов з півночі Волинським шляхом, він якраз доходив до Полтви і понад нею виходив на Волоський шлях.. І Віктор появився звідти, Волинським шляхом з Кременця.. І нам було добре тут разом.. Я ніколи б не подумав, що так близько від театру Скарбка до Оперного.. Оперний стоїть на Полтві, а твій похмурий театр уже на березі — оце й уся різниця.. Водяний пацюк міг собі поплавати у течії, похлюпатись у плесі отут, де тепер Оперний — і, викупавшись, сховатись у свою нору під іншим театром, набагато старшим.. Та міг і лебідь загніздитись отут, бо Оперного ще не було, хіба що жаби, а Полтва текла собі далі, аж до Буга, а той вже у Північне море.. То, виходить, що й мені з далекої Тисмениці, давньої, притихлої галицької землі, куди князь Володимирко вибрався був у тисяча якомусь там літі на лови — і тобі з волинського Козина, і Вікторові, з його Кременецької гори Бони — усім нам трьом разом явився в далечині той примарний лебідь, що міг десь століття перед нами замерехтіти сяйвом своїх крил отут, на березі невидимої, примарної Полтви, отут, у серці..

А тоді, вже в наш час, Зеленою, горбами, навпростець через хаші, мені здається, виходилося до Стрийського парку, а тут ближче в долині була Залізна Вода, а ще нижче, у самій долині, була Погулянка, а над нею Пасічна, там колись була пасіка, і звідти ми ходили вечеряти до Володі Ямінського на Медовій Печері.. А з Майорівки найкоротша дорога до тебе на Погулянку була через ліс.. Оту лісову дорогу я мав би запам'ятати найкраще.. Вона єдина вела до таємниці.. Але пам'ятаю тільки, що в сутінках там рясно блимали світлячки, і то був таки справжній грабовий ліс, дикий.. І між грабів наче ховалась єдина хатка, здається, гостроверха, темна і давня — чи не ще австрійська лісничівка.. А вже нижче знову граби, і стежною сходилося аж на Погулянку.. А там було якесь свято, здається, вже після Різдва.. Січень, ми з Марією несемо тобі подарунок — чи то були квіти, що вона несла?.. Там унизу, на першому поверсі, уздовж — святковий стіл, за вікнами повно снігу, мороз, люди вже сидять, і там Віктор співає тобі свою «Панну Інну».. А тоді Чорновіл каже Литвіну: ну, Миколо, то діти — а тепер ти.. І він, здається, співав «Чорна рілля ізорана».. Ти був у білій сорочці, і всі ми може вперше почули «Відшукування причетного».. І знов за північ верталися тим лісом, але вже крутішою стежною, навпростець.. Марія тоді здається, ще не знала, хто ховається під займенником «вона» у найтемніших Шекспірових сонетах — то вже буде набагато пізніше — а тоді вночі її щоки горіли від снігу, ми десь провалювались.. Глибокий сніг.. Пригадую, була вона в довгій темній шубі, і тої ночі у якійсь тонкій шалі з довгими френзлями.. Може, якась дорога шалінова хустка — і вона чіплялася за густі грабові галузки.. То вже трохи пізніше вона раптом зведе мене з Любартом Ліщинським — і вже нікого не бачитиме крім нього.. А хіба могло бути інакше?.. Дивитися на його величезні очі, якісь литовсько-вірменські безконечні руки, як він літав на «Весіллі» Виспянського у Польському театрі.. Мабуть, не було такої родимки на дівочому тілі, яку б він відчував ліпше, аніж найменший закуток чи камінець на Ринку у Львові..

Не дивно, що я не все пригадую: тридцять три роки я обминав Львів з Києва до рідної Тисмениці: лише з вікна вигляну на вокзалі під шкляним куполом: щось наче світиться отам, якесь ніби знайоме місто? — ага, ще кілька годин і вже вдома.. Отам за вікном — тобі приснилося — немає ніякого Високого замку, ніякого Юра, може, воно колись там і було, але не тепер — ніякої Погулянки, ні Медової Печери — там за вікном марево — дерева й горби, так, горби, може, і дерева, і кущі, але міста за ними — ні, немає — я там ніколи не був, може, приснилось? — чому поїзд так довго стоїть — мені треба далі: Ходорів, Бурштин, Галич, далі

Дністер, і аж там Тисмениця — одна з тих найтихіших погаслих давніх столиць — і ти вже вдома..

Я боявся його.. Я став боятися його людей.. У центрі, як це ставалося у страшних переказах, запався під землю університет.. Лише далеким тужним завиванням у верхів'ях буків згадувався Стрийський парк, різьблений павільйон над озером, плакучі верби.. Але це все як відлуння, відбитки на воді, брижі: білі водяні лілії.. Невідомо, я забув дорогу — може, туди веде вулиця Франка?. Я боявся й близько підходити до Цитаделі: там десь, під горою Вороновських, колись світилася бібліотека?.. Хоч, правда, якось минулого року під вечір, була, здається, субота — я таки наважився нарешті увійти під високу колонаду: там усередині тьмяно блимала гасова лампа, і було дуже тихо: мені назустріч підвівся поважний сивий чоловік і запитав, чого я тут хочу?.. Він був десь мого віку.. Хто може щось бажати уже в такому віці.. Я відповів, що нічого, хочу лише запитатися, чи могли б вони записати мене?.. У мене є все: і паспорт, і фото, і навіть гроші.. А у вас є диплом?.. Ні, кажу, немає.. Тоді не можна.. Але це було так давно.. Я міг його сто разів загубити, зрештою, міг втопити у Полтві.. Він стояв і дивився, високий, в золочених окулярах нічний сторож: за ним довгий напівтемний коридор.. Мармур, бронза, античні боги..

Я ніяк не можу згадати богині з луком і вигнутими хортами.. Та, що не йде — летить! у туніці й сандалях, у серці Львова?.. Висока, тонка, дуже висока, з тугою зачіскою на невеликій голові?.. О, згадав, Артеміда.. Але Ігор Виногородський, «Капітан», сказав інакше, не давньогрецьке, а інакше: ми десь сиділи у Києві — чи в нього, чи в когось у гостях, і пили вино.. і раптом Ігор каже: Наталю, у вас ноги, як у Діани.. Він був вилитий Іоан Хреститель, коли йшов з полотняною торбою через плече своїм Хрещатиком: пряма, аж надто пряма постава, сплутане кучеряве волосся на плечах, блакитні очі, тонкий профіль.. Тоді він різав овальні рамці для фотографій з червоного дерева.. Усе простим ножем.. І ще випалював свою кераміку просто у вогнищі над Дніпром.. Він міг цілий вечір напам'ять читати Мандельштама.. Усе міг.. Він згорів так само десь у той рік, у тому самому вогні.. Наталю, у вас ноги, як у Діани..

Ліля Попович, які в неї були очі.. Вона дивилася ними, але не на тебе, а великими ясними очима кудись далеко, недосяжно.. Хоч я чув, що тоді якраз вмирала за одним студентом з інфізу, легкоатлетом, бігуном.. Мабуть, і в нього щось було еллінське, бо вона таки справді була вся з мармуру, той легкий рум'янець на личку, неземний погляд.. Невідомо що промовляли ті уста, може,

за одне її слово могла б знов спалахнути троянська війна, але ж вона була так близько — сиділа за однією довгою, потемнілою дубовою лавкою в Університеті.. І навіть посміхалась!.. І бувало просто серед лекції, на неї раптово щось находило, по тілі бігли корчі — хтось відразу вибігав по воду, швидко допомогу.. І знов за якусь годину вона посміхається, здалеку вертається її голос.. І бліде, навіть не мармурове, а порцелянове тіло, розпанахане на грудях, мокре, злипле волосся, уся парта і підлога залиті водою, вона поволі розплющує очі.. Так бувало не раз, і я мав би пам'ятати.. Але якось вона питає: ти сьогодні збираєшся додому?.. Можна, я з тобою полечу до Франківська?.. Це не так і далеко зі Львова, але літаком якось і швидше, і цікавіше.. Сідаємо ми в той кукурудзяник, трохи пізніше вилетіли, бо хмари і сильний вітер.. Летимо.. Вище — там уже навіть сонце, в ілюмінаторі далеко внизу рання осінь, бабине літо.. десь там, у тінях від хмар промайнув довгий хвіст околиць Львова, далеко-далеко вже мріють чи то Ходорів чи Рогатин, сліпуче Бурштинське море.. Ліля сидить поруч, теж не відривається від вікна — літак трясє, пірнає у глибокі ями, тріщать крила.. Навіть якби щось і сказав, то все одно нічого не чуєш.. Літак якось сіпнувся і, здається, замер.. У віконці величезний Дністер, усе, ми вдома..

І раптом Ліля рвучко повертається до мене, хапає мене за руку, тягне до себе.. І я бачу її очі, як бліднуть, розтікаються її зіниці, блідніють щоки, шия.. Вона вже вся дивиться впритул, але не бачить нікого.. Я кричу їй — Ліля, потерпи, ну хоч трошки, ми вже вдома! — дивись, вже сідаємо, вже Галич! Літак справді стрімко падав, і наче нікого немає довкола: ті решта пасажирів, кожен десь далеко, ніхто не чує, не бачить.. Пірнув уже над Бистрицею, повертає праворуч.. Вона обняла мене, вцепилася руками, очі заплющені, лише глибоко хапає повітря.. Так хапає, ніби хоче нараз спинити літак.. А він уже робить коло над Хриплином, Крихівці, далі Марківці.. Я бачив навіть той ліс під Марківцями, де ходив на гриби. Ось наші стави, велике дзеркало.. Лілю, він уже сідає, вже сідає!.. Але він чомусь ніяк не сяде, знов заходить, сідає..

Відтоді я бачив її лише, може, раз, у Франківську, там вона вийшла заміж.. Ми трохи постояли на вулиці, вона така ж гарна.. Але зіниці були, мені здалося, не того ясного, небесного відтінку, вже не недосяжні, а наче потемніли, згускли, а може, тоді вона якраз пильно вглядалася в мої очі..

Здається, тоді ж відкрили пам'ятник Франкові. Він сумно дивиться на університет.. Зайдеш усередину — як в Оперному: з усіх боків золочені балюстради витанцьовують, запрошують тебе вгору, на сьоме небо.. Я казав уже: той мій університет давно

запався в землю.. Вже я вас не побачу, фаянсові витягнуті пісюари, біло-молочні, тонкі, напівпрозорі, з мосяжними краниками.. Зісподу пожовкли, наче старі зуби у лева.. Потемніли, аж наче мохом поросли.. коли заходив туди — усуди чисто і ясно, як в операційній: ще австрійський кахель відлунює твої кроки, на стелі бігають світляні зайці, там ти чувся людиною.. Таке враження, мовби щойно перед тобою звідси вийшов сам Франц Йосиф, брязнув острогою..

Після повернення з Ірландії ми з Дарою шукали сліди кельтів тут, у Львові.. Хтось нам підказав, що там в університеті, на істафці в музеї, лежать кістки якогось великого кельта з кургану десь під Самбором: там було їхнє ціле місто.. Сидимо, чекаємо, поки нам відкриють той музей.. У тісному коридорчику, крім нас двох, нікого, лише в кутку якийсь студентик щось зубрить чи просто куняє над книжкою.. якийсь нещасний, захарчований невдаха.. А потім він якось щез, наче вислизнув.. Аж нема й нашої відеокамери.. А в ній була майже ціла касета з Ірландією: і буковий ліс в Кулі, де прогулювався Вільям Батлер Єйтс до озера, де він якось побачив, як з неба опустились на води п'ятдесят дев'ять лебедів.. ні, він одразу побачив їх у тихому дзеркалі жовтня, а вже потім вони кружляли над ним.. Ми вже думали всяко — бо Єйтс знався на магії — то, може, нам така кара, може, занадто близько підійшли?.. А ми справді довго гуляли тінистим парком, так, наче лише він і леді Грегорі, і більше жодної душі, лише оддалік оповите плющем погруддя Мецената з потемнілого мармуру.. Але потім я собі подумав: ні, Єйтс не міг піти на таке: хто ми для нього, звідти — з тихих осінніх небес?.. Ні, це міг бути останній відчайдушний стрибок старого лева.. Ніяк не помститься ще з того часу.. Той час.. Усе що відстоялось, уся його паща з пожовклими іклами.. Причаївся й вислідив.. І вкусив таки наостанок..

Тут моровиця вже довгий тиждень.. Може, знов повернулася іспанка, від якої не стало Аполлінера.. Колись, років п'ятнадцять тому, у київській електричці худий чоловік з біблійним лицем, у плащі, проповідував настійку каштанів од усяких недуг, але найперше — від морової іспанки.. Але тоді мало хто його слухав: він педантично переходив з вагона у вагон — на початку вагона, посередині, і в кінці, так, щоб усі чули.. Тихим спокійним голосом: так і так, берете стільки-то каштанів, мисте, сушите, товчете на порошок.. Тоді заливаєте горілкою.. Але далі вже не пам'ятаю..

Сьогодні я нарешті зважився. Я хочу прийти до тебе, як і тоді в той перший раз. Звідти згори, з Пасічної, де був наш гуртожиток, звідти на Погулянку через ліс.. Чомусь я засидівся на

Сихові аж до вечора, вже темніло, сялася мжичка, коли зійшов на Пасічній, а звідти звернув у ліс.. Там вже було темно.. Ввійшов і одразу впізнав: отут заходив, десь сорок літ назад.. Високе склепіння чи то буків, чи грабів, бо темно — дуже високе, просвічується пізнє небо, хоч сонце давно зайшло, короткий осінній день, кінець жовтня.. І одразу тут праворуч западається глибокий темний яр, збігаю стрімко згори, під ногами повергнуті гілки і мокре листя.. Боже, як гарно довкола під цим високим шатром поріділого листя, які височенні буки.. Я заглиблювався, наче в тропічний ліс, набрякле дощами урочище.. Мої ноги впізнавали цю дорогу, давню, вимощену диким каменем десь за цісаря, ні, давніше, давня, дуже давня дорога.. І трохи страшно, страшно когось зустріти на цій дорозі у дрімучому лісі між вікових буків і грабів.. Я міг тут зустріти лише тебе..

Аж попереду якийсь просвіт, якась обгороджена хмизом галявина, наче й хвіртка.. За нею — запущений город, для диких кабанів і зайців.. Обходжу ліворуч, коли раптом стежка виходить на більшу галяву, там не то каплиця, не то церковця шпичаста, мурована, далі стежка провадить на обійстя.. Хата з давнім різьбленим ганком, але, видно, давно там нікого не було, довкола хаші, якісь теплиці з побитими шибками.. І якась напіврозвалена залізна вишка — може, для спостереження за зорями? І згадав її: так, осюди ми з Марією проходили тоді до тебе, і повз цю каплицю і хату, але тоді усе було засипане снігом, мені здалося, що то лісничівка, оленьча хатка.. Далі знов мощена стежка зайшла у темряву, щораз нижче, нижче, я ніби опускався з захмарних верхів'їв.. І тут під ногами, з-під землі гул, понад краєм глибокого яру, і там на дні пінився потік з валунами і водоспадами, вже і я сам біг у воді.. Аж тут унизу відчув, як її крутить, отут вона вся зібралася — звідси починається потік Пасіка, отут, на Погулянці, а далі, попри твій дім біжить у Полтву..

Отут маю вийти, отут саме.. Поки ще не зовсім темно, я мушу все побачити, хоч і місяця у мряці не видно, але це вона, дорога до тебе.. Але де тут винзавод?.. Десь праворуч має бути брама винзаводу.. Йду вздовж якогось бетонного муру, безконечного, а з другого боку ліс.. І з цього боку якась гора.. Проти неба руїна з повибиваними вікнами, хаші, залізна брама розхняблена... У хащах причаїлися криті гофрованою бляхою ангари.. Під ногами, вже з-під асфальту наростає знов гул: але звідки цей сморід? Чогось навіки занедбаного, затхлого.. Що тут, у цих глухих, округлих ангарах?. Що там ховають, може, увесь той час? А що ж там далі, поки не зовсім темно?.. Там попереду колись було кілька озерець, вже десь у лісі, де ти купався ранньої весни вночі

при свічках.. Мені назустріч вигулькнув у мряці якийсь звір, хтось свиснув.. Треба вертатись.. Десь недалеко мав бути отут під горою і кам'яний грот з русалками.. Десь у затінку стояв і вольєр з ведмедем.. Чи мені те все приснилося?..

Здається, я був тут.. До нашого знайомства.. До нашої історії.. Десь, пригадую, отак зійшов згори, від Пасічної, і отам наче була залита сонцем галява, і була, може, відлига, або рання весна, і звідти, згори, нависав трамплін, а тут, під ногами, де зійшов сніг, проглядала свіжа трава.. Ніби гарний ясний день.. І гуляють люди, якесь свято.. Де проталини — розстелено солом'яні мати.. якась музика, співи.. І раптом я чую, як згори у мене за плечима пролопотів крильми наче птеродактиль і плавно приземлився на солом'яну мату..

Я протиснувся крізь твою хвіртку — вона трохи заржавіла.. Галя мені відчинила, якраз із Соломією годували дитя.. Твій внучок сидів у сідельці високо посеред кухні.. І раптом заплакав.. Може, трохи злякався моєї бороди.. Тут, всередині, час був інший, самодостатній.. Щось відбувалось, і то дуже важливе.. інший час.. Де я вже далекий прибулець з іншого світу.. Вже було пізно, і Галя поспішала, але як виходили, вона каже: ходи, ти хотів подивитися бібліотеку.. І ми зійшли глибше, у напівпідвал, де не раз сиділи до пізньої ночі, і де співав Немен.. Там, як це буває, щось стояло, лижі, велосипед, щось непотрібне.. Але попри стіну стелажі з книжками стояли, як і колись. Шибка розбита, Галя дуже бідкалася, що хтось залізе, кіт чи ще який звір.. Але звідти протяг хоч трохи провітрював пивницю.. Дивися, як гарно Грицько підігнав двері, настелив підлогу.. Я глянув, але Паунда на полиці не було.. Отого сірого, невиразного, наче аерознімка, з міцно заплющеними очима і скуйовдженою бородою Гомера.. Ти ж знаєш, так звали його батька.. простяг руку і витяг першу-ліпшу книжку з туго напханої полиці.. Можливо, відтоді вони всі стояли у тому самому порядку.. Марсель Карне.. Я показав Галі.. я поверну..

Ми йшли осінньою Погулянкою, усе було ніби те саме, лише деякі кам'яниці порозпухали, так що їх уже не впізнати.. Під ногами повно кленового листя, раптово потепліло, клубився туман.. Так, каже Галя, там, де я блукав, за тим муром, ото і є той винзавод. Там його давно вже нема.. Але запах.. Невже в тих ангарах засмердівся забутий, замкнутий на заржавілі засуви занедбаний, загнаний час?.. І для кого його стережуть? Чи про нього забули?..

Я тримаю оцю книжечку. Уночі почав читати, і запах.. Може, він дійшов сюди ще звідти, від твоїх рук?.. Читаю і знов

притулюсь до розгорнутої сторінки: запах осіннього прілого лісу, опеньків.. Запах звідти, де народжується на Погулянці Полтва.. Ти знаєш, мені сьогодні здалось, що я давно не читав такої мудрої книжки.. А може, й ніколи — так вглядатися у кожне слово.. На білій, трохи пожовклій обкладинці напис чорним: «Марсель Карне» вгорі, і нижче, в чорній рамці, сцена з фільму: посередині жінка в ролі статуї якоїсь грецької богині в білій хламиді.. і чоловік у білому балахоні приніс букет троянд до її ніг, сів і наче задрімав.. Це все на вулиці, за статуєю — силует великого міста, грубо намальований задник на сцені якогось балагану.. І збоку Арлекін з гітарою, вечір над Сеною.. І внизу рік.. Боже.. 70-й..

Я вже який вечір поспіль не можу від неї відірватись.. Кожен рядок.. Як я впізнаю оці всі рідні декорації.. Але ось що подумав ще тоді, як ішов лісом до тебе. Що я більше нічого не бачив у той далекий час.. Не бачив ні тих буків, ні того листя.. А там було, мабуть, повно опеньків.. Я йшов.. Що було тоді в моїй голові?.. Не бачити нічого довкола.. Усе, як уві сні.. Мені треба було перейти до тебе через ліс, і я йшов.. І навіть ті два фільми Марселя Карне важко пригадую.. Хіба що назви.. Брязкає в темряві штора над дверима.. поволі розгоряється світло.. А тоді повільне шурхання підшов на виході.. Але ж там було сказано вже все про нас, все.. Ми пішли, може, інакше.. І переступили ніби ці декорації.. Ці дерев'яні колони, зумисне легкі камені, картонні дерева, сумні чи веселі маски, ми були ніби геть інакші.. Але ти чомусь повів мене саме на ті фільми.. Там доля.. вона завжди сидить у старих запилених декораціях, десь в глухому кутку, за ширмами на коліщатках, і чекає, поки ти, або ти, або ти не налюбешся собою — ти це хотів мені сказати?.. Час постарався проти Карне.. Може, й правий був Антоніоні.. Але тепер.. Ось — книжечка в білій палітурці у моїй руці.. Тут записана моя доля.. Її граматика і синтаксис — не по-людськи досконалі.. Її граматика і синтаксис — не по-людськи досконалі.. Я не можу більше читати.. Що далі?.. Торкаюся щоголю ледь пожовклої сторінки: гострий запах світла з того часу..

Чи ти пам'ятаєш кінотеатрик у центрі, біля міських залізничних кас?.. Недавно на «Форумі» я слухав молодих поетів у залі театру «Воскресіння».. Людей було мало, напівтемрява, угорі якась підсліпкувата люстра.. По облуплених стінах брудні патьоки.. Угорі несподівано ліпляться пузаті балкончики.. Вони нависають над залом, наче покинуті давним-давно ластів'ячі гнізда.. Чи в них натекло дощівки крізь дірявий дах?.. І то видно й досі тече, бо стіни у залі дихали задушною громадською лазнею.. Трос херувимів, сидячи за довгим столом на сцені, читали по черзі свої вірші через мікрофон, наймолодший читав зі свого

ноутбука, і був, здається, в навушниках.. Виходили вже пізно увечері довгим лунким коридором, наче карстовою галереєю, ледве освітленою, з калюжами по кутках, з геть позбиваними сталактитами.. Вихід у місто, у яскравий тлум.. З притихлого камерного театрика у нічний холодний, у театр з електричними зорями.. Звідки отак виходив оцим самим довгим тунелем?.. Колись, напевне, він знав кращі часи, тут пропливала не одна пишна карета..

Моя пам'ять через сорок років щось невиразно вгадувала.. Але хіба тоді я міг уявити, що знову сюди повернусь аж через сорок літ.. Мені здається, тоді стіни були обтягнуті матерією, якісь важкі порт'єри на дверях.. Цілковита темрява за дня — бо то був лише єдиний денний сеанс, за десять копійок, і ми з тобою дивилися тут «Діти райка» Марселя Карне: дія відбувалася наче в такому самому тісному театрику, а згодом на вулиці.. Але хіба що десь у Парижі, на миготливому блідому екрані спалахувала крейдяна маска закоханого П'єро, десь посеред вуличної гульні його метеликову пелеринку неблаганно несе під колеса, під кінські копита.. Тепер ти пригадуєш, де це було? Так, тоді він називався кінотеатр «Піонер», а тепер тут уже не показують кіно. Тепер тут театр «Воскресіння»..

Це все наче сон, мені не можна дивитися у вікно, інакше все, що пригадалося, щезне з очей, таке воно примарне.. Здається, тоді у залі сиділо лише кілька людей на задніх рядах, у темряві цілувались.. «Набережна туманів», теж Марселя Карне.. Там був Жан Габен, тоді ще молоденький.. Хтось, чи не він, стоячи на березі річки, казав: коли гляну, он там хтось пливе, — то бачу в ньому вже потопельника.. Мені запам'яталися ці слова, бо я знав, що Габен промовляє устами Превера.. Так ти казав.. Усі діалоги його, хіба що твій голос.. І в «Дітях райка», і в «Набережній туманів» крізь густий туман біліє корабель, може, Сена, а може, й десь на півночі, біля Північного моря, промовляє Превек устами Габена, твоїм голосом, осіннім густим туманом, а ще глибше, за ними усіма, стояв ти, лише ти знав їх, і показав мені те, що більше ніхто б не здогадався..

І знов виринає Габен, уже старший, ні, то вже не він, а Ліно Вентура, тепер він з молоденьким Аленом Делоном, той, здається, на своїм літачку хоче пролетіти крізь Тріумфальну арку.. і ще там є русява дівчина Летиція.. Вона на звалищі старих авт зварює автогеном скульптури якихось дивних сріблястих крилатих істот.. Але їм не дають там спокою, і вони втрюх вирушають на океан.. кіно так і називалось — «Шукачі пригод».. Це була наче новітня — перевернута легенда про Ікара.. Там вони були щасливі, знайшли свій скарб найближче до сонця — хоч і на дні океану.. Так, там їм

було найближче до сонця, вони пірнали разом з дельфінами.. Але й там їх знайшли, і якимось молодий Делон впливає з морських глибин зі смертельно пораненою русалкою на руках.. Над ними сонце, хвилі, море.. Ті кілька фільмів — вони були як перлини, виловлені у підземному морі під Львовом.. Ти вмів пірнати — у дуже точному місці на дні лежить наче й блякла, поїджена сіллю, мушля, але всередині — ти знав напевно — ховається перлина..

Це так було, наче ти звідти прийшов — звідти.. Двоє у тісному кам'яному колодязі десь посеред старого Будапешта.. Може, вони недавно побралися: у них свій куток на мансарді.. Але чому «Три дні і три ночі»? А може, інакше? Десь там, під дахом з голубами, вони щасливі рівно три дні і три ночі: він перекладає вірші Аполлінера: і лише раз, на якусь хвилю, промінь сонця падав до них на подушку, і знов у сутіні свого кам'яного колодязя сам на сам, ніби й нема довкола інших колодязів, з іншими тіннями і голубами.. А потім його забирають на війну.. Нічний розбомблений поїзд.. А вкінці знов нічний Будапешт — притихлий, тьмяний, понищений.. Десь дотліває багаття серед вулиці, купка обірваних солдатів у якомусь лахмітті роззираються в темряві у порожні вікна, бредуть кам'яним дном.. Вони наче когось шукають, в одного в руках на клаптику паперу записана та вулиця, той дім і той закуток під дахом, куди сонце заглядало лише на хвилю.. Видно, вони вже довго-довго бродять нічним осиротілим містом, бо ніяк не зважаться підійти під те одинокі вікно і сказати, що Його вже нема.. Раптом зупиняються, вони відчувають, що це десь саме тут: хтось з них починає грати на губній гармонії.. Хтось на милицях пробує пританцьовувати — якась незграбна нічна пантоміма вуличних комедіантів.. Угорі над ними раптом спалахує вікно.. Усе те мало статися з нами..

Пізня ніч.. Двоє чоловіків кружляють Погулянкою.. Ідуть до винного заводу.. Там уже темно, вони стукають у браму, але сторожа давно спить.. Брама і вулиця тхнуть вином.. Вони йдуть далі, трохи далі перед ними грабовий ліс.. І починаються гори.. Колись сюди їздили фіякрами відпочивати, тут було повно джерел.. лежали під парасольками на траві.. Гарна була долина.. З одного боку піднімається Винниківський ліс, а з другого опускається Личаківський цвинтар.. Вони йдуть уперед, все далі.. Тут завжди зупинялись луна-парки, уже було заходились будувати стаціонарний звіринець.. привезли кілька кліток з ведмедями.. Але потім щось передумали, і лишили одного.. Тою вузькою вуличкою за винним заводом неможливо було не дійти до ведмедя.. За ним уже не було нічого.. Вони йшли і йшли.. Тоді це здавалось вічно, хоч насправді добрий заєць міг здолати ту дорогу від Личаківського цвинтаря за якусь хвилину.. Але

темрява була страшна, і неможливо було туди не йти.. Раптом з темряви виринула купа бузку, але була вже, здається, осінь, і в тій купі бузку стояла його плітка.. Ми зупинилися віддалік і мовчки дивились на нього.. Довкола галявина, залита місячним сяйвом, і з усіх кінців згори до нас збігали тонкі високі граби.. І нас йому не було видно.. але він чув, що хтось там стоїть, деś недалеко.. Він вже трохи заспокоївся і дивився тепер на нас, як і ми на нього.. І незчулися, як і коли тихо підїхала хлібовозка.. Підїхала впритул.. З кабіни вискочив якийсь чоловічок, заgrimіли засуви, і крізь бузок видно було тільки, як метляються дві тіні: один цілими лотками дістає задубілий чорний хліб і сипле ведмедю на груди, а той, скільки може, притискає лапами до серця.. Так само нечутно, як і появилась, зникла хлібовозка.. Ніде нікого, ні душі.. Ніякого місяця, ніякого бузку, нічого.. Сам один вертався, і було ще дивно, як ноги могли намацати під собою якусь дорогу.. чи то була та єдино можлива дорога тоді?. Хто його знає.. Хтось завів у гори, і там лишив.. Деś тут недалеко Личаківський цвинтар, а далі вже.. Мені вже було все одно куди йти.. Єдине озвався твій голос.. У темряві хтось заривав.. Голос то зривався, то стихав.. Мене вів твій голос, деś просто переді мною, з землі.. Такого ще ніколи не чув, і коли нічого не бачиш, але чуєш той крик із землі, хіба можна це все забути колись? Так реве навіть не конаюча тварина.. Що було тобі тоді?. Що ти чув?. Глуха ніч.. Нефрит — камінь з плоті.. Зболілої плоті юного Адама.. Один повернувся до себе під Личаківський цвинтар, а інший виїхав до Києва..

Бачив Валеру.. Недавно був у нього в майстерні на розі Зеленої і генерала Тарнавського.. Він на підлозі монтував вітраж, йому замовили до Різдва дванадцять апостолів.. Кожен деś п'ять метрів заввишки.. Я й не знав, що його вітражі у багатьох церквах, і не лише у Львові.. Він трохи відірвався від роботи: щось розповідав, але згодом я помітив, як його руки непомітно перекладають скельця на столі. Там у нього повно всяких речей на столі, цілі гори, але поміж них я помітив невеликі дерев'яні рамці, і саме туди він вставляв кольорові скельця.. Увесь час наче мені щось оповідає смішне, і дивиться так трохи насмішкувато на мене, а руки наче самі окремо швиденько викладають якийсь легкий, не сюжетний, а вже абстрактний рисунок.. Так, наче граючись з яскравим осіннім листям.. А за вікном якраз осінь.. Ти пам'ятаєш, які у нього темні були вікна там на Котовського? Туди, у той колодязь, вічно залітав сніг чи дощ, вони були, здається, нижче землі, темно, мокро, вічно горіло світло у тому підземеллі, і той мох на стінах.. Аж тепер я розумію, що значить у темряві легкий, ясний вітраж, якийсь найпростіший узор..

Часом по кілька днів не виходжу з дому. Хліб, олія, картопля..

Вчора увечері вийшов — ходив, ходив.. Уже до Нового року навозили гори мандаринів.. Жінки просто на асфальті продають овочі, зелень, випотрошені кури, кролики, молоко.. Але щось мене стримує навіть спитати у якоїсь жінки, усе ж ніби свіже, своє.. А не можу.. Хіба що підходжу до будки з хлібом і прошу чорний круглий.. Там, у віконці, у напівтемряві, молода жінка в синьому фартушку вибирає з глибокої полиці ще теплий житній хліб.. Вона завжди на своєму місці.. Вона знає, що дає найдорожче від щирого серця.. Вона завжди ніяково усміхається, сама в собі.. У своїм теплім пахучім світі.. Довгі полиці з круглими хлібами тягнуться у тиху вічність.. Може, вона не бачить як трясуться руки у мене, коли простягаю долоню, щоб узяти з її рук паляницю, темну, ледь притрушену борошном.. Я завжди той маленький босий хлопчик на вулиці в Помпеях, біля старших, поважних громадян у плащах і сандалях.. У черзі за хлібом — тут же, біля кам'яного прилавку, на підвищенні, стоїть сам пекар.. У тебе в жмені затиснуті кілька драхм: може, цього досить, аби за дві тисячі літ твоя худа постать виринула на фресці у поруйнованих, присипаних вулканічним попелом інших Помпех..

Ще я пішов тут, на ринку «Санта Барбара», у рибний ряд.. Довго приглядався, і аж нарешті вибрав розмерзле філе морського окуня.. Наче розлогий лист лопуха, лише слизький і майже прозорий.. Прибіг, обвалював у борошні, підсмажив і з'їв гарячим більшу половину.. Решту лишив на завтра.. Ще є тут на полиці кілька недопитих пляшок від дня народження.. Тоді прийшов лише Орест.. Не пробували ми ні вина з ожини, ні з терну.. І так вони й стоять.. Сам я не п'ю.. І з ким випити зараз немає.. Хіба що якось вибрався до Шаленка.. Але йому не можна пити.. Цей раз, як був у нього в майстерні, налив собі чарку калганівки, він цокнувся зі мною і теж ледь пригубив — коли раптом гасне світло.. Я не встиг і половини перехилити.. Валера довго шукав свічку у себе на столі, а там цілі гори всього — кольорового скла, свинцю.. В темряві я сидів за столом і чекав, що ось-ось змигне світло і я доп'ю свою половину чарки.. Мені здалося, у цій темряві, що Валера єдиний після Петра Холодного, хто робить справжній вітраж.. Може, й був ще хтось, але темрява все якось вмить ущільнилася, і лишила їх двох.. Нарешті він таки знайшов старосвітську грубу свічку.. Я перехилив свою чарку і знов налив.. Виявляється, світла не було не лише в будинку, а й навпроти на всій Зеленій.. Ми вийшли на балкон з вулиці ген. Тарнавського.. Узвіз стрімко п'явся угору.. У пільмі розкряаний каньйон, і не видно, де камінь, а де небо..

Двері його майстерні виходять з другого поверху на галерею.. Внизу кам'яний колодязь, але не такий, як на Котовського..

Примарні камениці і коші подвір'їв, мов нетрі мороку вузькі і мокрі сходи, провалля ночі, що його ніхто не зміряв.. Отут, за стіною, — обійстя Андрея Шептицького — він каже, але нам краще зайти туди через іншу браму.. Заходимо через гарну ковану браму у сад.. Довкола темно, але відчуваю рукою підстрижений живопліт, трава, крислаті яблуні, посередині височенна черешня — в глибині кремезна оселя з колонами.. Здається, високі темні смереки, а отам за ними — каретний двір.. Темні вікна всюди, але як затишно в цьому садку.. Дивно, Валєрина майстерня за стіною каретного двору, але це все наче разом, довкола цього саду.. І він, і Петро Холодний наче й досі під його опікою, бережені його благословенням.. У цій темряві десь за стіною глухо кашляв Сосенко.. Їхні тіні зовсім поруч, під цими яблунями і Антонич..

На день народження подарували мені його повне видання, усе в однім томі.. Досі я ніби й не знав його: хіба що згадаю пощерблені, порослі мохом сходи, слизнів на стінах у тій давній майстерні, де й мені часом доводилось заночувати. І лиш тоді чую його голос: подай мені лютню з каміння, холодну, мов лід і блискучу, мов сталь.. Мабуть, він для мене був розлитий у повітрі, десь ніби поруч.. але де саме він?.. Як і самий Львів.. Бачу Ринок, бачу туман, обкраяні культі кленів вигулькують з туману, голоси в тумані — але де сам Львів?.. Яюсь мені здалося, що треба питати в іншої стихії: ти знаєш, мабуть, ліпше.. Гайворони.. Я маю на увазі не русинів, вірменів чи жидів.. І так само не німців, чи ляхів, чи циганів.. Ні, саме гайворонів.. Невідомо, звідки вони беруться — так, наче щодня міняють свою суть.. То мені здається, надвечір вони раптово з бруньок на темних гілках струнких грабів на Високому Замку.. То, здається, ще пізніше надвечір виринають з чорних стручків акацій на Цитаделі.. Може й тому чиновники з Ратуші не внесли їх в етнічний реєстр Львова.. Але найдавніша, первісна мапа міста їх враховувала.. Сам бачив на свої очі: там, на Високому Замку, у тому верховітті, вони, вже як смеркне, за першим найтихішим подихом їхнього сурмача починають історію цього міста.. Зачинають, як зачинаються слизькі бруньки у верховітті, чи як саме повітря: з усього і нізвідки.. Мені яюсь пощастило зустрітися з ними якраз тоді, як вже після заходу сонця кружляв на горі біля Юра: їхній слід ще не розчинився від Високого Замку.. вони звернули до Юра.. далі я ще бачив, як вони в тихій задумі обсіли Єзуїтський сад.. якраз минав музей Льоля Левицького і підходив до бібліотеки Баворовських: ця мить була дуже зворушлива: вони обліпили все: комини, карнизи, антени, така дивна тиша.. павза на кілька століть.. До Оссолінеуму я дійшов, коли було зовсім темно.. Вони, гайворони, нарешті могли сказати мені всю правду:

Львів — отам, у повітрі.. У їхнім мерехтінні.. А все, що ми бачимо в долині, — це те, що впало на дно.. Послід.. Ідеальне місто для гайворонів..

І ще одна стихія, так само, як і гайворони, не внесена в реєстр.. Ти здогадуєшся, хто?.. Так, листя.. Листя потребує найпильнішої уваги.. Учора я бачив цю стихію впритул.. Не знаю, може, це ноги самі несуть після сидіння в чотирьох стінах, чи вже якась невагомість власного тіла, його непотрібність?.. Учора я опинився на Личакові.. І то зайшов з Цетнерівки, з тих горбів — мені здається — тут довкола з давніх-давен щось рили.. Спочатку через ту непарадну хвіртку увійшов, алеєю спустився до центрального входу, а тоді вернувся назад угору.. Я ніколи не думав, що там так високо: мені здається, ота найвища місцина, де пам'ятник Повстанцям з 63-го року, — чи не вища за Високий Замок.. Дивно, там внизу — наче якась діяльність: щось підмітають, мурують.. На свої очі бачив, як двоє майстрів занесли свої лопати і відра у готичну каплицю Цетнерів, перевдяглися і замкнули на блискучу колодку.. А біля ампірної каплиці Дунін-Борковських зі статуями самого Вітвера — просто на порозі хтось залишив прозорі пластикові капці небесного відтінку — мабуть, щоб перевзутися.. Але що вище, отої мурашиної заклопотаності вже не помічав.. Кожне дерево дбає за своє листя: воно доглянуте, з рівненькими зубчиками, гарно обкраєне, як у вітражі Шаленка.. Окрайці грубого скла треба самому засвітити, не надіятися лише на сонце, чи навіть місяць — а самому вдихнути світло у кожен найменший окрась скла: отоді воно засяє і витворить ідеальне зоряне склепіння.. Але тут, вже піднявшись, діялося щось інакше.. Облітаючи, кожен листок має свій час, своє місце.. Потім листок має вимокнути під дощем чи в калюжі дощівки.. Потім має його сніг вибілити, знов висушити, виполіскати.. Це все далеко не так просто і легко робиться.. Листок аж тоді входить у вічність, коли він викінчений, вичинений — як добра овеча шкура в дубовому кадубі.. Тут під ногами усе було жужмом: гори якогось пом'ятого, пожмаканого листя в людський зріст.. Здавалося, хтось машинами чи величезними лантухами засипав днями й ночами оцей весь невидимий материк.. Наче це листя більше ні на що не могло надіятись, як на цей рудий гомеричний сміх наостанок.. Отут нагорі я стояв увечері перед горою розбурханого сміху — чийого, і з кого?.. Лиш де-не-де визирали рамена хрестів і верхівки пам'ятників — усе тонуло в листі.. Але тут воно наче зібралось, оддалік від людських очей, на свою оргію.. І я зненацька застав уже все перевернуте догори ногами: гори забутого сміху, цілі гори занедбаного, покинутого часу.. Хтось довго, дуже довго сміявся, а потім лишив усе як є — скуйовджене,

розбурхане.. І раптово пішов геть.. Далеко-далеко внизу мріла, здається, вежа Корнякта..

II

В театр доля заганяє несподівано.. Хоч темні, діряві декорації давно вже стоять, чекають.. Отут Грицько сидів у кутку на лавці, а отут поряд була наша зі Ступкою гримерна, — каже мені недавно Юрко Брилинський.. Тут він і ще кілька хлопців сиділи напихваті.. Так — Помідор, Кактус.. Отут сидів Кролик.. Але то вже була вища каста, а Грицько належав до найнижчої.. Поки актори десь там на сцені танцюють чи плачуть — можна було й цигарку викурити.. Він там був за старшого: починають на сцені цілуватися — хлопці виштовхують на коліщатках великого дерев'яного соловейка, або трояндовий куц.. Та от має початися на сцені якась баталія — вже мусять готувати дерев'яного коня.. А війни часто бували, і той вічний троянський кінь.. Хіба що інакше розмальований.. То він геть охляв, то він гарцює, топче і своє військо, і чуже.. Ходи, я тобі хочу показати наш «Комарик».. Тут ми сиділи після вистави.. Опускаємося під землю.. Брилинський — поважний, у чорному плащі, кучерява сива борода сатира.. І від римського патриція щось є.. Отут був наш столик, під стіною.. Так, цей столик добре пам'ятаю.. Усе як було, нічого не змінилося.. А воно — й не може змінитися — на те він театр.. Сідаємо за наш столик, чекаємо.. Тихо, нема нікого.. Раптом звідти, десь з глибини, музика.. відслоняється квітчаста завіса і виходить до нас господиня.. Чорнява, струнка, сережки, браслети — Кармен..

Тепер, через сорок літ, я думаю, ти сидів там зовсім не випадково.. Ти справді любив театр.. Але то було інакше.. У своєму театрі ти був одночасно всім: і соловейком, і троянським конем, і хмарою.. Як давньогрецький актор, ти носив маску.. Часом котурни, часом сандалі.. Але єдина різниця: ти був старший за свій амфітеатр.. Давніший за Софокла чи Арістофана: ти був давніший за свою роль.. Твої жести були інакші.. Твої слова давніші, ніж найперший монолог.. Хмара ніби завжди лежала на небі, але коли ти торкався її, небо провалювалося у первісний хаос.. Промовляючи, ти розлучаєш їх: дерево ти відлучаєш від ворона, ріку від берега — бо вони мають до нас наблизитись впритул, кожне зокрема.. А потім, потім через провалля, знову з'єднати їх, вже інакших.. За хмарами обвали грохочуть, як в аду.. Пам'ятаєш, десь тоді, в сімдесятому, ти вперше прочитав свою Марію на вечірці вдома, здається, у Стефи Шабатури.. І там був гість, вундеркінд з Донецька, Іван Свенціцький.. І ми вже пізно

вночі відстали з ним на вулиці, і він мені каже: у Грицька рядки — як важкі коні: вони провалюються на тонкім льоду.. Наче трохи осудливо.. Він сам добре знався на світовій поезії.. Відтоді я вже й не бачив його, і не чув ніколи.. Але тепер я згадую ті його слова: так, правда.. Між тими кіньми зяяли провалля..

..Десь через двадцять років доля так само кинула мене в театр.. У Мюнхені на березі річки Ізар біля входу у міський звіринець я грав Смерть.. Я розмахував закривавленою косою — довкола стояли поважні пани з дітками: Я люблю золото! Гроші! Срібло і золото! На землі, притрушеній снігом, лежала торба.. Сніг повалив такий густий, що вже й не бачив ніхто нашого вертепу: і тріє царі з дарами у високих коронах і мантиях.. Ні жида, ні янгола.. Сніг падав і падав, а вони співали: з далекого краю ми до вас прийшли, срібло, ладан, миро ми вам принесли.. Коли сніг нарешті перестав, то довкола нас вже не було нікого.. Лише купка нещасних комедіантів у розцяцькованому лахмітті, посинілі, задубілі.. Але збоку, через дротяну сітку, на нас пильно дивились інші очі: темні, глибокі оленячі очі.. Попереду найменші оленята, далі сарни, олениці, за ними старі трубачі з величезними рогами.. І всі припали до самої сітки і слухають нас..

Біжимо тим мостом через Ізар назад.. Там у готельчику недалеко від церкви Талькірхе з розгону вивалюємо торбу на ліжко: тріпаються, випорскують з рук якісь драхми, леви, юані — ми не бачили ніколи в житті стільки грошей.. Ніколи.. Але зате назавтра вже не могли говорити, лише хрипіли.. Бідна Оля, вона була янголом.. І ось там, в долині ріки Ізар, де вона ще недалеко відбігла з Альп, і де вона розтікається на кілька рукавів під старими плакучими вербами, засипаними снігом, — я зустрівся якимось увечері з дивним чоловіком.. Здалеку він спитав мене по-німецьки, чи я маю час, і я йому відповів, що в мене завжди є час, і так ми простояли під снігом цілий вечір.. Одягнутий він у якусь непромокальну хламиду, мало не до п'ят, на голові каптур, довга сплутана борода в інеї, в руках торба.. Ми говорили про інший час, наприкінці він додав, що запросив би мене випити чогось теплого до себе додому, але в нього там під мостом не дуже затишно, хіба що іншим разом..

За якийсь час ми знов зустрілись випадково, майже на тому ж місці.. Він ішов дуже повільно, так, наче щойно спустився з найвищої альпійської вершини, і ледве волочив ноги.. Тепер він запрошує до себе в гості.. Ми підійшли до мосту через Ізар, відразу перед ним звернули на бічну вузьку алею уздовж каналу, темного серед снігу.. Темні, муарові відображення навислих дерев м'яко хвилювали тихі каяки, довгі, як вужі між опалого листя.. Довго ми йшли, дуже довго, він ставав, любувався каяками..

Дійшли до дерев'яного павільйону з великим червоним хрестом на стіні.. Раптом звертає з насипу униз, до ріки.. Чую, він десь внизу, біля засніжених кущів під невеликим деревом: от ми вже й вдома.. З-під куща витяг складаного стільця, сідає.. Перед нами притрушена снігом рінь, водоспад.. Ізар тут, мабуть, ніколи не замерзає.. Дивись, як тут гарно.. Я лише тут можу жити.. Над річкою дихається легше.. Трохи нижче, на броді оддалік, мостилися наніч дикі гуси, лебеді.. Зійшли зорі, лише їх було видно: іній, небо і вода.. Його борода вся в інеї, він присунув стілець ближче до водоспаду, і ніби забув про мене.. Потім, дивлячись на воду, каже: я б хотів, щоб ти тут заночував, щоб ти відчув це все.. Правда, у мене немає ще одного стільця, але там — він показав на темну купу дерев — на тому березі живе мій товариш, ми могли б піти до нього і попросити, у нього є.. Пізніше я шкодував, що не лишився, але тоді.. Тоді я не наважився.. А та ніч могла б мені освітити все життя.. А тоді просто повернувся у нашу нічліжку.. Коли відходив, він навіть не повернув голови..

Іншим разом — це вже було під самий Новий рік — я уважніше придивився до нього.. Він був молодший за мене.. Великі молоді очі, темне сплутане волосся, а спереду, над чолом велике біле пасмо.. Хто ти? — якось він питає.. Я — актор.. Помовчав, а тоді каже до мене: а хіба це гідно?.. Не знаю.. просто отак заробляю собі хліб.. А чому ти тут, а не десь там, у горах — хіба там не краще? Там для мене нема вже місця.. Там уже все переділено.. А де твій дім, батьки?.. Але й туди вже повернутися не міг.. Мені здається якось, коли ми переходили дорогу і він справив малу нужду прямо посеред дороги, він не помічав машин: вони пригальмовували, чекали.. Міг зупинитися, задивитися на небо.. Здавалося, де він став — усюди центр світу, і з ним центр поволі рухається, але не покидає його.. Він рухався, інакше цей світ міг би пропасти: повільно, але рухався.. Від річки вранці і до річки увечір.. А посередині десь на його орбіті стояв кіоск.. Я не знаю, чи давньогрецькі кініки мали свої храми.. Але якщо таки мали, то не більший за той кіоск: щоб там можна було комусь сказати, що він думає про цей світ. Там усередині сиділа середніх літ жінка.. Подивилася великими сумними очима на мене..

Тут досі моровиця.. Люди вмирають ночами, раптово згоряють, переважно молоді.. Я вже третій день не виходжу з дому.. Крізь вікно — безлюдний двір.. Вітер чімхає молоденьку аличу, майже голу.. Поодинокі жінки прошмигнуть з марлевою пов'язкою на лиці, наче мусульманка під паранджею, але білою.. На день народження ніхто й не прийшов, заборонили усякі концерти: уночі знов кілька людей умерли від задухи..

Зателефонував Валера, він трохи прихворів.. Каже, що в місті дуже гарно, тихо, людей не видно, лише самі голуби.. І то якісь незвичні, руді.. Пізні осінні голуби.. Літають собі, де хочуть..

Прийшов лише Орест.. Колись ми з ним йшли у байдарці Дністром, і нас захопила на воді ніч.. Як гарно, високі скелі каньйону, але їх не бачиш, лише зорі, хлюпають весла, а попереду лиш місяць.. Вже кілька літ він майструє вітрильник.. Коли бачу його, знов виринає Дністер, течія, високий скелястий берег, білі чаплі на скелях.. Навіть коли вітаюся з ним за руку — мені здається, я простяг руку до Дністра і без слів промовляємо своєю мовою, тихим хлюпанням весла.. Він приніс доброї самогонки, від пані Марії і її доньки Гані.. Туди він їздив на храм, якраз на Покрову, коли я їхав на вечір пам'яті Тараса Мельничука, а він у той страшний снігопад їздив до них на храм.. Вони живуть над Дністром, їхній самогон, як вогонь..

Дивись, які в Ореста гарні руки — ми сидимо з Людою за столом, Новий рік у Морозових, у їхнім напівпідвалі.. Вікно геть завалене снігом, і так тісно ми сидимо, тепло, надихано.. І коло себе я бачу його бліду руку, як він бере щось зі столу, велика бліда долоня, рука майстра.. Але тоді я міг і не знати таку саму, іншу долоню Творця, ту мармурову десницю Родена.. Ту руку я раптом побачив через її очі, величезні, ясно-блакитні, з бісиками під довгими віями.. Вона сміялася аж до сліз, це ти її привів у той вечір під Новий рік.. Це ніби мав бути твій новорічний дарунок від великого Театру, вона дістала там свою першу справжню роль.. Тоді ще всі ми були разом, за одним тісним столом..

Напередодні Віктор привіз мені гостинця на день народження від Костя Москальця.. Лише дивись, не випий раніше.. Це вже не вперше привозить пляшку доброго самогону від Костя.. Там, біля Бахмача, — ти ж добре знав і його, і Володю Кашку — далеко над Сеймом живе він, з Великодня до Покрови, в Індії — так називають їхній куток.. Ходить рибалити, Сейм розливається навесні, довкола луки до обрію, навпроти на другому березі — Батурин, палац Розумовського на горі.. Небо, сонце, череда корів прохолоджується у Сеймі.. Віктор передав мені пляшечку прямо звідти.. Бо і я колись у Сеймі ловив рибу руками.. Там вода вирує, тягне у бездонні ями..

Два гостинці я дістав, від двох річок.. Хіба можна сказати, що це не щастя?..

Віктор примчав з Києва, передав мені гостинця, і тоді ж у своєму лімузині відвіз мене з Сихова до театру, я вже запізнювався на вечірню виставу «Чекаючи на Годо».. Він їздить, заплющившись.. Одного разу, пролітаючи з Києва, десь уже за Рівним, він раптом кивнув мені праворуч — он туди, бач,

повернула вужча дорога, вона до Грицькового Козина, я був там, це недалеко.. Він був у темних окулярах, може, не хотів мене лякати, що він за кермом заплющує очі..

Я сидів у найпершому ряді і плакав.. Вони запросили мене сюди, на найкраще місце.. Вони були такі ж, як і ми тоді, босі, простоволосі.. Бігають по сцені, а на стінах, обтягнутих сірим полотном, метляються їхні тіні, чорно-білі і хаотичні, наче в німому кіно: тільки малесенький оазис ока для потаємного плачу залишився..

Ярчик Лишега біжить під дощем.. біжить з ровером, він поламався.. Я ніколи не бачив, як він їздить на ровері.. Це в Тисмениці навчився, там уміють все.. Тепер він біжить Стрийською, під крижаним дощем.. Другого листопада, субота, якраз сьогодні, сім літ назад, дощ заливає.. машини тонуть у величезних потоках.. На рамі і на багажнику торби з бульбами ружі — викопані щойно у себе на городі.. бульби жоржин і гладіолусів набрякли, тяжкі як камінь.. Він тягне ровер з торбами намоклого коріння, бо пообіцяв знайомим жінкам викопати їм бульбу-ружу на зиму.. І чомусь саме тепер переїщить холодний осінній дощ і заливає його разом з ровером і торбами.. Але він мусить, мусить!.. Уже й так устиг відвезти торбу з обідом для самотньої хорої пані Марії — гречану кашу з підливою, хліб, салат, горня борщу.. А як інакше, вона ж чекала на нього, більше ніхто не принесе, крім нього.. Старі, німі, скалічені.. кожен день в усі кутки Львова він розносить їм важкі клунки теплої каші, борщу, хліба.. І він уже всюди встиг, і лишилися тільки ці тяжкі зимові квіти.. Викопані на зиму, бо інакше змерзнуть і пропадуть.. Малим він показував нам ляльковий театр.. Поставить табуретку, зверху примостить ще одну, накрившись.. А ми з другого боку, усядемося на траві перед хатою.. Дуже любив театр.. З тими важкими намоклими квітами — доля таки наздогнала його вже вдома.. Надто холодний дощ.. надто тяжкі квіти.. упав на самім порозі..

Виходить на середину сцени Назар Гончар: ну добре, а ви що нам покажете? Ніхто ж тоді його не знав.. Худий чоловічок, довгий, у в'язанім перехнябленім ковпаку, збоку мишею проїджена дірка.. Стоїть, стоїть.. Раптом падає ниць.. І все.. Всі аж зацікавилися від такого.. Той лежить, лежить.. Підвівся і вийшов.. І ані слова — чого, як, до чого.. Він прийшов, хотів до нас на роботу в театр.. Ми його тоді не взяли.. Може, злякалися.. Це мені розповів Олег Цьона, цього літа.. Сидимо увечері біля Дзиги під парасолею, п'ємо домашнє вино, кисле, аж зуби зводить.. Там і Дара, і Валєра з Танєю.. Уже було досить пізно.. Із Дзиги вийшла дівчина, підійшла, запалює ліхтарик: усередині за шклом плаває

свічечка у рідині.. Я кажу: коли не виберемся з Дарою до міста — завжди він тут як тут — десь посеред Академічної або на Ринку.. І всюди наче йде тобі назустріч, і більше жодної близької душі.. І завжди у нього в очах той вічний вираз Дон Кіхота, але стихлого.. Яюсь, і то вже востаннє, зустрілися в Кабінеті, а потім він каже: ходім, може, по чарочці калганівки.. І ми пішли звідти Валами на Вірменську, у Дзигу.. І там сіли за столик і мовчали.. А довкола якісь хлопці з дівчатками аж заходились від реготу.. Тоді випили ще по одній.. І далі мовчимо.. Я ніби не дуже й знав його.. Хіба що він недавно з Австрії, там він носив корону міського поета цілий рік.. А недавно його запросили до Ужгорода.. Він почитав вірші свої, а потім пішли купатися на озеро в Ужгороді.. А потім його знайшли в озері горілиць..

Ми з Віктором надвечір прогулюємся над річкою посеред Торонто, її можна перейти по камінцях.. Там могли водитися хіба пічкурі.. І раптом бачу, як здалеку щось темне, аж кипить вода, проти течії насувається на нас.. і навіть він — що ночував на вулкані у Центральній Америці — навіть він завмер.. Ближче.. ближче, один за одним, величезні, боком переповзаючи на мілинах, до нас підходив лосось.. Він бачив таке вперше в житті, такий страх і таке щастя.. На наших очах лосось з Онтаріо, пізньої осені — так, то було на мій день народження — переповзав, летів, перестрибував у своєму вирії до того найдальшого рідного потічка, де він колись народився.. А на другий день викинуло їхні задубілі туші.. Все — вони своє народили, виснажившись до смерті..

Театрик круглий, шапіто, згори запнутий дір'явим дермантином, звідти мають світити зорі.. Вистава була довга, аж три години.. Круглий зал оперізували балкончики з гіпсовими гірляндами, колись тут було вар'єте, ще за Австрії.. «Казино де Парі».. Нічний клуб.. Так само, кажуть, веселилися і в «Піонері», де ми з тобою дивилися «Набережну туманів» Марселя Карне.. Я вийшов.. На вулиці вже темно.. довго стояв на хіднику під ліхтарем, може, вийдуть актори, то подякую за гарний вечір і за Годо.. Але щось ніхто не виходив.. Навпроти облетів свіжий тиньк і звідти виліз бляклий напис «Milchhalle»..

Отут я недавно заблудився.. Дивно, як можна тут заблудитися, між твоїм театром Скарбка і цим театром Курбаса.. Тоді, після розмови з Брилинським, коли показав мені ту лавку, де ви сиділи на похваті.. щоб вчасно викотити на сцену Троянського коня.. Я вийшов, була неділя, і вже вечоріло — аж перед Оперним купа людей, думаю, може, якісь вуличні музики? Так — але хто б ти думав? Індіанці.. Троє індіанців.. Молоді хлопці, один грає на всіх інструментах — якась велика флейта з

хлипкими подувами вітру, бубон гупає.. А двоє, розмальовані червоною і білою глиною, танцюють, мабуть, танець орла.. Бо на хребті у кожного — гребінь з орлиних пер, уздовж хребта.. Звідкись з-під ніг пахає клубами дим, наче вони виринають з кратера вулкану.. Але ось музика притихла, один, низенький, кругленький дивиться в небо, на зорі, а рукою вперся в землю, наче вхопився за землю — і так завмер.. Щоб набратися сили від землі.. Я відчув, як він напружився.. Це ж тут, під цим асфальтом, кілька метрів успід тече Полтва.. І його рука впилася у її річище.. Майстерна павза.. І раптом він, розмахуючи руками, злітає у повітря і всіма барвами виграють орлині пера у зблисах вулкану.. Флейта землі і флейта неба.. Низькі, наче замкнуті, круглолиці індіанці, мабуть, студенти, десь з Перу.. Як точно він ухопився рукою за цей клопот асфальту: якраз під ним була уся сила: магма підземної течії.. Ті люди, що зібралися довкола — чи розуміли, за що вхопився той вуличний танцюрист?

Не дивно, що я тоді увечері заблудився десь тут.. Якщо трохи пройти, то ліворуч, здається, мури Бригідок, я там сидів пару тижнів, пам'ятаєш?.. Але десь тут ближче, може, й на місці оцього театру, кажуть, жив Франц Ксавер Моцарт, син Амадея.. Тут, недалеко від Полтви, було вогко, у мряці стояв простий дім, хата.. Її завалили десь на початку століття, вже нашого.. Кажуть, у нього були слабкі легені.. І звідси він виїхав вмирати у Баден-Бадені.. Моцарт junior..

Серед ночі прокинувся і ніяк не міг згадати імені афінянина, що позичив півня Сократові — а він нагадав перед смертю, щоб не забули повернути за нього борг.. Я лежав у темряві, мені стало страшно.. Останні проблиски того іншого, стрункого античного світу гаснуть у моїй голові.. А ще ніби він, Сократ, дуже втішався танцем.. Півень танцює й досі, але як вихилявся тоді Сократ?.. Здається, непогано вийшло у Сашка Чоботаря на вечірці у Миколи Кривенка в Києві — голий до пояса, волохатий фавн зі Сократячою головою, після кількох фугасів червоного вина.. Як давно це було.. Тепер він геть закинув скульптуру: його чутливі пальці замість вічної глини пестять соковиті грона винограду у себе на обійсті в Ромодані.. І більше про щось він і чути не хоче!..

Я вже навчився розрізняти у Львові руку Вітвера, і руку Шимзера: на вулиці Шевській, отій, що виходить на Ринок, між першими двома поверхами рельєфи Вітвера, а вище — Шимзера.. Видно відразу, що Вітвер більше тішився еллінами, а Шимзер горнувся до латинян: рука делікатна, тепла — і рука вправна, твереза.. Обоє наче й разом, на одній стіні, а приглянешся — один витанцьовує тобі назустріч, а інший — ховається у стіну, але ще якимось невиразно імітує гармонію.. А між ними — сотні літ і

глибока прірва.. Тепер фасад весь у риштуванні ось уже кілька років: малярі напевне постараяться загладити різницю, стесати до мінімуму.. Теперішня рука любить усе яскраве, гладке, щоб усе було рівненько..

Твій потемнілий образ Спаса, той, що ти найперше перевіз зі своєї батьківщини — я бачив уже не на стіні, а просто на підлозі.. Галя бідкається, що потемнів лик і де-не-де злущився з дошки левкас, і що хоче знайти реставратора, хай підновить.. Якби моя воля, я легко закріпив би ґрунт і промив зверху — то й засвітиться знову і лик, і руки, і шати.. Часом мені здається, що найглибший шар був найкращий, а все решта — то вже пізні нашарування.. Ми знов переживаємо Реставрацію.. У палацах книжки в золоті, сріблі — у синюватих кринолінах витанцювують мазурку, вальси на сліпучому паркеті.. усі в перуках, масках..

Бачу вирій душі, що його лише раз надивитись можна.. Так називався коротенький фільм твоєї пам'яті, ми з Дарою зняли кілька літ назад, ще коли вона була на Високому Замку.. Вирій душі.. І починався він з тихого, прозорого плеса річки Турянки на Підгір'ї, недалеко вона впадає у Свічу.. У плесі видно тіні дерев, хмари, небо.. Лягає ясний вербовий листок, витончений човник стернує у повільній течії.. Видніє кам'янисте дно, на ньому метнулася тінь риби.. Тепер уже бачимо зеленаву рибу, мабуть, головень з яскравими пірцями.. Риба в теплих осінніх зблисках завмерла.. Задумалась, чи не пора вже відходити на глибшу воду, у глибший сон?.. А потім тиха урочиста осінь кам'яних левів.. На Високому Замку багряні клени, увесь Львів у мареві, он там вежа Корнякта, а он там аж Святий Юр височіє.. Озвався дзвін Кирило.. Його грубий бас обвіває таке ж могутнє листя кленів.. Воно падає і падає.. Листя падає на твій театр, на Оперний.. Листя падає на мідні крилаті статуї — посередині Слава з пальмовою гілкою, ліворуч — Геній драми і комедії, праворуч — Геній музики.. Унизу голуби, люди біля входу до театру.. Між ними кружляє дівчина на величезному білому огирі, вона ніби хоче верхи увійти до театру.. І всюди під ногами листя, листя.. Величні кленові і каштанові алеї символічно означають вологі, набряклі береги Полтви.. По них гасають фаетони, на конях кольорові китиці, дзвіночки, форейтори гарцюють в капелюхах, з довгими вусами.. Листя летить, падає на Полтву, засипає невидиму течію під асфальтом.. Виринають острівцями бронзовий Шевченко, мармурова Діва Марія, знов бронзова Муза, Міцкевич.. Неділя — коні розлітались берегами Полтви.. Уже ніяке авто їх не спинить, ані червоне світло.. Гучно ляскає батіг — лише вихор: вони і листя.. Голуби підлітають між листям, але недалеко.. Люди наче танцюють самі з собою поміж листям..

Якраз навпроти Жоржа, на другому боці, грають джаз.. Але то не вуличні музики — ближче можна розпізнати ветеранів львівського джазу — той колись грав у роксі — той у клубі міліції на танцях.. Але Віктора важко уявити між них: надто вони зів'ялі, зневірені: а хіба переграєш своїм кларнетом чи барабаном оце листя довкола?.. Ти, мабуть, знав не одного з них.. Ти кажеш, що тоді був чільним знавцем джазу у Львові.. Вони стараються грати свою музику, свій час.. Але, може, насправді відтворюють на свій лад повільну течію Полтви у себе під ногами?.. Ось вони стоять і грають, невидимо, у темних окулярах задивившись на блискучого Жоржа у промені останнього сонця: колись у пишні кришталеві двері публіка на руках заносила очманілого від квітів Ліста.. Але вони на цьому березі, а він був на іншому.. Десь тут Полтва повертала, робила коліно, і текла собі далі, до Північного моря.. Вони стояли наче на самому краєчку, їхні гостроносі мешти аж торкались води.. Полтва ось-ось могла вийти з берегів.. Вони чули її всією шкірою, навіть звідти, з-під асфальту.. Через те так часто уривався їхній барабан, а труба сурмила прощально, наче всіляко хотіла затримати Полтву, ніби заглядаючи у її сумну долю..

Десь минулого тижня увечері бачив Мануляка.. Він мінився, горів у вечірніх неонах, мерехтів, гаснув і знову спалахував у дзеркальних вітринах.. Так, Михайло як сорок і більше літ назад, купався у своїй вечірній річці.. Руки сплетені за спиною і поспішає, запізнюється на вечірній виступ у ресторані.. Але хоч руки й тісно сплетені за спиною, а все ж він у чорному лискучому фракці, на шиї смужка білої сорочки, метелик.. Там, за спиною, його сплетені пальці давно вже грають на віброфоні.. Але не просто ресторанні джазові стандарти, а все інші варіації, безконечні синкопи Ватрового диму.. Ти пам'ятаєш, як він починав?.. Гей по горі ватровій дим.. Він увесь вже був там, перестрибував з верха на верх.. І приїжджає душа самогубця на сивому конику диму.. Він вертів головою туди-сюди, наче постійно перебігав очима ноти, але нащо йому ноти: ясні блакитні очі, хіба ясніші були у Сяся Людкевича?.. Боже, він давно вже знав, він давно біг тою давньою утопаною стежкою уздовж Полтви, що нею колись біг і Сясь, і Колесса, і Барвінський, тою стежкою із заплющеними очима, весь у своїй музиці, лише зрідка глипаючи на цей повитий мрякою Львів: хіба вам не чути, як за мною біжить вона, моя музика, я мушу їй пробивати своїм тілом невидиму стежку у цій мряці, сам, сам-один, як і колись, сто літ назад, пробивався молоденький Франц Ксавер син Моцарта.. Пробивався крізь тінь, що хмарою впала на нього.. Велика тінь батька.. Але є ще глибша тінь нашого часу.. Нас глибоко накрила тінь нашого часу.. Його очі ніби впізнали мене

на вулиці, що вела десь до Високого Замку — і головою він ніби кивнув мені, так, наче він колись мене бачив, але не може згадати — так, хтось випадковий у мряці немузики, хто лише згущував хмару жорстокого часу..

Ти пригадуєш те лице Паунда з міцно стиснутими повіками?.. Я чомусь не бачив у твоїй пивниці тої знимки, як був останній раз на Погулянці.. То був ледь виразний, наче якась далека зоряна туманність, привид із заплющеними очима.. І якимось давніше я подумав: отак, заплющившись, Паунд міг узяти перший акорд на кіфарі, як і Гомер чи інший рапсод.. Він наче прислухається до звуку і не чує нікого, крім своєї душі.. Такий його лик я бачив лише в тебе, давно, у той наш час.. І більше ніколи його не бачив.. І ось тепер, через десятки літ я тримаю в руках газету з його наче зовсім подібним фото: теж заплющені очі, скуйовджене поріділе волосся.. Але трохи придивившись я відчув, як різко відрізняється це фото від твого.. Тут і дата внизу: 1958 рік.. Це нам було по 9 літ.. Вдома у Вільяма Карлоса Вільямса.. Щойно Езра з психіатричної клініки, після тринадцяти років ув'язнення.. Різкі глибокі тіні у рясних напружених зморшках: він раптом заплющився від нестерпного світла.. Позаду залізна клітка, прикутий до неї кайданами на страшній спеці.. Тепер він наче знов на кораблі.. Одисей, прив'язаний до щогли: вітер куйовдить сиве рідке волосся, бороду: міцно-міцно заплющившись у палючій сонці, він терпить спів сирен вже з іншого часу.. Нашого.. Сирени.. Чи допоможе віск у вухах від завивання вже цього звіра, з лагідними кігтями і поглядом Медузи?..

Надходить зима.. Колись я не думав, є наді мною місяць чи немає.. Але тепер він володіє мною, може, не менше, ніж сонце.. Ось уже третю ніч немає місяця.. І я сам не свій.. Навіть кроки твої в цій темряві відлунюють інакше.. усі наші денні балачки кінчаються уночі наодинці з місяцем.. Немає його — і вдень темно.. по-маленьку я звернув з Червоної Калини і опинився у Сихівському лісі.. Високі червоні дуби, клени, рідко — дикі черешні.. Усі вже давно приготувалися до зими.. Стежки притрушені опалим листям.. Але можна йти навмання, тут я вже бував — завжди вийдеш на край лісу, звідки видніється Львів.. Він усюди — на лісовій стежці і в зграї сизих дроздів у небі.. Попереду, позаду.. Рясне листя ледь притрусило покинуті людські кубла: там хтось не допив, там щось вирізано на корі..

Річка Зубра тікає зі Львова.. Я нарешті бачу її за останніми стовбурами — внизу, у досі зеленій долині.. Її бурхливий голос чути аж сюди, вона звивається поміж кущів і тікає.. Як дивно — одна кинулась на Північ, друга на Південь.. Полтву наздогнали і

осліпили.. Вона віддала свою вроду, свій голос Оперному театру.. А Зубра задихано втікає.. Піниться, рве береги і втікає.. Їй аби вирватися зі Львова.. Оцією долиною, а далі навмання полями — там, на волі, вона омиється снігами і все забудеться.. Каламутна, збезчещена, але зряча.. І я вірю, вона втече.. Мабуть, на цьому вододілі і кров наша трохи інакше тече.. Вуста тягнуться до Чорного моря, а очі до Північного.. Кров гарячково шукає виходу.. Єдино місяць трохи утішить вночі.. Місяць і близький сніг.. Я вже його чую ніздрями.. Отам унизу, де визирає вежа Корнякта, буде ще глибша долина, ущерть виповнена світлом, наче коштовна чаша, а вгорі ясний місяць.. хтось біля ясел заспіває: з далекого краю ми до вас прийшли, срібло, ладан, миро ми вам принесли.. З Високого Замку глибокими снігами сторожко зійде олень.. Промине заснулих мармурових левів під Пороховою вежею.. З Цитаделі поважно спуститься найстарший олень-трубач, за ним — слід-у-слід грайливі сарни, оленята.. За останнім нічним трамваєм поволі йдуть Підвальною на Руську.. Зачудовано розглядають струнку вежу.. Перед брамою на підмурку викладені дари: коник з сиру з далеких Брустурів, трохи снігу з Чорногори.. Золоті ранети з далеких Березова, Косова.. Павлові йони з Рунгурів, Тарасові — з Уторопів.. З їхніх райських садів.. Усе завмерло.. Ніде жодної душі.. Усі русини всередині Успенської церкви тісно попримілилися до вікон.. Лише світяться їхні великі сумні очі: хоч би не озвався дзвін Кирило.. Інакше стрепенуться леви.. а за ними Діана з її хортами..

Знову цієї ночі не було місяця.. Знов цілу ніч не спав.. І знов надвечір занесло до Сихівського лісу.. Бреду тими стежками у горах листя, поміж високих червоних дубів.. Але вони не старші за мене.. це я набагато старший за них.. Сьогодні отут, на стежці, раптом відчув, що цей ліс є велетенським входом у Львів.. Аж до верхів'їв цих дубів зі всіма хмарами.. Південна брама.. Отут якраз, на високому плато, звідси починається Розточчя, отут.. Усе, що попереду — вагається: куди йому податися — вперед чи назад? Але далі, туди в долину, де стрімко тікає Зубра, я вже не підходив.. Он там, ліворуч через гору — Сокільники, на південь — Зубра.. Мені подобалось, що ця велична брама не розчахнута навстіж до княжого Львова, що звідти не визирають вдалині Святий Юр чи Високий Замок.. Тому й подобалося, що оці дерева, похитуючись злегка на вітрі, творили легку заслону: Львів за цим параваном ставав на диво вільним і в той же час майже невидимим.. Ця брама робить його невловним у часі.. Я стояв між цих дубів, набагато молодших за мене.. Уже темніло.. Аж тепер, пізньої осені, перед самим снігом, я раптом помітив перед собою стовбур обчімханий, поколений ножами.. І той, і той, і той.. Вони

всі обчухрані зісподу, від землі аж до вершка.. Наче темної ночі поміж них протискалося незчисленне чуже військо, усе на добірних конях, з тяжкими піками і палашами.. Але вони таки вистояли і не пустили: тільки глибокі незгосні рани..

Кажуть, друїди вміли гадати на хмарах, на панцері черепахи, на течії річки, на птахові в небі.. І на деревах.. Таких, як ми з тобою.. Скільки має відійти.. Скільки відійшло.. Скільки підійшло до краю.. Отут, на корі.. Навіть на останньому листку.. Але я не можу увійти у цю браму.. Не можу увійти у браму часу.. Це вхід до нього.. Але й вихід.. Я чую тебе, чую твої запитання, але не відповідаю.. На кожен твій лист озивається тиша.. Але що глибше мовчу — може, більше додається до нашого часу? Чекаю на твою відповідь.. Я тут стою навпроти, за заслоною цих дубів і чекаю.. Кажи.. Ти хочеш прислухатися до місяця?.. Щось його немає вже другий день.. Кажи, я чекаю.. Неможливо увійти в браму часу.. Лише трохи осторонь.. Підійти крадькома.. Прислухатись оддалік..

Буває, хтось своїм відходом пробиває світло у найтемнішому часі.. Проламає мур.. Спалах Антонича.. Ти знаєш — аж тепер я побачив світло на другому березі.. Світло найбільшого пролому.. Бо для світла не існує ні брами, ні огорожі.. Увесь той ніби незавершений твір «На другому березі».. Ненаписані чи втрачені фрагменти — насправді лише тіні, відтінки на прекрасному архаїчному мармуровому торсі танцівниці.. Він прекрасний, з потемнілими плямами.. Це наче хтось звідти, з другого берега, прорік давньогрецькою мовою — усе, що він думав про цю велику ріку.. Іншою мовою, яку я не розумів, така вона була віддалена.. Але ось минув час і світло дійшло і осліпило: я відчув його вимову..

І можу тепер вимовляти інакше — вільно й легко.. Але як здалека мало йти те світло, щоб аж тепер, надвечір, відчувати його.. Цього року святкують сторіччя Антонича.. Як смішно цей комічний актор Час надягає свою маску.. То вона зсунулась і бовтається на одній зав'язці, то глухо приросла до лица, і не одірвеш вже її — як у Місяця.. Але ти.. ти ще давніший за Антонича.. На тебе впала тінь від нього.. Тінь снігу, ясного його омитого погляду..

Який гарний кленовий бивень.. Кора попелясто-чорна, шorstка, трохи розтріскана.. Кілька плямок лишайника, кругле мереживо, як сніжинка. Збоку уздовж всього бивня кора трохи зчовгана і світліша, червонувата: може, потерлась до іншого бивня ще на дереві у вітер.. Я знайшов його на землі, трохи вище звідти, де колись стояла церква Святого Духа.. З тих вікових кленів на Цитаделі, там вічно були ліси — деякі клени попід землею переповзли через вулицю Святого Лазаря.. Я побачив, як він світитись з вікна трамваю.. Там був ще один, я не міг тоді його взяти, лише заховав у зів'ялу траву, туди глибше, аж під палацом Салігів.. Нічого, колись заберу, але він там на мене чекає..

Третій день нічого не можу робити.. Усе не дають три фігурки з того чорного кленового бивня.. Але який він сліпучо-білий усередині.. Під самою шкірою прозорі холодні прожилки.. Фігурка невелика — на півтори долоні. Отак ми колись міряли пійману рибу — а ще як мала довгий хвіст — о, то вже добра штука, ого!.. Коли починаєш, то кленові волокна біжать хвильками і сокира має прислухатись до них.. Але переважно кидаєшся стрімголов у їхній прохолодний вир.. Аж раптом посеред тіла вигулькує острівець сучка.. Отак і чорніє у білизні живота.. Вчора вночі здалося, що оте тіло з темною родимкою проявляється не ззовні від мене, а зсередини — що насправді дерево зі своїм тілом йде мені назустріч, а я від нього втікаю.. І як сумно, коли часом ти б'єшся, б'єшся, а тіло від тебе втікає.. Заходить у себе.. То воно світитись, а то гасне..

Три фігурки забирають увесь мій час.. Я все підходжу і хочу потримати котрусь на долоні.. Хоч любитись важко: їхня форма

ще міниться в моїх очах.. то замалі груди, то завузькі клуби, а талія трохи заповна.. І темна плямка надто криклива на животі.. І зовсім незасмагле тіло.. Малий животик непомітно переходить у лоно між вузьких стегон.. І зовсім втоплені чашечки колін.. Як лише починаєш — вона повна, цільна.. І після якоїсь сотні ударів сокирою я б так її лишив — ще невиразну, грубу, з ледь окресленою головою, грудьми, талією.. Сама постава має усю повноту якогось вкрай важливого: первинного жесту.. Чи прохання, чи подиву.. Але сокира не хоче зупинятись на півдорозі: вона знає свій час.. І я слухаюсь — кидаємося далі: треба, щоб ця голова піднялась, щоб ці горбики грудей витягнулись, як уста, і щось промовили.. Це ж не просто анонімна фігурка з Танагри.. вона не просто йде чи присіла біля джерела: вона щось задумала.. Щось кричить персами.. Сокира ніяк не спиниться: вона вже прорубує двері у стіні первісної цільності — прорубує вихід для душі, і та починає виходити..

Колись здавалося, що тільки в музиці нотний знак виражає точний відтинок часу.. А скульптура — лише довільний згусток простору.. Але тепер, коли ніяк не можу зупинити сокиру в руці.. я починаю здогадуватись, що вона — могутня кінська голова під тобою — поривається вперед, входить, вривається у дуже точний, вивірений час.. І все тіло, і весь її шлях — лише пульсуюча оболонка живого часу.. А сам простір вже далеко від нас.. Далі, ніж ми гадали.. він десь там поза нашим засягом.. Це лише обрій, далека можливість..

Рука з сокирою зупиняється в дуже точний час.. Вирвавшись далеко вперед, вона вертається до мене звідти втомлена і каже: все.. І я аж тепер розумію: вона каже про той чистий, живий час.. коли душа встигла виплекати собі тіло, освоїла його.. кожен вигин грудей, шиї, кожну родимку.. кожен відтінок вранішній, і вечірній, і нічний.. Потім вийти з нього кудись невідомо куди.. блукати.. а потім знов повернутись додому.. Торс — це тіло, куди повернулась душа.. А в якесь, може, й не повернулась.. може, вона ще повертається, десь у дорозі.. Кожен торс — згусток дуже точного часу. Але він невідомий. Не можна сказати: цьому торсові стільки-то часу — чи днів, чи століть.. Лише сокира знає свої удари.. І чим більше було тих ударів — разом зі снігом, градом, вогнем і дощем — тим більша ймовірність, що душа таки вернулась зі своїх мандрів і тіло знов ожило.. Колись, не так уже й давно, думав, що часу не існує.. Простір — так.. а часу нема..

Люди не помічають скульптуру.. Вона смішна.. Застиглий бовдур чи поламана лялька.. І ніхто не думає, що її вертикаль в земних координатах — то витончений еталон часу.. Людське око пробує всіляко оминати застиглий стовп попереду.. Око більше

милує краєвид чи ваза з квітами.. Яскраві чи приглушені барви.. І музика мила — вона, як вода чи кусень хліба в дорозі.. Але мовчазний стовпчик в подобі людського тіла — торс небезпечний: об нього можна спіткнутись.. У ньому темні невиразні тіні предків, далекі невідомі предки.. їх краще не чіпати..

О, нарешті — прийшла гора до Магомета.. Щось таке відразу подумалось, коли побачив крука на молоденькій яблуні.. Я не повірив своїм очам: так низенько на гілці — величезний, майже на половину яблуні.. Я підкрався — підглядаю: видко, молодий, чорний із синім вилиском.. раптом розправив чуб на голові і знову склав.. Так і я хлопцем на самоті раптово піднімав і нахмурював брови — і як світ міняється під бровами.. ти ніби гасиш світ.. І наново породжуєш, високо піднявши брови.. Раптом почав чімхати листя своїм чорним вигнутим дзьобом.. скубе, трощить цілими жмутами — отак вам усім — раз і назавжди розправився зі світом шелесткої напівтемряви.. Хто знає, що в ній ховалося, чії тіні.. Тепер витріщився просто себе — в ніщо.. Знов довбе гілку своїм могутнім кайлом: він мусить щось рубати — інакше світ завмре..

Я вийшов на город, щоби під яблунею вирвати щось на сніданок.. помідор, огірок, якоїсь зелені.. Але не можу підійти, бо він там.. Сонце пекло, голодний, знову вийшов на город.. Він вже зіскочив з яблуні.. але не летить.. Може, поранене крило.. Пішов далеко по зарослім бур'янами городі.. Ніби міряв його, як щось мізерне, нікчемне..

І справді — там, де він тепер ходив — западалась земля.. Ще недавно після повені там стояла вода.. Можливо, коли підходить повінь — раптово усе випростується, оживає.. але потім — коли вже все сплигло — як сумно.. Я відчуваю це всюди: над річкою не сидять рибалки, бо рибу знесло у Дністер і далі.. У лісі ні душі, бо гриби теж знесла вода.. Ніякої радості.. Уся бульба на городах пішла за водою і Тисмениця знов, як після мору, — ніхто не співає, ніхто не шиє кожухів.. лише всі чогось чекають.. Усе вивалюється з рук.. Я це відчував усім тілом.. Уперше, може, за сто літ серед білого дня зупинилася хутова фабрика, ніхто не виправляє шкури — її мертві цехи з повибиваними шибамися виглядають на наш город..

Я вернувся в хату.. Там чекали три білі жіночі фігурки — усі з одного кленового бивня.. Мені подобається, коли вигин гілки підказує форму майбутньої скульптури. І хай згодом вона стане зовсім інакша, а все ж приємно згадати, що все почалося з тихої підказки, натяку гілки.. Це найдавніші натяки — так вигин мамутового бивня чи оленього рога підказував вигин грудей чи талію Венери з мезоліту.. Але яка робота.. Там, за вікном,

наростав якийсь могутніший, невидимий рух, бо він там ходить по городу, випнув груди, розчепірів крила.. У нього, як в нікого, музичі пальці.. Коли летить, він «хухає» ними.. З таким придигом, я чув колись — гріються заковчені ескімоски — диханням з уст в уста.. Може, колись пракрук навчив їх цієї музики задиханих вуст.. Там, на далекій Півночі, він і досі порядкує всім: тій подарує дитину, ту нагодує, пригріє своїм крилом..

І тоді я зрозумів.. Тут уже нічого сидіти.. Він з'явився, аби якось усе зрушити.. Показав інший світ.. І подалися ми з Біликом за Тисменицю на стави — де лише хмари над плесами.. Де не підеш — крізь сліпучий очерет мерехтить вода.. А глибше пасуться темні череди коропів. І жодного рибалки.. Аж на п'ятому ставі крізь високу стіну очерету ясніла плямка посеред плеса.. Лебідь застиг, однаково віддалений від берегів.. Далекий лебідь був у своєму світі — тому єдиному, віддаленому від усіх.. У тому вибраному з неба світі.. коли якось, вертаючись із теплих далеких країв, він попід хмарами раптом відчув, що має стрімко знизитись і сісти саме на цю воду.. Який високий і дивний вибір.. Буду саме тут і більше ніде.. Чи я так собі обирав місце під сонцем?..

На другий день подумав: його можна піймати, він довго так не протягне — у мене є добра мазь з білої тополі.. Але хто його знає — чи варто переймати чуже життя?. Його вже не було.. може, роздерли собаки?.. Знов і знов вийду на город: відхилю хвіртку і одразу проглядаю до тієї яблунки — чи не товчеться там щось велике й чорне?.. У кінці городу, за латкою кукурудзи, раптом щось зблисло.. зачорніло і згасло — може, він?.. Ні.. То раптово повернувся листок хрону другим боком.. Він справді, як крило, величезний і темний — а колихнувся у вітрі і наставив свій лискучий сяючий бік проти сонця.. Поруч Білик крутнув хвостом.. Вишкірив писок, посміхається.. Він розкусив давно мою хитрість: йду ніби по огірок знов і знов на город.. Він добре знає, що там сиділо на яблунці, краще не чіпати.. Але де він?..

Я вже закінчив третю фігурку.. Мені чомусь вони здалися сестрами.. У Лукаса Кранаха являються з темряви три грації — наче жінки і діти одночасно.. Роздяглись і бавляться собі — затулюють одна одну якимись прозорими серпанками — а від кого?.. Я підійшов до яблунки: так і є — зламана обчімхана галузка, пошкрябана кора..

І до кори вчепилася розпелехана його пушинка.. Вже третій день і ніякий вітер не здмухнув її.. Вп'ялася в кору.. І щойно наблизився до неї — бачу він іде, отам далеко, в кінці городу вигулькнув з високих сухих бурянів.. іде сюди, переходить навскіс наш город — йде до латки кукурудзи.. виринув наче з якого марева.. Народився з тої єдиної пушинки.. впевнено — як і тоді,

випнув груди.. вже щось шматує, щось біле — розкидає довкола..
І стало набагато легше.. Ти так просто не пропадеш..

Лозанн

Існують, мабуть, у кожному житті якісь моменти з інших життів — не до кінця твої, але й не чийсь.. Вони, може, не належать нікому, і тому там усе так легко збувається, це ніби сон, невагомий, поза життєвими мірками.. Там усе можливе..

Я доживав тоді уже сам, без Нелі, на краю соснового бору в Глевасі, у глиняній хатці, якої вже, мабуть, немає.. Був початок осені, гарний вересневий день, у мене лишалося ще кілька годин до літака на Лозанну. На мені була біла шовкова сорочка і сірий угорський костюм, подарований батьком відразу після смерті матері.. Це все, що я мав у дорогу. Лишалось тільки одне: нарвати на ставку дикої м'яти.. Я перейшов ліс, колію на високому насипі, де ми з нею любили збирати величезні, мов кінські черепи, самородки кременю на сонячному схилі.. Той кремінь мав грубу білу шкіру, а під нею гарне ясно-червоне напівпрозоре тіло.. А трохи далі в осоці звивалася Глива, поволі розливаючись у долині тихим плесом ставка.. М'ята вже зацвіла — я виривав її з водою, довга, ламка, з білими мичкуватими корінцями.. Цілий мокрий сніп загорнув зісподу у ряднину, перев'язав..

А через якісь кілька годин злякано глянув у ілюмінатор і раптом бачу, як там, між ріденькими хмарами, звивається Дунай.. Долини, мабуть, виноградники, і Альпи зі снігом на вершинах.. У мене на грудях був сніп м'яти з темнорозжевими суцвіттями.. Вони затінювали мені лице і спадали на плечі, темні вологі китиці.. Ми сіли в Цюриху, і там нас уже чекав Кейвін з мікроавтобусом, щоб довести до Лозанни.. І чотири години через цілу Швейцарію..

Надвечір на якусь мить зупинилися посеред розлогої долини.. Тихо-тихо.. Сюркочуть коники в траві.. І раптом чую: десь здалеку довкола озвалися дзвоники.. В долині вже темно, небо ще ясне, і звідти, згори, дзвоники теленькають.. І я відчув, як звідусіль, із захмарних гір вертаються додому, в долину, усі заблукані душі по далеких стежках, кожна зі своїм єдиним мелодійним дзвоном на шії. І знов через безконечні тунелі.. Страшний дощ, і ми перечікували на узбіччі під деревом, бо потоки води стіною заслоняли дорогу.. Кілька разів засинав і прокидався.. Було вже темно за вікном.. Усі спали, потомлені дорогою.. Ми піднялися, мабуть, на перевал, внизу долина у вогнях.. З переднього сидіння раптом озирається Кейвін.. У темряві сяє усміхнене лице.. він урочисто вимовляє: Вас вітає Лозанн..

Але озера не видно, лише вогні, вогні — а далі глибока нічна прірва.. То озеро.. І в ту мить я відчув, як мене поцілувала вночі мокра після дощу, заплакана від щастя прекрасна жінка з дивним ім'ям Лозанн.. Так він її назвав: Лозанн.. Але спочатку він повезе нас до театру.. І ми заходимо у великий скляний палац, уже ніч, а він сяє — тут і вночі вирує життя.. Сходимо східцями у підземелля.. Похмурий бетонний бункер з броньованими дверми.. І нічого.. Лише посередині — обшарпаний човен з пробоїною у днищі.. Я ставлю трохи прив'язлу м'яту у високе мідне відро.. Ніч.. Вже дуже пізно.. Він загасив світло.. Ми все зробили, як ви хотіли: і човен, і бомбосховище..

Чому про це згадуєш тепер?.. Бо аж тепер мені відкрилась уся суть побаченого тоді вночі човна.. Давно, вже сотні й тисячі літ назад, викристалізувалося кожне поняття у цьому світі.. І всяка найменша дрібничка давно вже виміряна.. кожен об'єм може сприйняти стільки світла, як йому суджено освітитись від самого свого початку.. І не залежить від тебе, хоч би як ти старався щось притінити.. Буде так, як впаде світло.. Просто впаде і все.. І освітить, як захоче.. Рибалка, завмерлий у човні, — потаємне людське прагнення.. Це виразний, універсальний символ на всі часи.. А ти хотів бути інакшим.. унікальним.. Мабуть, таки неповторним усе ж лишився той сніп відсвіжілої дикої м'яти у замкнутому на ніч бетонному бункері.. У підземеллі того кришталевого замку з такою промовистою назвою Arsenic. Миш'як.. І хіба могло бути інакше?.. Мокре, буйне, розпахчене зілля.. Хіба могло бути інакше?.. Ти так здалеку віз, притискаючи до серця той притихлий сніп зелені.. як ти зривав, як скрапувала та ставкова вода з корінців.. Ото й були твої людські бажання.. Усе, що в тебе ще залишилось.. Але ж човен з пробоїною у днищі — це смерть.. Невже прилетів, щоб саме там побачити, більше того — обіграти свою смерть?.. Це не так страшно.. Ти тоді справді

вмирав.. І тепер умираєш, котрий вже день дивлячись у вікно.. Той човен у тебе за дверима.. Ти завжди так вмирав, невидимо для когось, але не для себе.. І дуже багато залежить від води під човном, глибина.. І яке небо над ним.. Як у воді відбиваються хмари.. А як дивишся на гори — то щоб одночасно відкривалась і дальня, і глибока, і висока далина.. це дуже важливо..

О, там була глибока вода, так що на багато метрів можна було побачити, як між повалених на дно скель увиваються золоті коропи з облізливими спинами.. адже сонце навіть там, у тій товщі води, присмалює їм хребти — така чиста.. І щоразу, коли, цокаючи зубами, — а це ж була осінь і жодна душа не купалась — видряпувався на слизький підводний пік, що ледь височів над водою — як мене знов і знов стягав униз могутній лебідь.. Він хапав дзьобом за великий палець на нозі і з пальця довго сочилася кров.. На обрії на тому березі стіною височіли стрімчаки Альп, і там за ними вже була Італія.. І там далеко ледь мріла якась яхта під непорушним вітрилом — може, й Доді з Діанною.. Бо щодня з берега, десь рівно опівдні у небі лопотів крихітний гідроплан, мабуть, поспішав зі свіжим обідом.. Далеко від усіх на світі..

Пізно увечері, втомлений купанням і прогулянкою вздовж берега, я підходив до дверей білого готелю — і звідти невидимий голос тихо питає: добрий вечір, мсьє.. назвіться, будь ласка.. я відповідав у темряві: це я, Олег Лишега.. актор.. Якусь секунду мовчанка.. а тоді клацнуло і тихо розсуваються.. І так само нечутно позаду зійшлися двері..

А на другий день увечері вистава.. Бетонна долівка, грубо і нерівно притрушена сосною глищею.. а посередині один лише човен.. лежить на тих темних соснових хвилях.. Зранку я підмазав його густою чорною тушшю, де обчухралось дерево.. І тепер він був темний і обважнілий.. Бо він лежав на дні.. А перед самим початком попрохав поливачку і рясно окропив глищу довкола човна.. Глища була вже позаторішня, аж чорна.. Мокра, чорна — пронизливо запахла грибами й дрімучим зіпрілим лісом після дощу.. Її привезли з собою, пару туго напханих лантухів.. М'ята у мідному відрі виглядала з корми човна.. Роздалась, мокра, рясна.. Усі пуп'янки буйно порозцвітали довгастими бордовими згустками.. Згори ледь світиться єдина задротована лампочка під залізним кружком.. І більше нічого.. Майже темно.. Я дуже хвилювався, ніяк не міг знайти собі місця, тинявся закутками темного підземного лабіринту, поки туди, до човна, з протилежного боку спускалися вузькими темними сходами, мацаючись за стіни, перші люди — і розсідались на довгих лавах уздовж стін довкруг того човна.. Я всівся скраю між двох повних

жінок..

З темряви впливають дві тіні в білому, в матово-молочних масках з блідим рум'янцем на щоках.. Два високі повні місяці.. Брате Ду Фу.. я боюсь наглої смерті.. Чуєш, гупнуло?.. Підточене дерево.. Воно ж могло своїм темним гіллям перебігти вздовж мого обличчя, продовжившись яскраво-червоними плямами по твоїх руках, адже ти сидиш трохи збоку.. Друже Лі Бо — тебе спаралізує в човні вночі, посеред великої ріки, звідки не видно вогнів довколишніх сіл.. але звідки ж тоді легенда, що ти перед смертю захотів обійняти відбиток місяця у хвилі?.. брате Ду Фу.. ти сконаєш в достатку, в чистій сорочці за столом, нарешті у себе вдома.. Твої очі заскліють, перш ніж зберешся промовити «добра каша»..

Усе діється в човні і довкола човна, під тьмяною задротованою лампочкою, що теж мала виглядати місяцем у хмарах.. Промовляють у напруженій тиші, благально.. Пошепки і урочисто.. Тим часом поряд, відгороджена ширмою, тут же, на «кухні», Мар'яна відварює рис, і коли він розварився достатньо — вибухає якась страшна музика.. Вривається сама Крістіна Коломбо, знаменита вулична акторка з Мілану.. В якійсь обскубаній балетній пачці, вихиляючи задом, горлає щось на своєму хрипкому міланському діалекті.. На моїм тілі тисяча очей! Вони за кожним деревом! Я йду, і тисяча очей наближається! Я відходжу — і вони відходять! Кожен хоче бачити! Кожен мріє, щоб зірвався темний смерч і засліпив моє око.. Моє глибоке лоно.. Вони вже вертаються!.. Я чую, вони вже вертаються, щоб знову забрати мене до тої ями.. Вночі я чула крик.. Мені приснилось, що я віддаюсь Великому Джмелю в густому кущі червоної рути і ніяк не можу виплутатися зі своєї вогняної спідниці — і розпанахую її зубами.. І тоді я прокинулась, і почула той страхітливий крик.. і я зрозуміла, що його вже немає.. що він вже мене не побачить.. Я.. Я не смію.. Я не можу його нагодувати! Я не смію нагодувати сліпого!..

Все зливається — і Крістіна, і «Болеро» Равеля, підсолене, мабуть, — я так думаю тепер — густою міланською лайкою.. Крістіна, вся розпашіла, розпатлана, розкидає кожному глядачеві попід стінами бляшані ложки, миски — жбурляє в кожную по жмені рису.. Розгублені люди заворушилися, їдять.. Далі збирає миски, викаблучується перед ними і так, і сяк.. Вони ж не розуміють її мови.. Наливає кожному потроху білого вина.. Знов усе ніби заспокоїлось.. Але мені здається тепер — Крістіна на «кухні», коли виносила миски і рис, мабуть, сьорбнула трохи забагато.. але це я думаю так тепер, бо тоді я переживав своє і не здогадувався, що в неї було на серці.. Бо раптом вона повалилася на човен, лицем у

гущу м'яти і розридалась.. Я його бачила вчора лиш раз.. Єдиний раз.. Він узяв мене за руку і спитав, чи я поїхала б з ним.. і тоді.. І тоді я очима попросила його попросити знову.. так.. і тоді він попросив, чи я.. так, кажу, так, мій горній цвіте, і найперше я обняла його раменами, так, і пригорнула додолу, до себе, аби міг відчутти мої перса, їхній паощ.. так.. І серце його забухало, як у шаленця, о так, я сказала, я хочу.. Так..

І я встаю з кутка, і в темряві поволі йду насередину до човна.. І чую свій голос по-англійськи: вони спотворили мою пісню.. це була добра пісня.. але вони не зрозуміли і спотворили її.. а я ж вклав у неї все своє життя.. І знов поволі йду до дверей, до єдиного виходу звідти.. Двері глухо зачинені, як і у всякому бомбосховищі, треба було крутнути довкола масивну корбу.. Але двері не піддавались.. Може, я щось не так роблю.. Мене обійняв страх, що я ніяк не вийду.. Зовсім згасло світло.. І тоді я сам почав битися головою і ногами в двері.. І вони якось нарешті відчинились.. І я вискочив у вузький прохід нагору, звідки проривалося світло.. Стою, прихилився до стіни.. Все.. За мною поволі піднімаються на світ решта людей..

А довкола нагорі нічне кафе, повно люду.. Посередині за склом духмяна кухня, усюди музика, сміх.. Шастають чорняві, мабуть, з Балканів — чорняві офіціанти у шовкових сорочках.. Зсовують докупи кілька столів.. І вже виходить заплакана Крістіна Коломбо, прихилиється до мене і знову плаче на грудях.. може, від щастя.. Щедра вечеря.. Ніколи, ніколи ще такого не було.. Офіціант приносить у відерці якесь дороге червоне вино.. Особисто від когось з бару — і звідти нам махає хтось рукою..

Навпроти за столом дівчина, білява.. Вона теж сиділа там, внизу.. Вона акторка з театру — лабораторії в Понтедеро.. Опускає великі глибокі очі, дивиться в себе, і знов піднімає прямо навпроти моїх.. Вона теж любить Павезе.. вона захоплена моєю грою і запрошує до себе в Італію.. Це й не так уже далеко звідси.. Он там, на тому березі.. На ній була темна сукня, її оголені до пліч руки на білій скатертині тримали високий келих, затуляючи тонкими пальцями вино.. Вона вся світилася.. Вона дивилася мені в очі і усміхалася під довгими віями великими карими очима.. Більше нікого не було.. Поруч Крістіна щось жартувала по-італійськи.. Скажи їй, що в неї шия з картин квадроченто.. Це збоку озвався Сергій.. Він усе бачить.. З-за сусіднього столу підійшла її подруга, низько нахилилась до її вуха.. Вона категорично наполягає.. Та піднімається — вибачається, що мусить провести подругу на нічний потяг додому.. Я сиджу далі.. Ми домовляємось зранку піти купатись на озеро.. Вона зупинилася тут недалеко, і прийде до мене в готель, а звідти на

озеро.. Але раненько — пів на дев'яту..

На другий день у коридорі були якісь люди.. Її не було.. Трохи втомлений, такий довгий вчорашній вечір.. Покрутився.. поволі рушив униз.. У Лозанні всі вулички сходять до озера.. І завжди минаєш Олімпійський центр.. Він, як і справжній Олімп, ще на горі, а до озера веде алея з величезних секвой, араукарій, кедрів. Треба пройти алеєю, а потім ще далі, вже по скелястій стежці.. це трохи далеко, зате нікого немає і гарно купатись.. Зрештою, ніхто вже давно й не купався у таку пору..

Дивно, я не запам'ятав жодного мешканця цієї казкової країни. Тихі, скромні — вони наче й не виходили на свої вулиці, а ховалися десь у підземних сховках разом зі своїм золотом.. Чи в захмарних альпійських гніздах.. Тоді я повернувся ще мокрий з купелі, щось перекусив у буфеті.. Йду до себе в номер, коли це пані з рецепції гукає мене.. До вас приходила дівчина сьогодні вранці.. Десь біля восьмої.. Так, трохи чекала.. Я дивився жінці в очі.. Гарні очі, але щось у них було сумне.. Вона мене вже трохи знала.. може, тому, що я часом ходив босий.. І нічого не просила передати?.. І я її так само запитала.. Ні.. нічого.. Просто передайте йому, що я була..

То була єдина мить, коли життя раптом відкрилось перед тобою.. Уся рівна, і глибока, і висока далина.. І все могло змінитись.. Але та ніч, мабуть, була з трохи іншого життя..

Торс

Увечері вигладжував камінцем горіхового птаха. Коли тешеш сокирою, то бачиш ніби впритул. А коли вже завершуєш камінцем — вигладжуєш лінію, контур. Лінія тікає, ховається між горбів грудей, біжить поза талію, знов ховається. Вигладжуючи

камінцем, ти ніби наздоганяєш її. Коли птах заблищав — значить, витончилась лінія, стала невловніша. Мені здається, я знаю лінію краще за Енгра — бо відчуваю її, як світло, як абсолют. Знаю її видиму, а коли ховається — і там пальці її наздоганяють. Рисунок теж є ніби найтоншою скульптурою, розплесканим рельєфом. Але кругла скульптура володіє навіть витонченішою лінією, ніж перо Рембрандта. Вона невловна і неперервна. Боже, я тримаю в руках саму ідею Лінії.

Сокира витісує об'єм, а камінець виводить лінію. Лінія ущільнює, утоптує твір. Дає характер. Вона завершує.

Малюється не пензлем, не олівцем і не квачем — рукою. Рука хапає лінію навпомацки, навздогін.

Дом'є колись сказав: «Людина — це жест». Жест. Навперейми..

У нестерпну спеку лінія у скульптурі ясна, повна. Ховаючись від спеки за вікном, лежу на ліжку і дивлюсь на горіхового птаха. У лінії його торса єдина жадана прохолода.

Таку ж тонку тінь дає запах горіхового птаха.

Це свіжі, ще не видані в жодному світі, мої торси. Кожен посічений тисячами й тисячами ударів простою сокирою. Нею рубаю і дрова. Чим ширша, важча сокира — тим точніший удар. Особливо надвечір, після заходу сонця — вона вже рубає сама і в темряві — рука її лише стримує. Вранці прокидаєшся — аж перед тобою світиться, пахне свіжий жіночий торс. Звідки ти? з якого неба?.

Почалося з верби, зламаної нічною бурею над річкою Турянкою на Підгір'ї, тіло легке й біле. Саме вона стала тим найдавнішим Світовим деревом понад безмежною водою. Вже потім були дуб, сосна, граб, морва, горіх. Глід має залізне світловохряне тіло, обкидане родимими плямами з ніг до голови — хтось зрубав, і я вночі притяг його ще живого. Пізніше, вже цього літа, був абрикосовий гай над Хаджибейським лиманом. Солоні суховії обчурхали стовбури до кістки. Між ними попротоптували у камені стежки сотні чорних і сірих кіз, у них ратиці крем'яні і гострі, як роги. Видко, давні, дуже давні шляхи.

Якось Еймі в Лемонті, знову щоб ужалити мене в саме серце, похвалилася мені, що добре знайома з дивним ученим, котрому вдалося реконструювати бізонячі стежки їхніх тисячолітніх переходів у Лемонті — самому серці Пенсильванії, де вже починалися гори. А коли він уклав мапу тих, майже невидимих людському окові прадавніх бізонячих переходів, то майже точно

та мапа накладася на мережу вже теперішніх людських шляхів. Я дуже пильно якось приглядався до зеленого моря піді мною з місцевого літачка над Лемонтом. Я тоді повірив їй, а чому ні? Хіба я не бачив? Ті бізони саме заходили під землю — якраз у підніжжі коло мого дому починалася гора Нітані — нараз вона розверзлася і впустила їх усіх, а тоді зійшлася над ними навіки.

Кого бачили ті чорно-сірі кози на тих стежках з давньої Ольвії понад Хаджибеєм?. Тоді була страшна спека, я пов'язав голову білою сорочкою і забрів далеко-далеко в лиман. Там ногою намацав ямку в глиняному дні і піймав у ній руками один за одним двадцять два бички. Кожного виносив, притиснувши до грудей, і кидав у калюжку на березі з такою ж теплою підсоленою водою. То були темні, муарові на піску, майже голі змії з розчепіреними крильми.

Найпізніші в тому часі були два жіночі торси з дуже твердого біло-рожевого дерева, теж над водою. Справжній мамутовий бивень! І ніхто не знав його імені. У нього темне, дуже темне й цупке овальне листя. Кого не питаю, ніхто не знає, звідки воно. Лише одна чорнява жіночка довго дивилася на мене, довго думала, аж згадала: жостір!. Дивне ім'я. Від доторку його тіло бриніло і спалахувало. Може, колись отак виглядав пароський мармур? Може, менада у Скопаса називалася зовсім інакше і щось тримала високо в руках — якусь чашу з вином?. Але відбилися руки по лікті, і ноги до колін, і стесане часом лице дивиться в небо — і лишилося єдине: торс. А танець не спинився й на мить.

Слід

Старий Новий рік.. Раненько, ще темно зірвався, щоб не застали мене тут посівальники, бо нема їм що дати.. Ті кілька

копійок соромно давати.. Надворі хмарно і не холодно.. Сніг між деревами в гаю, повно заячих слідів.. Я довго не міг збагнути, хто так низько пообтинав прутики в молоденької аличі.. У Рембрандта лінія найжачена, куцаста.. Це зовсім інший Рембрандт, ніж відомий з біблійних олеографій.. Перейшов по кризі річку Турянку.. І вже там почався лисячий слід.. І заячих багато, видно відразу — це все їхнє.. Хочуть усюди бути, усіх відвідати — кожне дерево, кожен кущ... Хоч дивно — проблував полем і лісом кілька годин, а не побачив жодного, навіть здалеку.. Інакший слід у лиса: безмежно самотній його ланцюжок на снігу чи ледь припорошений тонкій кризі на Турянці: безмежно самотнє заглядання в проталини з гомінкою течією.. тут він сторожкий, делікатний.. Зате на полі, коли я трохи піднявся на горби, до обрію лише небо перед тобою, вгорі темніше з бірюзовими латками — там лисячий слід вражає своєю зухвалістю.. Ланцюжок рішучий — він пересікає усе.. увесь білий безмір навпростець — он там у купині настовбурченого ситняку під сніговою кучмою — у норі скарб.. але про нього знає лише він.. Попробував іти його слідом.. Він мене вів.. Ось ми з ним невидимим підходимо до непомітного куща шипшини — всього кілька гострих прутиків, але з яскравими примороженими ягодами.. Він любить щось знаходити серед безмежного снігу — хоч колюче, але гарне, справжнє..

Майстер довго не гадає.. Микола Будник просто переходив річку Ірпінь — там праворуч від колії хачі, неприступні мочари уздовж лісової річечки, і лише взимку можна було звідти дістати дерево.. Він точно знав, де росте саме та єдина верба, що зазвучить.. Маленький, у куфайці і валянках — він притягав її на санчатах додому, розколював її напіл і одразу брався до роботи.. Коли я востаннє був у нього вдома, він саме видовбував корпус для гудка і для ліри.. Гудок можна розгледіти на фресці, коли підніматися по сходах на хори в північній вежі Софії.. Така первісна скрипка на три струни.. Ми сиділи, балакали — він різав.. Дивись, воно ніколи не трісне.. оце заокруглення я довбаю зсередини і зверху — і пальцями пробую, щоб однакова товщина стінки була, інакше трісне.. А там, де тонше, і сохне швидше — то трохи зволожу водою.. Усе вже в нього було готове для давньоруського гудка — і смичок з кінського волосу, і волові жили на струни.. І сам він, увесь русявий, у полотняній сорочці на випуск, підперезаний якимсь ремінцем.. Він тоді подарував мені цілу торбину сухих волошок, казав, вони дуже допомагають на очі.. Отак і знайшли його вранці, заляклого.. як горобчик на снігу.. душа відлетіла уві сні.. Його пальці знали, як пульсують жили у вербовім тілі.. перебирали ті білі волокна, як струни.. А голос

його був тихий і хрипливатий.. У його садку світилося.. а тепер Ірпінь темний..

Усе, що робить моя права долоня, — все наче в якомусь поспішному своєму забутті, навпомацки, зі страхом передчасно спинитись і щось недокінчити.. Усе робить зсередини, зі своїх власних ран, синців, подряпин.. якимось наче дуже замкнуто, аскетично, соромлячись стороннього погляду.. І єдиною, може, опорою, товаришем їй — є інша, ліва долоня.. Вона інакша — і пальці не такі побиті, і блідіша шкіра, і нігті не так вилискують.. немічна вона якась, безпорадна.. Але саме вона і ніхто інший завжди поруч з нею.. Більше нікого.. І здається мені, що в кожній фігурці, у кожному торсі права долоня втілює те, що їй найближче, що вона відчуває як щось найрідніше — це портрет лівої долоні.. Свого вічного мовчазного свідка і товариша — але молодшого, невмілого.. який зроду був пасивним спостерігачем, підглядав — як та інша, права долоня літала, падала і знов злітала.. Її невмілість, безборонність.. може і є тим усім найкращим, що хотіла б мати у своїм портреті гаряча, поривчаста права долоня..

Сьогодні вночі побачив сокиру збоку.. Яка вона жива.. Ніби прилягла на підлогу, спочиває.. Поруч і брусок прихилився.. Яка вона завзята і уві сні.. Ні, вона не знає сну — її лезо розкраює сон.. І роса аж проступила на воронім обусі.. Удар потребує точності.. Але в останню мить вирішує сокира.. Тим часом глибина точності — бездонна.. Бездонні й глибини неточності: сокира розмахується і пролітає вільно.. Її політ — апофеоз довільності.. свободи.. Хіба можна сказати, що її лезо приземлилось максимально точно?.. Слід від удару, як зморшка на твоїм чолі.. Продовження тої давньої лінії: не тобою початої чи урваної.. лише різна товщина: точність і довільність, пряме й криве.. Точність нам дається з народженням, як от вухо чи око.. Легко.. Про неї не дбаєш.. А от довільність дуже важлива, неточність.. То в тобі говорить тоді стихія: вчора був сніг, сьогодні буря чи сонце.. Коли б'єш сокирою — заносиш її, то переступаєш у просторі за обрій, а час зупиняється.. аж поки не бахне.. Яка може бути точність, коли при ударі заплющую очі.. головне тут — не відрубати другу руку.. Часом про неї зовсім забуваєш.. А вона ж тобі у темряві весь час помагає.. Сама..

Сокира дає порив.. Вогонь.. Найбільший дар людині.. Сокира звалилась на землю, здається, з самого сонця.. І просто лежала між усякого каміння над рікою.. Решта каміння було згасле.. Людина просто підняла її.. І ніхто, може, не здогадується, що сокира — це письмо.. Її удари..

Вчора на річці бачив: прибило до берега на броді якусь довгу

темну дошку чи колоду, і не одну.. Думав, увечері витягну, але не було сил.. Старі дошки приносить і приносить.. Чиї?.. Звідки?.. Я пробував витягти на сухе вже не раз.. Чорні, набряклі.. Добрі торси часто виходять з таких дощок — підібраних після того, як хтось їх викинув геть.. Темні важкі ікони.. Стара груба дошка.. Ковчег.. Левкас. А далі вже тьмяний, з домішками землі і сажі санькир висвічується вохрою і білилом.. Головне, що є найтемніше тло.. Вони йшли від темного.. Від темного до світла.. А мені санькир заміняє сніг.. От коли випаде сніг — тоді й починаєш.. Він усе висвічує — а далі ти вже лиш прокладаєш тіні — притемнюєш, але щоб зсередини світилось.. У скульптурі я видовбую світіння.. Стара дошка тримає найдалше.. найнепомітніше — світіння далекої зірки..

Груба, подряпана.. набряклі пучки.. мені приємно, що моя долоня тут ожила.. І заздрісно.. що вона сильніша за мене.. У темряві ти б'єш і б'єш.. Гатиш у бубон.. У стайні змерзла земля здригається.. Грубі напівзогнілі дошки відлунюють.. Добре, що сусіди десь далеко.. Поруч гай, річка, ліс.. може, хтось уночі думає, що то злодій рубає у лісі дуба.. Бубон.. бубон і вогонь — і забуваєш про все на світі.. Тут ти гатиш не в натягнуту шкуру, а в непокірне сучкувате своє життя..

Приліг, як був — у куртці, взутий, на ліжку в нетоплений хаті.. Ніч.. повний місяць зіщерблений.. Хочу піднести праву руку.. Дивлюсь, вона підводиться.. Велика.. важка.. Підноситься до очей.. ворухить пальцями.. Нависає.. Вона переживе мене і колись склепить повіки.. ляже мені на очі..

Спочатку, як лише вітер зламав вербу — я тесав там на місці, над річкою, була якраз повинь.. Біля води свіже дерево краще рубається.. Падав сніг і вирувала течія.. Усе, що міг там — лише почав обтісувати — а далі перенісся у стайню. Там трохи тепліше.. Я рубаю якраз там, де колись стояла корова з телицею, а в яслах і досі сіно..

Тесати й любити скульптуру — це тримати в руках повну чашу.. Це зробити її з себе.. Кожного дня поволі підносити й пити з неї.. Це простягнути її близькій людині — повну чашу.. Розхитавшись — не вип'єш її.. Ти і ніхто..

Справжнє дерево — воно одночасно світле і тьмяне, пряме й криве.. Найближче і найдалше від Старої дошки.. Поцюканой Часом — і вигладженої його ж рукою..

Торс світиться чистотою.. Це як ясний прохолодний день — туди все ближче до навстіж отверзлив врат снігу.. Колір дерева вивітрюється — або згущується: камінь дуба, камінь груші..

Далека лінія повчає.. вирівнює.. Близька лінія кидається на тебе — наче жартома виламує за спину руки.. Невидима лінія

творить справжній торс.. Лінія непокірна — вона піднімає вітер: така лінія у пері Рембрандта: гуща снігу здіблюється темною завірюхою..

Контур розірваний світлом.. Він найбільше любив перо.. Загострене гусяче.. Або перо ворона чи лебедя — замолоду.. Пізніше — очеретяне, грубе.. Або просто патичок.. Часом — разом: гусяче й очеретяне..

Сокира б'є навмання: тому така точна.. Її удари, сліди від ударів ніби хаотичні — творять вихор — але коли дуже пильно приглянутись — помітно пучки світлих стріл у певних напрямках.. їх буває густо, аж темно.. Вони всі ціляться у найуразливіші частини тіла.. Тим часом інша хмара стріл з іншого боку — піднімається на захист.. У маленькій фігурці дуже важко обійти усі печери жіночого тіла.. У лінії шиї має бути частка обрію.. Саме велика сокира виявляє найглибші впадини в людській долі.. І найвищі гори.. Сокира обіймає торс.

Сьогодні, на старий Новий рік, я не побачив жодного звіра.. ні зайця, ні лиса.. Можна було б усе розтлумачити як особливий, трохи сумний знак мені.. До старості отак і не навчився гадати собі — ні за хмарами у небі, як друїди, ні за слідами на снігу, як волхви.. Лише набрів на ще одну молоденьку сосну.. Вона ніби й недалеко від тої, знайомої — наче в дзеркалі, але навіть краща.. Тут сосна — велика рідкість.. Усе ялиці, смереки, граби, дуби.. іще побачив у переліску хлоп'ячу хатинку, вкриту бляхою.. а стіни з ліщинових паль, загнаних сторч одна попри другу.. Всередині грубий добротний стіл, лави.. Пластикові стаканчики висять на кілку.. Сьогодні мені раптом відкрився хрест за хащами ожини — колись тут шукали нафту і вбило чоловіка.. Залізний заржавілий хрест у снігу, а нафта сховалася глибше.. І досі боюсь, як і давні греки, що завтра може сонце не зійти.. І небо може впасти..

Колись, понад десять літ тому, у хаті під лісом, як іти навпрошки з Глевахи на Боярку — я вмів викликати сніг.. Там росли височенні сосни.. Не раз бурею зламає вершок.. отам, де впирається відчайдушно остання рогатина в небо — найтвердіше.. Як кістяний ріг.. А всередині червоно-золоте.. Тримаєш отакий оленьчий ріг — і вже тобі забиває дух.. Щойно почну тесати — поволі починається сніг.. Я й купався у ньому з порога.. Тепер часом сніг спадає, але неохоче.. Частіше, буває, візьмуся щось тесати, змахну сокирою — піднімається вітер..

А якось звіялась буря.. Я розчинив двері у стайню навстіж — щоб світла пустити більше — і кинувсь рубати.. Затято, рубаю, рубаю.. А буря не вщухає.. Яка робота в такий вітер.. Я й перестав.. Одне з двох — або ти, або вітер..

Високі санки на тонких полозках легко перевертаються.. Снігом замело стежку і я знов перекинув мішечок сірого (на чорний хліб) борошна.. Добре, що сніг сухий.. Видно, кротяча купина.. Ніч, тягну санки.. тепер сам упав.. Рембрандт змішував бістр із тушшю: темно-коричнєве з холодним чорним.. Очеретяне перо неохоче повертає свою лінію.. Воно неслухняне, веде свою вперту, грубу ходу.. Це інша лінія.. Вона може підстрибувати.. Але просто, поперед себе.. не вбік.. Їй не подобається особливо вихилатись..

Океан

Я можу думати лише про те, чого можу торкнутись.. Мабуть, колись давно — дуже давно ненароком торкнувся вогню.. Уже й не пригадую той найперший дотик.. Аж раптом десь тепер — сниться мені сон: хтось, не знаю хто — а може й сам вогонь — підійшов і пече мені руку — десь трохи вище зап'ястя.. Кажу «пече» — бо так би мало бути.. Насправді зовсім не відчуваю болю.. Лагідний дотик, і звідти приємна ніжна хвиля піднімається вгору рукою і по всьому тілі.. Те, що мало повторити мої знання — насправді зовсім інакше.. зовсім незнане мені.. Наче інша сторона вогню.. Прихована суть вогню.. Лагідна, м'яка, зовсім не пекуча суть полум'я.. І на дотик, і на колір воно інакше.. Те, що знаємо про нього — це одне — а насправді, безсторонньо — зовсім інакше.. Інша сторона стихії.. А може, так само його відчув Прометей.. Але так я відчув його уві сні — і повірив.. Саме такий він є — в собі, поза нами.. у світі чистої ідеї..

Знаю, що Якуб Фрейд геть підупав у Тисмениці у сімдесятих роках позаминулого століття.. Знаю і відчуваю — бо й уся Тисмениця десь відтоді стала підупадати.. інакше б я не опинився

у Львові, не зустрівся з Грицьком.. Ніхто ж не знав, як згодом усе обернеться.. Отак і Якуб Фрейд.. Кажу Фрейд, бо так на ідиш чулося — ніхто між собою у Тисмениці не балакав по-німецьки.. Він торгував вовною, і щось воно йому не пішло.. Може, в Альпах погинули барани.. Чи ще яка біда.. Бо в карпатських баранів шкура заслабка на кожух.. Ще прадіди чинили шкури і шили кожухи — а мого діда ще тоді не було.. Але вже за моєї пам'яті до нього на конику приїздила верхи маленька гуцулка десь із гір по вовну.. На прощання вип'ють з дідом по чарочці.. Дід Горко привозив шкури аж з Трансільванії, а тут ними торгував.. А найліпший каракуль, сизий — привозив з Бассарабії.. А Якуб Фрейд що мав робити — як вмерла йому жінка і він сам з двома синами.. Тисмениця вже гнітила його.. Узав він ostrі величезні ковані ножиці, що ними стрижуть вовну — і відкрояв Тисменицю зі свого життя.. Повівся десь на Моравію, десь там в дорозі стрілася йому Амалия.. А вона походила з Бродів.. І так їх доля занесла аж до Австрії — і десь там взявся Зигмунд, — а до нього було ще двоє синів, але від першої жінки, це з Тисмениці..

Якось до нас у гості з Великої Тур'ї під'їхав хлопчик, здається, Василько, племінчатий Дарин внучок.. Ходив він вже до школи, але десь він мав, може, зо п'ять літ.. Ходив — бо баба вчителювала на Тур'ї — і все він давно вже знав.. Сидить у хаті, розглядається.. Увесь якийсь крихітний — аж світиться.. Далі наче освоївся, і розбалакався.. Вийшов надвір, у старий сад.. розглядає кожне дерево.. Десь одчїмхав собі лозину, зладнав батїжок..

Каже — піду половлю рибу.. Зїйшов гаєм до річки Турянки, сїв з тим батїжком на березі під вербою.. А там якраз на тому броді — колись давно Параня, Дарина мама, якось по Рїздві — пішла прати якусь шмату, що нею прикривали солонину у діжці.. Нагинається вона — аж з води до неї шука пащу роззявила.. Вона з переляку й ковтнула ту шуку пранником по голові.. Іде назад вона — і шуку несе, а хвіст волочиться по землі.. То, кажуть, їли всі, може, цілий тиждень.. Але коли то було.. От Василько вертається з тим батїжком.. І такий сумний-сумний.. Ну що, Васильку, нічого нема?.. Стоїть, опустив очі.. — А в нас на Тур'ї є така глибока-глибока керниця.. І там у мене всяка риба є.. І акула там у мене живе.. Очі його розширились: він аж злякався свого голосу.. Так, акула.. Справді, то було так несподівано — разом так просто і природно — що у Великій Тур'ї, отут на Підгір'ї, за кілька кілометрів від нас, у садку є глибока криниця.. і в ній живе акула.. Досі про неї знав лише цей головастиий хлопчик.. А тепер і я..

Якось заходжу до Шаленка в майстерню на Тарнавського — показує мені дорогий альбом — купив на осінньому Форумі.. Це,

каже, внук Зигмунда, Люсьєн Фрейд.. І, кажуть, він дуже модний.. Я сидів на старому диванчику, здається, саме тоді загасло світло, він довго рився у себе по закутках, і нарешті знайшов свічку.. Я не думаю, що Валера купив його тому, що той модний.. У минулому столітті якось уночі ми з Грицьком зайшли до нього, то він якраз читав Канта.. Цієї зими завалило Львів снігами.. Вулиці тьмяні, змертвілі, грубий лід на шибках.. На Личаківській голосно дзвонили трамваї.. Вони всі з'їхались до купи під снігом.. Їх підманули у цю пастку: згори якось ніби скотились — а далі як?.. Тяги немає.. Тріщить мороз, усе залякло.. Ромчику!.. Ромчику не покидай мене! Ромчику.. Я ж люблю тебе.. Я оглянувся.. У темряві якась молода жінка бігла за високим чоловіком.. Він мовчки відштовхував її, вона знов і знов хапала його за лікоть.. Ромчику, я ж люблю тебе.. Я хотіла тобі купити мешти.. І не було більше нікого довкола, вона захлиналася гірким плачем.. Він тікав Личаківською вниз, вона зійшла вбік, прихилилась до стіни.. Хлипає.. розкошлана темна пляма у кучугурах бурого снігу.. Я біг від неї у ще глибшу темряву.. І нікого ніде, ні душі.. Сірі, облуплені, з мокрими плямами стіни з позаминулого століття, ще австрійські вузькі ущелини.. Давно усе спить.. Нема тяги.. Лише той розпачливий зойк.. Ромчику.. Ромчику.. не покидай мене.. Єдина іскра.. спалах у цій замурованій наглухо декорації..

У вигині шиї має проглядатись обрій.. Дуже важливі ознаки білого.. Бо саме біле — то вже дно безконечного простору.. Дно часом перевертається, часом воно над нами.. Звідти, де ще недавно текла блакить — деє звідти надходить біле.. Воно ще невидиме, деє недалеко.. але воно надходить: якісь довкола спалахи, але невидимі: невидиме сяйво.. Перші біляві посланці пролітають між дрібного дощу, навскіс, крізь мокрі гілки аличі.. Я бачу їх з вікна.. Там за шибкою темно.. Внизу в дворі кілька білих авт.. Вони стирчать там з самого ранку: зверху білі, мокрі, а всередині шибки темні.. непроникні.. Може, так і зі снігом — зверху він білий, а всередині — темний.. Але, мабуть, ні: на автах лише білі маски.. грубі, тяжкі.. недолугі.. хоч і на колесах. Застиглі маски блискавичного снігу.. Досі невидимого.. Остання ніч у Львові.. Засвітився вікнами дім навпроти: семибаштова фортеця — по три уступи з кожного боку і вежа посередині.. Там, під самим дахом, живе родина яструбів, я знаю.. Завтра зранку вирушимо надовго у далекі сніги.. За ніч оцей сірий сихівський двір з розфарбованими яскраво пеньками під обчухраним кленом, де можна випити і пограти в карти — вирине вранці з густого туману темнуватими прямокутними дахами якогось ще ненародженого Альбера Марке.. протоптаний рідкий сніг.. набережна якоїсь Сени.. навіть блищатиме якась вода.. кілька

заблуканих постатей..

Мовчання.. тиша.. Десь вони зустрінуться — але такі різні! Мовчання — воно ось почалось.. ще вчувається теплий подих останнього слова.. до мовчання можна торкнутись рукою.. До тиші — ніколи.. Тиша — вона вічна: поза цим світом видніється її тінь, сама тінь: тінь бачимо і чуємо.. Але самої тиші не дано ані бачити, ані чути.. Сніг і тиша.. яка страшна спорідненість витас десь тут.. Які безодні сходяться.. Я заблукав десь між цих двох гір.. Моя ліва і права рука.. можуть хіба уві сні признатись мені — що вони і є саме ними.. недосяжними.. Вже другий день повний місяць, і мені погано.. Голова важка, нічого не хочеться.. В такі дні стараюсь нікого не бачити.. не дуже рухатись.. Але завжди настає момент, коли місяць відходить і стає легше.. Коли їхав електричкою зі Львова до Стрия — то навіть не хотів дивитись у вікно.. А вже як минали автобусом Болахів і під'їжджали до Гошева — в салоні було темно.. у купі постатей я раптом відчув строгий ритм темних силуетів проти запітнілих вікон.. Могутні силуети титанів.. І я раптом відчув запах хутра і свіжого снігу.. десь зовсім поруч.. Невже місяць відступив? Перед мостом через Свічу водій пригальмував і ввімкнув світло: біля мене стояли два хлопці.. мабуть, вертались додому з якоїсь будови — бо в одного з торби виглядав блискучий термос з погнутою кришкою.. Якийсь потертий темний козушок.. і до нього на спині поприставала деревна стружка.. Світло знов згасло.. Мене вже відпустив місяць: тепер.. ось.. Я відчув запах.. дуже давній запах.. хутра і свіжого снігу! Він відпустив мене.. Тепер буде легше..

На столі у стограмовому келишку стоїть п'ять вповні розквітлих підсніжників, зірваних отут — під вікном.. Поруч — жіночий найменший торс.. Підсніжники «скульптурніші», сильніші за статуетку.. Вона витесана з верби, вони — в своєму «сніговому» матер'ялі.. От якби вона була з кістки.. Бо мрамур — лише бліда подоба кістки.. Хоч дуже хотілося б торкнутися фігурки з родоського мрамру.. теплого.. поточеного часом.. Знов цілий вечір возився зі своїм яструбом.. Хоч не хоч, а сповзає до жіночої статуетки — вузька талія, широкі клуби.. Давні греки перейняли зі Сходу дивний гібрид первісної пташки з жіночими персами — сирену.. Цікаво, як вона співала? як соловейко? Мабуть, Одиссей дуже багато втратив би, коли б його друзі заткали йому вуха воском і прив'язали до щогли.. Вони нікуди не ділись.. Синиці, сойки, сороки.. десь о четвертій над ранком закінчив свого Яструба.. Він увесь мокрий.. сік чвиркав мені просто в очі.. Таке враження, що зачепив жилу в серцевині.. Десь на півтори долоні, не більший.. Я так розхвилювався, що зовсім не спав.. Руки аж горіли, так набрякли.. коли їх тулиш одну до одної

в ліктях — то легше ніби.. Вранці дуже сліпуче сонце.. Піднявся вітер..

Вийшов по червону глину обмазати свіжий торс.. Понад Турянкою кротячі купини чорні, світлоруді чи бурі.. є й червонясті.. Почався дощ.. Знайшов кілька нових підсніжників.. Уже цвітуть: вони.. первоцвіт, один пролісок.. підбіл і кілька білих анемонів.. Кроти не спали цілу зиму.. Набрав мішечок ніби червоної.. але невідомо, яка буде — як висохне.. Коли вже вертався — перед дверима темніла свіжа купина.. Аж парувала..

Під самою хатою кріт виривав найчервонішу.. Простіше було б укинути той торс просто туди..

Як часом важливі залишки білого.. на скульптурі.. на землі, на небі.. У складках землі лишилось трохи білого.. Рельєф припорошений снігом.. Гавриленко відкривав у Сезана не густий чорний колір — а пізній білий: білі проміжки між сосон гори Сен-Віктуар.. білі начерки пером з ледь підмальованими плямами.. білі поля книжки.. А як він сам любив біле поміж ультрамарином: десь посеред плям весняного неба та й майне святкова латка дівочого рукава чи хмари.. Колись ми зі Стахом — він тоді всюди водив мене за руку, як дитину — зайшли в майстерню Гавриленка.. Чистенька світла одна кімнатка.. На робочому столику сторч стоїть кольорова листівка з «Мадонною Конестабіле» в овалі Рафаеля.. Розгублено питаюся про те, про се.. Спитали, чи подобається фільм «Тіні забутих предків».. Сподобався.. Я його дивився.. і не раз.. Але подивився.. ну ще раз — і все, тобі досить.. А на це дивився — він показав на листівочку з «Мадонною» — і ніколи не набридне.. Отак би дивився і дивився..

Не вщухає дощ.. Турянка виходить з берегів.. Її коване тіло в темряві вилискує: витискається з берегів.. виходить — теж гарно — як крізь хвіртку на луг.. Ці малі річки — стихії.. і Стримба, і Ворона.. і — найменша — Турянка.. Але дивно — варто було зблиснути крізь хмари бірюзовому клаптику неба — як вода почала спадати! хоч усе хлипає.. Вода відступає.. входить в себе за далеким, ледь чутним лише їй сигналом — сигналом згори.. Чи просто земля глибше зітхнула.. Мене колір веде до форми.. Вихопив поліно з шаплика з дровами коло печі — таке гарне: сріблясте з рудими плямами.. наче все у пір'ї настовбурчене.. теж яструб.. Хапнув його і кинувся тесати — чи не порохняве усередині? ні, твердий.. Дара внесла мокрої з дощу землі, щоб посіяти розсаду суниці.. під решето підставила миску.. туди накрапало трохи темної води.. Цією землею можна малювати..

Принаймні робити підмальовок.. Кольори чисті..

Грація — це краса в русі.. Як гарно сказав це Лесінг в своєму «Лаокооні».. Вчорашнє поліно, вихоплене майже з вогню — теж стало торсом.. Танцюючим.. Великим яструбом.. дивно.. він нагадує трохи Мурів пам'ятник Єйтсу в Дубліні — подібна спіраль у небо.. Лише бронзова.. Не згоджуючись із ним — увесь час веду якусь нечутну розмову.. Перед садибою леді Грегорі в Кулі, де Єйтс написав своїх «Лебедів» — перед самим входом буйна зелена галява під розлогим буком.. Дуже гострий запах.. Підійшов.. Густе, соковите з полиском листя.. Черемша! Сьогодні, перед від'їздом до Львова — йдемо з Дарою до лісу.. Каже, що над потоком у низинці за Турянкою вже вилізла черемша..

Як могутньо танцювала Айлін.. Вона танцювала всюди.. Сама йде по дорозі і танцює.. Вона була з тої жменьки дощових людей у Лемонті.. Я весь час невидимо бачив її танець.. Якось ми танцювали на святі: вона вертка, що й не обнімеш.. А раз вибралися на гору Нітані у Лемонті: якраз крута стежка починалася від мого дому — дуже стрімка, з-під ніг сипалось каміння і я весь час простягав їй руку.. і поки ми спинались угору — чомусь я весь час повторював, ніби її танець поривчастий, могутній.. І вона вже оволоділа вітром.. а тепер їй лишилось оволодіти землею і опанувати повільний танець.. танець на місці.. довкола якого танцює усе, увесь світ.. І одною рукою тримаючи її руку — другою показував на поодинокі оленячі гриби між соковитим мохом і камінням.. Дивись на них, як вони могутньо танцюють, ніби на місці, а насправді знову попереду нас, перебігають-ховаються за деревами.. Айлін тепер, може, велика танцівниця, з ірландським іменем.. А тоді, як ми опустилися з гори Нітані, вже вночі, вона, прощаючись, раптом поцілувала мене, і щока здалась блідою і прохолодною.. Сказала, що їй ще дуже далеко їхати додому на ровері.. по страшній бізонячій дорозі.. і попросила ще попити — бо вона вже четвертий день нічого не їла — лише п'є воду..

Свої фігурки я міряю долонею: у мене вона з короткими грубими пальцями.. одна долоня, долоня з зап'ястям.. Дві долоні — вже забагато для фігурки, вона тоді виринається зі свого світу, де все обжите, тепле — там вони мають спільну мову і статуетка з грецької Танагри легко порозуміється з єгипетським розфарбованим яструбом.. Але вище — світ довільний — там інакші закони, і важче впоратись з вітрами — вони дмухають холодом з усіх кінців.. там волаєш, але чи хто почує?.. Вітри — я маю на увазі не простір і час — адже кожна добра статуетка живе у вічності — а погляди людей, їхні думки.. а саме вони дмухають

холодом чи вогнем.. При свавільному збільшенні вони зі свого пантеону переходять у світ суєтний.. там вони маліють, бо вже віддавна там панують ідоли.. А статуетки малі — це міфи.. завжди вільні.. Втілені досконалі міфи.. Їхній світ — як долоня.. У висоту статуетка безконечна, бо кожна — уламок, частка небесного стовпа..

У Торонто, якраз, коли лосось сунув на нерест з Онтаріо.. дивно, що так пізно, на Лабрадорі вже давно лежав сніг.. Ми з Кетлін домовились зустрітися перед національною галереєю.. Орієнтиром мала бути майже у центрі міста велика скульптура Генрі Мура.. Від Онтаріо це недалеко, і пішки досить швидко знайшов.. Вона була перед самим входом — з бронзи.. Величезна, як на вузьке перехрестя.. Її навіть важко так зблизька розгледіти.. то було наче гігантське вухо з дуплом усередині.. Крізь нього, мабуть, туди-сюди снували діти.. І дупло вичовгалось і сяло.. Колись таким сяйвом світилась спина і грива лева-водолія навпроти святої Софії.. так і хотілось у те бронзове вичовгане сидло покласти свою долоню.. Кетлін з'явилася раптово на своїм ровері.. наче не помітивши мене — філігранно об'їхала бронзового боввана кілька раз.. вона легко кружляла..

Усередині було багато Мура.. Був його окремих зал.. Уже тоді я знав, що він одружений з киянкою Вірою Радецькою і вони щасливі були в тому столітті.. Чи хтось питає, чи я коли був щасливий?.. Кажуть, молодого Мура так вразила одна мексиканська кам'яна фігура, що повік зачарувала його.. І справді, там вони всі лежали, хто як, більші, менші, але все то була одна Вона.. З каменю, бронзи і дерева.. Трояка.. Довге динозавряче тіло з незмигним черепашим чи зміїним поглядом.. Виляглася.. Ми з Кетлін були самі, продовгуваті тумби трохи нагадували надгробки у величезній, не надто освітленій залі.. було моторошно.. Галерея уже зачинялась — після дзвінка ми перебігали через якісь інші зали — і ось перед самим виходом збоку стояла скляна вітрина — наче просторий кубічний акваріум.. Звідти визирали якісь темні фігурки.. Усі невеличкі — на півдолоні і менші.. усе мисливці, рибалки.. Я припав чолом до скла і не міг відірватись..

Що мене так тоді зворушив отой акваріум?.. Може, те, що вони такі крихітні і їх треба дуже уважно розглядати.. бо вони хочуть тобі — самі тобі усе оповісти на вухо — і як радіють коли піймали рибину — чи просто плывуть у своїм каяку поміж крижин.. Така просто крихітна фігурка була володарем простору.. І вони більше чомусь запам'яталися, ніж ті циклопічні торси Мура.. Кетлін бачила, що мені подобається, і вже надвечір заглянули до невеличкої приватної галереї.. І знов місячне сяйво

кістяних бивнів.. фігурки Седни.. Власник галереї довго розповідає про напівжинку, напіврибу, напівзмію.. Кет довірливо знімає з пальця перстень, показує сивому, поважному чоловікові.. Той уважно розглядає його під лупою.. О, це унікальний перстень, срібний.. дуже давній.. Я краєм ока бачив — його і Кет.. В усьому темному, майже чорному, у капелюшку з вуаллю, у мережаних білих рукавичках.. І перстень — срібний з черню.. Великий предок ведмідь — він могутній і темний — а всередині в його череві біліє, вилискує олень.. його жертва.. Але увесь цілий — з рогами і на бігу.. Він і там біжить, в темному лоні.. проти вітру — живий.. Ведмідь з духом оленя..

У темряві вона відп'яла свого велосипеда від дерева.. Високий, сильний стовбур дерева гінго.. чи не найдавнішого дерева на світі.. Його мокре листя світилося після дощу.. Здається, там я її поцілував уперше.. Кетлін Робертсон, співоча пташка.. Ірландка, солістка групи «Небесна арфа»: вона співала у супроводі зоряних шумів, записаних на борту Аполло.. А писати їй можна було на ім'я Кет Емеральд.. Смарагдова Кет.. В останньому листі вона попрощалась: ми вийшли з різних колодязів.. я відповів — так, але на глибині вони десь поєднуються.. Під мережаними рукавичками її пальці були прохолодні..

Сьогодні пробував назвати колір неба: ніби й близький до бірюзового, але надто різкий: чи є кольори без назви?.. часом, у сонці, вони пропадають.. Бірюзовий проявляється хіба що, коли льодохід на Дніпрі — ранньої весни проявляється у небі відблиск переможеної зими.. На сухому вершку старої яблуні проти неба шпак сидів і співав собі.. Там не було тої пристрасті, коли маєш когось спокусити — вона була вже в дуплі — але це було від задоволення.. собою, світом.. Занурений у себе.. Він не заплющувався і не впадав у транс — сидів собі і ледь роздував щоки.. звук сам вилітав з дзьоба, той лише клацав, лускав.. присвистував через ніздрі.. Збоку — він ніби сумовито роздумував — очевидно, це був блюз.. Але й невеличкий оркестрик, коли в хід йде все — ляскання губами, пальцями, долонями, чи просто вертінням голови і підморгуванням.. Так колись в давнину споживали пійману рибу чи звіра — не пропадало ніщо, жодна жилочка чи кістка..

Я раптом побачив латку справжньої бірюзи.. На ціле небо, з півночі сунули опалові важкі хмари — і лише віконце на півдні — чиста бірюза.. Я не бачу на землі кольорів: грубо — так: тепле, холодне.. Але впізнаю більше символічно, традиційно.. І лише барви на небі — завжди несподіванка.. Які важкі Сезанові натюрморти — замкнуті у своїх формах грушки, яблука.. світлі і

темні складки драперій.. І яка повітряна.. прозора гора Сен-Віктуар.. Бо то все небесні — зовсім інші барви.. Гавриленко останні роки дуже горнувся до Сезанової кристалічності в зображенні гори, сосон.. І жодного натюрморта.. Ніяких плодів у вазах, квітів.. Повітря!.. І остання прогулянка його була налюбому Дніпрі — у вітрі, на водяних крилах.. Далина — його вічний мотив..

Як входилось в обійстя — у діда росло два крислаті вікові ясени.. А до нього часом заходив у гості пан Корн — уже не пам'ятаю чи адвокат, чи аптекар.. але поважний гість.. Побалакають, перехилиять по чарочці.. І якось у неділю пан Корн вибрався увесь у біло-темному — святковий сурдут, лискучий котелок.. А на тих ясенях вічно товклося вороння.. Тепер усюди зграї чорних гайворонів, а тоді були галки, трохи менші.. Бо колись усе було дрібніше, делікатніше.. Їх називали кавками.. І вони справді між собою жалісливо, по-бабськи, кавкали.. Теж із тих давніх, не дуже веселих сирен.. І як надійшов пан Корн — піднявся неймовірний рейвах.. І котрась із них аж з неба таки вцілила у пана Корна.. Підходить він до діда.. простоволосий.. і в руках тримає той обхляпаний котелок.. Сам не свій.. розгублений.. лиш каже: пане Лишега, а нащо ви тримаєте у себе тоту худобу?.. І на другий день ті ясені спиляли, бо дід Горко мав честь перед людьми.. Пізніше з того дерева столяр пан Красножон вигиблював для тата Богдана лижі.. нарти.. Широкі, з високо закрученими дзьобами, як лебеді.. А через якісь пару літ — війна.. І вже ні честі, нічого.. пан Корн збожеволів.. блукав у гетті посеред Тисмениці з білим когутом на руках.. І всім казав, що то його син.. А потому нікого не стало..

Кілька разів й приходив до Валери подивитися дорогий альбом Люсьєна Фрейда.. Там усе по-англійськи — бо й він майже все життя в Лондоні — відколи мусили виїхати з Відня.. Голі спітнілі тіла.. Вони народилися інакшими, ніж їм того хотілося.. Колись, може, й сумували — але тепер ніби змирилися.. І вже не соромляться свого тіла.. Так, воно зношене.. Зібгані сірі простирадла.. Тут же, під боком — відкинули лапи і дрімають їхні клаповухі друзі з відданими очима.. Невідомо — чи хтось із них коли-небудь гнався за диким кроликом?.. Їхня шерсть мокра і злипла, наче на щойно народжених ягнятах.. у стайні на сіні.. десь на віддаленій фермі.. Забутій усіма на світі.. де ніхто не побачить.. Так що й невідомо, чи ти народився.. де і коли.. і від кого?.. Може — це лише їхні личини у дзеркалі — у неприбраній спальні з завішеними вікнами — тут сам на сам з дзеркалом — але самого тіла немає.. Може, воно десь вийшло.. чи смажить собі яєшню і пахне димом.. а все, що ми бачимо — то їхні ще не згаслі

відображення в дзеркалі.. ще теплі відбитки.. Чому усе так сталося?.. Від кого вони ховаються?.. Що вони хочуть забути?.. Чому вони так одержимо і так зречено збайдужіли і до свого тіла — і до світу?.. Вони наче хизуються своїми позиченими обвислими, перестиглими органами..

Люсьєн Фрейд старанно фіксує їх — скоцюрблених у своїй красі.. широкими червоно-коричневими «тілесними» мазками.. часом недбало розмашистими.. так, наче перефарбовує облуплене тіло.. Темний, тілесний підмальовок — грубим щетинястим пензлем — а вже по ньому — оживлюється у зблисках поту тлінна плоть.. Так спритно, може, учні Тиціана готували для свого маестро тіло святого Себастьяна.. але вкінці вже він сам підходив.. І обмацував тіло своїми пучками.. І гоїв кожну рану від стріли..

Але він не Тиціан.. Він Люсьєн Фрейд, онук великого Зігмунда.. Ось він малює вже королеву: вона позує перед ним на дзиглику, у короні.. важкі діаманти обтягнули вуха.. Мабуть, у нього таки, в майстерні.. І трохи їй ніяково.. як і будь-де поза Букінгемським палацом.. У позеленілій раковині скрапує вода.. нестерпно тхне з підземної клоаки.. холодно, непідметена підлога.. Люсьєн, деś її одноліток — стоїть проти неї деś за метр — за своїм мольбертом: на ньому мініатюрний підрамник з полотном — у висоту, може, на півтори долоні: навіть напудрені кучері не вміщаються.. Мало не впритул, Люсьєн пильно вглядається воронячим поглядом у свою жертву.. Мало не клює її дзьобом.. Ніяке мерехтіння самоцвітів на короні не спокушує його геть стертого, облізлого пензля: ним він ще вчора розмашисто фарбував землисте тіло самотньої домогосподарки у себе на канапі по той бік Темзи.. Ніяких діамантів!.. Ще кілька ударів пензля — і маєш: ціпкий погляд трохи вибалушених каламутних очей.. ніс картоплиною.. грубо відкопилена нижня губа.. під бородою, де мало бути кілька разків молочних перлів — якась темна.. надто глуха тїнь.. як провалля.. великі вуха.. Пане Люсьєн.. Я мала честь зустрітися з вашим дідом деś восени тридцять восьмого року.. я тоді попрохала його розтлумачити мій один страшний сон.. Тоді в Альпах зірвалася велика лавина.. Ви знаєте, що манило вашого діда — найбільше в житті?.. Ні.. не жінки.. Відлуння альпійських лавин.. ось що манило його усе вперед.. сюди.. на край землі.. де всі ми вже такі, як і він тоді: вигнанці..

Доглядачі в музеях часом мають імпозантні лівреї.. У наш час хіба не відроджується традиція?.. Служники найвищого рангу.. Вродливі з себе, поставні.. мають присмний голос.. вміють

поступитись.. усміхнутись — о, їм ціни нема.. Далекі родичі царедворців, придворних поетів.. Якось у Саванні — там, де Саванна впадає в океан.. о прекрасна Саванна, де вечорами негритянки ходять попідручку, а негри сидять на ганках, залитих місячним сяйвом.. Якось ми з Джімовою мамою, Дочкою Американської Революції — вибралися до океанаріуму.. І чого там не було.. і риби океанічні, і гади, і черепахи.. Усе там хлипає, плодиться у величезних акваріумах, вмурованих у стіни.. А довкола — вічнозелені дуби густими шатрами.. і з їхніх крон звисає зеленими бородами аж до землі іспанський мох.. і ти прогортаєш їх і ходиш наче морським дном.. і ось, вже виходячи з прохолодного музею — в останньому залі завмер: жінка в елегантній уніформі.. в портупеї з кобурою.. припала щокою до акваріума.. заплющила очі і щось нашіптує.. сама до себе.. Усміхається.. Уся вона і щокою, і плечем, і всім тілом — прихилилась до скла і завмерла.. Більше нікого там не було.. Вона мене не бачила як увійшов.. А з тамтого боку до щоки підпливла і зависла акула.. прихилившись до неї за шклом.. Її темнаве тіло вигнулося.. обвило плечі жінки в зелено-блакитній уніформі.. єдино, що та зняла свій берет — і злегка розсіяла біляві короткі кучері по шклі.. Удвох.. Наодинці присягаються.. на все життя..

Цього літа, якось блукаючи понад Турянкою — перейшов її вбрід — на теплім намитім піску бачу кілька напівпрозорих пластин.. Може, на півдолоні, не більші.. І зблискують — але не кремій.. Бо натиснеш — і в пальцях розпадеться.. І не слюда.. відтінку якоїсь рожевуватої глини, але прозорої.. У її товщі проглядались темні плямки і прожилки, наче капіляри.. Сама пластина завтовшки, як мізинець.. Якийсь земляний клей, застиглий хрящ.. Але ж воно дзвеніло в руці, коли торкався — може, не так мелодійно, як кришталь.. А по краях — нерівні зубці, як у кремінного відщепу.. Я наче тримав у руці живий, щойно народжений камінь.. Якимось дивом вивільнений з-під гніту тугих пластів часу.. Ось вони — над річкою, в її крутому березі: темніший, темний, світліший час — пісок, глина, коріння, далі темний ліс аж до неба.. Живий камінь ще слизький.. ще не обріс твердою шкірою.. Але вже дзвенить!.. Піднесеш проти сонця — воно світиться, темне, драглисте, і бордовий згусток усередині.. наче зародок.. Не тямлячись від хвилювання, я знов забрів у мілку прохолодну воду, притискаючи до грудей пригорщу пластин.. це ж десь тут народжується нікому не знаний гірський кряж.. десь тут.. Ще гнучкий, потаємний.. Хіба ж не явилися мені ці живі згустки, можна не вірити очам — але я ж тримаю їх на грудях.. І під ногами — приглядаюся.. у бистрій течії бачу цілу жилу.. Це

Підгір'я, давній високий хребет видніється аж десь за Свічою, у Гошеві — там, де монастир.. а цей наймолодший — отут переді мною..

Маленьке, але справжнє щастя.. ніхто більше не знає.. Я аж розгубився: стою у воді, довкола хвилями горби, на урвищах цупкі брили темного глоду, далі темні ліси, і так аж до Свічі.. а за нею перший хребет, за ним вищий, ще вищий.. єдине мені невідомо: куди вони йдуть.. до мене назустріч — чи віддаляються, зникають?.. Я знаю, вони рухаються.. он як хмари.. Чи гриби.. Бистрі і недосяжні.. А буває, чути грім десь у темній гушавині: то вмирають старі гриби.. і луна йде.. Наче обвалюються давні гори.. Вони йдуть лише поволі.. Але куди?.. Чи ця тиша надходить — чи вона відступає?.. І де я — на порозі, чи вже за порогом.. Але перед чийм невидимим порогом?.. Але ж я притискаю до грудей щойно народжений камінь.. У мене є своя шкіра, хоч увесь подряпаний, облізли плечі.. а він без шкіри — слизький, голий.. Але торкнувся нігтем — чути звук.. Слабенький.. Але це вже дзвін.. Глухий, з глибини.. Так торкається глибинна риба іншій риби, на знак самотньої пристрасті у темних водах..

У Торонто — як ми з Кетлін переходили залами приватної галереї — двері прочинилися у внутрішній двір.. Там був невеликий сад.. Я побачив там майстра.. Молоденький інуїт.. Мені здалось — він якось нерішуче приступив до роботи над гігантським китовим хребцем.. Китова кістка — світло-попеляста.. пориста.. Вона не шліфується, як моржевий бивень.. Але окремі хребці вимиває хвилями на побережжя.. їх вивітрює і вибілює сонце бозна-відколи.. Але дуже важливо — щоб у готовій скульптурі зберегти той давній вітер і ритм прибою.. Видко, тому так несміло той інуїт брався до роботи: він ще прислухався.. принохувався..

Та є інший — внутрішній океан.. Там і дотики, і рухи інакші.. може, лагідніші.. поступливіші, чи як.. Скажімо, внутрішній різновид акули можна розпізнати лише дуже зосередившись: ось жовтуватий відблиск ока.. лагідно-зеленуватий ривок в'юнкого тіла.. І не обов'язково це має відбуватися у воді.. Раптова тінь, десь далеко.. якась солодка тривога.. обернувся — а тінь вже позаду.. Хлопчик з Великої Тур'ї на Підгір'ї має іншу акулу в своїй криниці.. Вона, може, менша.. і не така вертка, як він.. Невідомо.. вони якось пробираються глибинами.. Хтось любить глибокий колодязь, хтось ні.. Ставок з жовтим і білим лататтям.. затінену лісову річку.. Або раптом глибока, аж синя баюра на давній лісовій дорозі.. вибита ще татарами в урочищі під Погонєю.. Але

він любить свою акулу.. Часом ходить собі, ходить по садку.. а то підійде до криниці.. крикне їй щось на вухо.. і знов кружляє собі у зеленому: то в холодок, то знов до неї..

Найпряміше летить синенький рибалочка над річкою Турянкою увечері.. додому, додому.. Якось мало не продірявив мене на броді.. Надто поволі перебридав — а на дні гостре, слизьке каміння.. У нього дзьоб і голова важкі — такий гарпун продірявить тебе і не спиниться.. хоч тільки ніби маленьке.. У нього ідеальний торс.. і несеться річищем рівно — як струна посередині — не нижче і не вище.. Здається, він знає цей вологий прохолодний тунель краще, ніж сама течія.. Пізно вже.. пізно.. темніє.. тут найкоротший шлях.. з простору у час.. деє тут перешийок між ними.. деє тут.. деє тут має бути невловне устя у вічність..

На цей раз зламало вітром молоду козячу вербу.. Кілька днів лежала вона на схилі у високій траві.. ще жива.. Я ще й думав її якось підняти і підперти, але ні — зламало при самому пні.. Внизу завширшки, як дві руки вкупі.. міг би вийти високий тонкий торс.. Аж тут заgrimіло.. насунула хмара.. Побіг складати в копицю сіно.. А приперти копицю нема чим.. Кинувся по сокиру — обчімхав її і вийшов добрий дрючок.. важкий — не звалить вітром.. Дошу великого не було.. лише покrapало.. То й обчімхане гілля згодилося.. Позатісував гіллясті штурпачки.. і вийшло з півтора десятка рогачиків для гороху.. Коли він стелиться по землі — який нещасний, кволий.. одразу обняв мене своїми вусами.. дякує.. Який він безпомічний.. Такий сильний — а безпомічний..

Скульптура — це нахил.. Ніби невловний, мовчазний жест, правда?.. Коли повна чаша перехиляється — починається дощ.. І ти дивишся у вікно.. Є нахил — річка побіжить.. а за нею — все інше.. Цілий день нахилена чаша не пролилася.. У повний місяць..

Як приємно, що біленький кленовий торс зберіг свою похилу поставу трохи назад.. рух колишньої гілки.. І невідомо — що тут первинне: вигин гілки чи вигин торса.. Набагато гірше, коли торс тримає вперту поставу поліна..

Статуетка чоловічого торса зі свіжої верби.. притиснув її до дерев'яного струганого столу — і тут чую звук.. тертя дерева до дерева.. Попробував інший торс — нема.. Бо цей свіжий.. Голос живої верби..

Я вперше його чую.. Так само вражає глиняна пташка — коли ти проштрикнув свисток і дуєш.. а воно мовчить.. Дуєш уже цілий вечір.. заївся глиною.. І раптом — голос, голос глини.. Так і тут.. але верби..

Коли вигладжував торс — а він маленький — як долоня заввишки.. під пальцями ніби ворухнулась.. вигнулась його талія..

Головне — пташок не називати своїми іменами.. Не називати пташками.. Ти робиш.. але не називаєш..

При ударі я заплющую очі.. Сокира пролітає в темряві.. Розсікає її. Я лише чую удар.. Я звільняю її на пів-дорозі, і вона знаходить усе сама..

Скульптура — ніч.. вона завжди омита.. залита місячним сяйвом..

Коли гострив сокиру.. у бруска був дуже захриплий голос..

Скульптура промовляє не дотиком — а можливістю доторку..

Доторку оком, рукою.. усім тілом..

Це наше інше тіло..

Скульптура найближча до Музики.. не те, що поезія.. Це товстіший кінець дубця, яким б'ють неохайну Музу..

Дуже важливо для фігурки, щоб гілка, в якій проглядає торс — була свіжою.. Це не значить — щойно спиляна чи зламана вітром.. а те, що ти помітив її недавно: вона ще зберігає перший — вирішальний — доторк твого ока.. Ока.. а вже потім і руки..

AMERICA EMERALDA. Переклади (міфи та легенди американських індіанців, Генрі Торо, Робінзон Джеферс). Есей. Вірш

Шукай свого батька

Небесна Жінка покликала свого внука, Доброго Духа: «Пора вже тобі шукати свого батька. Знайдеш його, проси, хай наділить тебе силою».

Показала на Схід і промовила: «Він живе там. Туди йти і йти, аж до краю цього великого острова. Звідти далі, проти хвиль на

вєслах, аж поки досягнеш високої гори, що стрімко підноситься над водами. Виберешся на самий верх. Аж там, якнайвище, побачиш прекрасну істоту. Ти маєш сказати: «Я твій син».

Твій батько — Сонце, і через тебе — батько усього людства, через твоє земне походження від моєї дочки».

Місяць безчестить свою сестру Сонце

У давні часи, коли все почалося, брат і сестра жили у великому селищі, і була там оселя для танців. Вночі вона освітлювалася кам'яними каганцями, де палахкотів тюленийчий лій.

Якось там танцювала, виспівуючи, сестра, як раптом поривом вітру загасило світло. У непроглядній темряві якийсь чоловік збезчестив її. Вона боронилася, але той домігся свого, і годі було його розпізнати у мороці.

Гадаючи, що той прийде знов, сестра вимазала собі долоні сажею ще до того, як податися туди. І знов дужий вітер задув вогонь. Знову той чоловік повалив її і взяв. Але цього разу вона перемазала йому спину сажею. Коли запалахкотіло світло, стала шукати того вимазаного сажею, аж то її брат!

Скрикнула вона: «Як так! Жах та й годі!»

Нетямлячись від люті, вхопила гострого ножа і відтяла собі груди. Жбурнула їх братові: «Ти хотів натішитись мною, смакує моє тіло, то на, їж оце!»

І, схопивши палаючий смолоскип, безтямно вибігла у глупу ніч. Її брат ухопив і собі вогонь, вибіг за нею, але спіткнувся і полетів у сніг. Сніг загасив полум'я, тільки тьмяно зблискував жар.

А тоді страшна буря здійняла обох, сестру і брата, високо до неба. Дівчина стала Сонцем, а брат Місяцем. Вона трималася від нього якнайдалі.

Поки світить Місяць, вона ховається, і з'являється лише тоді, як той зайде. А якби не впустив вогню у сніг, то міг бути яскравим, як Сонце.

Вакінян Танка, Громовий Птах

Вакінян Танка, Великий Громовий Птах, живе в тіпі на вершині високої гори у священних Пага Сапа, Чорних Горах. Білі зовуть гору піком Гарні, але мені здається, він там більше не живе, відколи васічу, білі, перетворили ці гори на безкрайї Діснейленд. Ні, гадаю, громові істоти відступили у найвіддаленіші місця, куди заходить сонце і нема туристів, ані

яток з хот-догами.

Вакінян ненавидить бруд. Він любить усе чисте і невинне. Його голосом є могутній грім, а відголоски — голоси дітей, малих громових птиць. Чотири стежки ведуть до гори, де живуть Громи. Метелик охороняє вхід зі Сходу. Ведмідь охороняє Захід, Олень — Північ, а Бобер пильнує Південь.

Є чотири великих старих Громів. Великий Грім Заходу — наймогутніший. Він вбраний у хмари. Тулуб його безплотний, зате має чотири велетенські крила.

Не має ніг, зате є страшні кігті. Без голови, зате є величезний дзьоб з гострющими зубами. Він чорний.

Другий за ним Вакінян Півночі — червоний. Третій Грім Сходу — жовтий. Четвертий Грім — білий, але дехто вважає, що він блакитний. Оцей останній — без очей та вух, однак і бачить, і чує. Як воно так — невідомо. Час від часу невинній людині вдається побачити Грома уві сні, але частково. Ніхто ніколи не годен уздріти Грома цілком, навіть у видінні, то ж їхня подоба відома з безлічі снів і видінь.

Тіпі Великого Грому стоїть під найвищим кедром. Ось чому його листям обкурюємось при наших обрядах, щоб кедровим духом очистити і нашу оселю і самих себе. У середині тіпі є гніздо, вимощене кістьми. У ньому велетенське яйце, звідки вилупиться дитя. Яйце більше навіть за всю Південну Дакоту.

Ви не побачите Громів, бо вони за паравоном темних хмар, але можете відчуті їхню присутність. Я часто відчував. Вони можуть з'явитись, щоб нагнати страху і впевнитись, чи годен ти витримати свій іспит видінням — свої чотири дні і ночі без їжі і сну на вершині самотньої гори. Отак випробовують тебе, і все ж Вакінян — добрі духи. Охоче допомагають людям, навіть якщо трохи і полякають.

Усе в природі рухається, як білі кажуть, за годинниковою стрілкою. Лише Громи рухаються протилежно. Такий в них спосіб — зворотний. Ось чому, як присниться тобі Грім, то стаєш гейока, перевертнем, інакшим, ні сим ні тим, «навспакон». Це тобі дає силу, але ж не бути весь час гейока, і в нас є обряд, що повертає людині її суть.

Знаком Грому є зигзаг, роздвоєний на кінцях, і я користуюсь ним при деяких обрядах. Це мій улюблений знак, я споріднений якимсь чином з ним, бо гейока — це і священний блазень, а в моїй натурі таки є щось від блазня.

Громи є охоронцями істини. Коли тримаєш священну люльку і клянешся нею, то кажеш правду. А збрешеш — Вакінян вб'ють тебе блискавкою.

Отож Громи відають дощами, вогнем, істиною і, як вже

згадував, люблять помагати людям. Навпаки, Анктегі, водяна мара — незлюбила людський рід, відколи існує на світі. Анктегі мала вигляд величезної лускатої зміюки з лапами. У неї на чолі випинався величезний ріг, а своїм тілом заповнювала усю Міссурі, з кінця в кінець. Менші водяники, ті, що з потоків і озер, так само недолюблювали людей.

«Що то за нікчемні істотки повзають, наче ті воші?» — дивуються собі. «Що то за кровинка, вичавлена з червоного каменю? Нащо воно здалось?»

Велика Анктегі могла так розперти своє черево, що на Міссурі починалася повінь, і щось подібне виробляли її менші родичі по всіх струмках і озерах. І так вони учинили потоп і загибель людей у всьому краї. Лише небагатьом вдалося врятуватись на найвищій горі, хоч хвилі мало не діставали їх.

Тоді Громи занепокоїлись: «Що ж це робиться? Хіба люди винні? Вони поважають нас, моляться. А коли бачать нас уві сні, то частка нашої сили переходить до них, і таким чином ми наче поріднюємось. Хай вони будуть і крихитні, і безпомічні, і жалюгідні, а все ж Дідусь розселив їх на цій землі, це ж не просто так. Треба нам їх рятувати від Анктегі!»

І почалася страшна війна між громами і злими водяниками. Роками точилася вона, і дрижала земля, і води розливалися могутніми потоками, а ніч була, як день від безконечних блискавиць. Громи не мали тіла, як би це собі уявити — ніяких органів, чи рук, чи ніг, зате мали страшні пазурі. Немає ротів, зате є гострі зубиська. Нема очей — але ж блискавки летіли з очей, яких не було. Важко таке пояснити васічу, білим.

Громи пустили в хід кігті, зуби, блискавиці. Вакінян Танка зчепився з Великою Анктегі, громенята — з водяниками. Війна видалася не лише тривала, а й смертельна, бо Анктегі усі мали шпичаки на хвостах і завдавали жажливих ран.

Тоді Вакінян Танка скликає Громів: «Діти мої, Змії долають нас. Близький бій, віч-на-віч, їм лише з руки!»

І відступили Громи на вершину священної гори, і стали там радитись. Великий Грім каже: «Нашою оселею є повітря. Наша міць походить з неба. Нерозумно змагатись з Анктегами на їхній-таки землі та воді, де вони всемогутні. Тож усі за мною, рідні діти!»

І тоді Громи злетіли в небо. «Подам знак, — каже Вакінян Танка, — пускайте усі за раз громи і блискавиці!»

І вдарили Громи всі нараз. Запалали ліси і все охопив вогонь, хіба що окрім скелі, де рятувалися люди. Скипіли води і висохли. Розпеклась як жар земля, і всі Анктегі, і малі і великі, згинули. Лише кості лишилися по них в Мако Січа, Яловім краї, де ті

кістки скам'яніли.

Досі Анктегі панували на суші і воді, а тепер їхня потуга перейшла до Громів. А та купка людей, що вбереглися, зійшли з тої високої скелі і дякували Вакінянам. Знов розійшлися по землі, і все налагодилось. Перемогли Вакіняни у першому з чотирьох великих віків — добі Тунка, Скелі.

Коли ще був підлітком, десь пропали мої коні. Їхні сліди завели мене у Яловий край. Я втратив відчуття часу, а тут — ніч, нагла і непроглядна. Хмари заслонили місяць, зорі і розрядились грозою. Градини завбільшки з камфорну кульку вкрили землю водяною кашею, і вже гадав, що сконаю від холоду посеред літа.

А опинився я у вузькій ущелині, вже її затоплювало водою. Як міг, почав спинатися угору, до високого хребта. Не видно було нічого, хіба що, коли спалахувала блискавка і земля розколювалась піді мною. Але якось видряпавсь.

Грім не стихав, блискало безугаву. Я міг відчувати векангелі, електрику довкола себе; моє волосся стало дуба. Від гromу оглух. Я сидів верхи на хребті, наче на коні. Я міг лише здогадуватись, що це дуже високо, а дно каньйону глибоко внизу, і будь-яку мить мене могло здути і запроторити в чорну безодню. Зуби цокотіли, ноги і руки прикипіли до гострого, наче бритва, хребта, я поволі повз по ньому.

Аж тут відчув поруч Вакінян, почув, як промовляє мені крізь грім: «Не бійся! Тримайся! Ти не пропадеш!»

Нарешті гроза вгамувалась і засвітало. І я побачив, що осідлав довгий хребет із закам'янілих кісток небачених розмірів. Я плазував уздовж хребта Великої Анктегі. Задубілий від холоду, дочекався доки сонце мене обігріє. Аж тоді опустився вділ і — чимдуж додому. Повилітали мені з голови ті коні; так і не знайшов їх. Згодом я часто шукав оті верхи у Яловім краю, що утворювали хребет Анктегі. Я хотів показати його друзям, але так і не вдалось мені знайти той хребет ніколи.

Як з'явилися Сіу

Це розповіла мені бабуса з племені Санті. Дуже давно, насправді давно, коли ще світ був свіжий, Анктегі, водяна мара хотіла звести людей і принесла потоп. Можливо, Великий Дух, Вакан Танка, чомусь розгнівався на нас. А може, дозволив Анктегі перемогти, бо хотів покращити людську породу.

Отож води росли і росли. Нарешті затопило все, хіба що крім горба біля того місця, де тепер копальня священного червоного каменя. Люди вибралися аж туди, але марно. Води залили і той

горб. Хвилі валили скелі, шпичаки, кришили їх на людей. Усіх убило і кров уся зібралась у велике озеро. Кров стала каменем, стала копальнею каменю, могилою тих давніх людей. Ось чому люлька з того червоного каменю є святиною для нас. Бо її червона чашка — то плоть і кров наших предків, її цибух — то хребет давніх небіжчиків, а дим із неї — то їхній подих. Кажу вам, ота люлька, чанунпа, оживає при обряді, ви відчуєте силу, що струменіє з неї.

Анктегі, велика водяна мара, теж стала каменем. Може, Тункачіла, Дідів Дух, покарав її за ту повинь. Усі її кості тепер у Яловім краю. Спина її утворює довгий високий хребет, і ви побачите її хребці, що випинаються червоними й жовтими шпичаками вряд. Я бачив їх. Вони настрашили мене на тому хребті, бо я відчув Анктегі. Вона ворушилась піді мною, хотіла скинути мене.

Отож, коли понищило усіх людей, усіх-усіх, вижила одна дівчина, гарна дівчина. Ось як воно було: коли води вкрили той горб, де люди шукали рятунку, великий плямистий орел, Ванблі Галешка, опустився і дав дівчині ухопитися за його лапи. І з нею злетів він на вершок високого дерева на найвищому кам'яному шпилі у Чорних Горах. То був орлів дім. Єдине незатоплене місце. Якби люди дісталися туди — вижили б, але ж то був кам'яний шпичак, як голка, гладенький, стрімкий, як оті хмарочоси тепер по великих містах. Мій дід казав, що, можливо, та скеля була не в Чорних Горах; може, то була Чортова Вежа, як білі її назвали, — оте місце у Вайомінгу. Бо обидва місця священні.

Ванблі тримав ту прегарну дівчину у себе за дружину. Тоді ж був тісніший зв'язок між людьми і звірами, то й могло таке бути. Орлова жінка понесла і народила йому двійко — хлопчика й дівчинку. Вона утішилася та й каже: «Тепер знов будуть люди. Ваштай, це добре». Діти народилися просто там, на вершку того стрімчака.

Коли води нарешті відступили, Ванблі допоміг дітям і матері спуститися зі скелі, приніс їх на землю та й каже: «Будьте народом, станьте великим Народом — Лакота Ояте».

Хлопчик і дівчинка вирости. Він був єдиним чоловіком на світі, вона — єдиною дівчиною на порі. Одружилися вони, з'явилися діти. Так постав народ.

Тож ми походимо від орла. Ми орлиний народ. Це добре, можна пишатися, бо орел — наймудріший з птахів. Він посланець Великого Духа, він великий воїн. Ось чому ми завжди носили орлині пера, і досі носимо. Ми — великий народ. Це кажу я, Кривий Олень.

Відступ бізонів

Усе, що мали люди з племені Кійова, пішло від бізонів. Тіні були з бізоначих шкур, так само і одяг, і мокасини. Вони споживали бізоначе м'ясо. І посуд у них був зі шкури, міхурів чи кендюхів. Бізони були життям Кійова.

Так само й у віруваннях Кійова бізон був найвищим. Теля білого бізона офірували у священному танці сонця. Жерці вживали частини бізоначого тіла при молитві, коли зцілювали слабих чи прославляли вищі сили.

Отож, коли білі намагалися прокласти залізницю чи розводити свою худобу, бізони тоді охороняли людей Кійова. Вони нівечили залізницю і городи. Вони розганяли худобу з пасовищ. Бізони любили Кійова, так само, як ті любили бізонів.

Та ось почалася війна між бізонами і білими. Білі стали будувати форти у краї Кійова, і кучеряві солдати (Десята Кавалерія з негритянським контингентом) завзято розстрілювали бізонів, та все ж бізони наступали і дійшли аж до гарнізонного цвинтаря у Форт Сіті. Солдати ніяк не могли їх спинити.

Тоді білі найняли мисливців, щоб ті вбивали самих бізонів. Снували вони рівнинами уздовж і впоперек, забиваючи не раз сотню бізонів за день. Услід за ними тяглися лупії з возами. Вони ладували вози шкурами, кістками і везли до новозбудованих вокзалів, аби відправити все на східний ринок. Часом назбирувався шараг костей у людський зріст і на мильо уздовж колії.

Побачили бізони, що лічені їхні дні. Вони вже більше не могли захищати своїх людей. Сумно зібралася решта великої череди, щоб вирішити, як їм бути далі.

Кійова осіли на північному схилі гори Маунт Скот, бо вони були вільні обирати собі місце життя. Якось молода індіанка прокинулася рано-вранці. Досвітній туман ще клубочився понад Цілющим потоком. Глянула вона крізь густий серпанок, аж бачить, як остання череда бізонів виринула, наче привид.

Їхній старший вів череду просто до Маунт Скот. За ним брели корови з телятами і ті лічені молоді бізони. Молода жінка бачила, як отворилася гора. Усередині гори Маунт Скот світ був зелений і свіжий, як бачився він їй ще дівчинкою. Ріки текли прозорі, не червоні. На схилах цвіла алича і терен. У цей світ краси увійшли бізони і вже їх ніколи не бачили.

Перші люди і перша кукурудза

Давно, дуже давно, Клос-кур-бе, Великий Вчитель, жив на

землі, де не було людей. Одного разу, вдень приходить до нього юнак та й каже йому: «Дядьку». А тоді: «Я народжений з водяної шуми. Вітер гнав хвилі і збив шуму. Сонце нагріло її і з тепла почалося життя, а життя — це я. Дивись, я молодий і бистрий, і прийшов жити з тобою і помагати у всьому».

Коли це опівдні приходить дівчина, стала перед ними обома та й каже: «Мої діти». «Діти мої, я прийшла жити з вами і принесла з собою любов. Я віддаю її вам, і якщо полюбите мене і сповните моє бажання, мене полюбить увесь світ, навіть кожна тварина. Я володію силою і віддам її кожному, хто володітиме мною. І володію спокоєм, бо хоча й молода, але сила моя відчуватиметься по всій землі. Я народжена з прекрасної земної рослини. Роса опала на стебло, сонце пригріло росу, а тепло — це життя, а життя — це я».

Тоді Клос-кур-бе підніс руки до сонця і подякував Великому Духові. Згодом юнак і дівчина побралися, і стала вона першою матір'ю. Клос-кур-бе навчав їхніх дітей і робив багато чого. Поробивши усе, відійшов він жити у Північну землю, аби колись, коли треба, повернутися.

Люди множилися і стало їх багато. І як настав голод, дуже засумувала перша мати. Щодня опівдні покидала вона чоловіка і не було її, доки не видовжувалися тіні. Чоловік дуже любив її і тому засумував. Одного разу подався він услід за нею аж до броду на ріці, і там чекав, доки вона повернеться. От показалася вона, і як почала переходити річку, то заспівала, і доки ноги її були у воді, була радісна. Придивляється чоловік, аж за її правою ногою щось наче тягнеться, наче довге зелене стебло. Вийшла вони з води, нахилилася, одірвала стебло, і знов стала сумна.

Пішов чоловік за нею додому, якраз сідало сонце, і просить він її вийти з оселі, щоб помилуватись заходом сонця. От стали вони удвох, вийшли семеро їхніх діток, притулилися до них, глянули на матір та й кажуть: «Ми зголодніли, а скоро ніч».

Сльози покотилися в неї, коли вона промовляла: «Потерпіть, любі дітки. За сім місяців будете ситі і вже не голодуватимете».

Витер чоловік її слези, питає: «Як зарадити нашому горю, щоб ти знову була щаслива?»

«Нічим, — відказує, — нічим не зарадиш».

Пішов тоді чоловік аж у Північну землю спитати поради у Клос-кур-бе. Як сходило сьоме сонце, вернувся він додому та й каже: «Дружинонько, Клос-кур-бе звелів учинити, як ти забажаєш».

Жінка зраділа і каже: «Як уб'єш мене, то нехай двоє чоловіків візьмуть мене за волосся і проволочатъ тіло по всьому полю. Коли дійдуть до середини, нехай сплять мої кості і йдуть собі геть. А

як мине сім місяців, нехай знову приходять на поле і зберуть усе, що там буде. І нехай з'їдять те все. То моє тіло. Частину його збережіть, щоб знов закопати у землю. Кості мої не для їжі, зате можете їх палити. А дим примирить вас і ваших дітей».

На другий день, коли сходило сонце, убив чоловік свою дружину. Як і веліла, двоє чоловіків проволочили її тіло по ріллі, аж поки нічого не лишилося з нього. Посеред поля спалили її кістки.

А як минуло сім місяців, прийшов чоловік на те місце та й бачить, що все довкола вкрилося прегарними високими рослинами. Спробував плід, аж він солодкий. І назвав його скарму-нал — «кукурудза». А на тому місці, де були закопані жінчині кості, розрослося широке листя, гірке на смак. Він назвав його утар-мур-ва-є — «тютюн».

Зраділи люди, прийшли збирати врожай. Але не знали, як його поділити. Тож послав він по Великого Вчителя Клос-кур-бе, щоб порадив. Прийшов Клос-кур-бе, глянув на щедрий урожай і каже: «Справдилися перші слова, що їх перша мати промовила. А казала вона, що народжена зі стебла прегарної рослини. Ще казала, що сила її розійдеться на увесь світ і всі любитимуть її».

А тепер, коли перевтілилася вона, дбайте, щоб друге насіння першої матері не переводилось, бо то її тіло. І кості її теж пригодяться вам. Паліть їх і дим освіжить ваш розум. І ніколи не забувайте за неї, бо це дар жіночого серця. Пам'ятайте, коли їсте. Згадуйте, коли дим її кісток в'ється над вами. А через те, що усі ви брати, діліть між собою її плоть і кості. І нехай кожна частка буде рівна, бо лише так втілиться любов першої матері».

Про Тітона-привида

Тітони процвітали, вони були здорові і міцні, бо їли чимало бізонячого м'яса. Вкладалися спати, розбиваючи на ніч табір. Тоді з'являвся у таборі глашатай, вигукуючи: «Завтра буде багато бізонів. Готуйтеся!»

Одного разу, коли Тітони повернулися до табору після виснажливого полювання на бізонів, один молодик оголосив, що візьме за дружину найвродливішу дівчину племені, дочку Вождя.

Її батько відказав: «Не дозволю, доки не приведеш мені багато коней». Тож молодий індінець вирушив на пошуки диких коней з надією задобрити вождя і домогтися руки його прекрасної дочки.

Ще сміливець не повернувся, а його люди знялися з обжитого місця і перейшли деінде. Вертається молодий індінець до покинутого табору з кількома пійманими кінями. А було вже

досить пізно, то вирішив перебути до ранку неподалік у відлюдній оселі.

Спершу не міг знайти входу, бо з усіх сторін привалена була землею. Нарешті вдалося потрапити всередину. Там стояли чотири високих стовпи, вкопані в землю. Стовпи підтримували ложе, подібне до поховального. Там лежала жінка у вбранні, прикрашеному зубами лося. Вона повернула голову, глянувши згори на тітонського сміливця.

Одразу впізнав він у ній жінку свого племені — але ж тепер це була Жінка Привид! Відтоді жили вони разом, і стала вона йому дружиною.

Одного разу подумав: «Пора вибиратись на бізона».

І хоч не промовив і слова вголос, Жінка Привид почула його думки і каже: «Тобі забаглось бізонячого м'яса? Сідай на коня і повертайся до урвища. Зустрінеш табун — кидайся всередину і стріляй найгладшого. Візьми додому шкуру і м'ясо. Підсмаж трохи м'яса і перш ніж їсти, даси мені шматочок».

Молодий Тітон вибрався на бізонів і вчинив як наказала Жінка Привид. На рівнині зустрів великий табун. Приструнив коня, врізався прямо у гущу і підстрелив найгладшого. Злупив шкуру, покрав м'ясо, звалив те все на іншого коня. Нанизав чималий шмат, приготував на вогні для Жінки Привида.

Незчувся коли це вона стоїть посеред оселі. Низка за низкою чудового бісеру прикрашали її шкіряне вбрання. І, вгадуючи думки молодого героя, промовила: «Прошу тебе, не бійся!»

З того часу вже не було страху поміж ними, про все могли вони домовитись. Одного разу молодий індієнець каже: «А чому б нам не почати спільне життя, як і наші батьки починали, коли одружувались?»

Жінка Привид у відповідь: «Ні, цього не буде, бо вдень доведеться нам селитися, а ночами пересуватися». Молодий лише здивувався.

Так і сталося, вони мандрували щоночі. Привид Жінка йшла попереду з покритою головою, не озиваючись до чоловіка. Її ноги були невидимі. Безшумно летіла, наче примара.

Лише подумає щось молодий індієнець, а вже Жінка Привид знає, що в нього на гадці. Чи не тому індіянці Тітони кажуть: «Стережись привидів, бо привиди знають усе».

Кажуть, що Привиди відають, коли і які вітри подують. Привиди знають, коли випаде сніг. Знають, коли вдарить грім і заблiskaє. Привиди радіють, коли здійснюється вітер, бо так легше їм перелітати з місця на місце.

Отак і жили тітонські Жінка Привид і молодий сміливець. Їхні одноплеменники так ніколи їх і не бачили. Дивно було

вождевій дочці, що її хлопець не повернувся до неї.

Невдовзі молодий став Тітоном Привидом і так разом з тітонською Жінкою Привидом пропливають щоначі, вічно.

Небесне каное

Багато віків тому чарівне каное опустилося з небес і сіло поблизу селища індіанців з племені Алабама. З каное, весело співаючи, зійшло кількаро молодих жінок. Вони розбіглися хто куди, упиваючись свободою, гуляли в м'яча і просто гасали одна за одною.

Коли втомилися, знову сіли у своє чарівне каное і так само зі сміхом і співами піднялись у небо. Іншим разом знов повернулися, співаючи і витанцьовуючи.

Не раз повторювалася ця забава, а каное завжди сідало на землю в тому самому місці.

Одного разу алабамський юнак угледів з-за кущів, як приземлилося каное. Під час гри м'яч полетів у його бік. Дівчина кинулася за м'ячем. Коли наблизилась, юнак ухопив її за руку. Інші полякались, скочили у своє чарівне каное і зникли в небі.

Піймана жінка з неба стала дружиною того алабамського індіанця і за якийсь час у них з'явилися діти. Батько змайстрував велике каное для всієї сім'ї і менше каное для себе.

«Тату, нам хочеться чогось свіженького», — просять якомсь діти. — «Вполно́й нам оленя».

Батько подався до лісу за оленем, проте повернувся ні з чим.

Тоді мати й каже дітям: «Попросіть батька, нехай піде глибше в ліс і вполно́є великого вгодованого оленя».

Попросили діти батька і знову вибрався він на лови.

Поки його не було, мати вмостила дітей у більше каное, сіла з ними і проспівала магічну пісню. Стали вони здійснюватися до неба. Але батько саме вертався бігцем додому, тож в останню мить рукою притяг каное додолу.

Іншим разом, коли батька не було вдома, мати вмостила дітей у більше каное, сама сіла в менше і знову заспівала. Тієї миті батько примчав додому і встиг притягти додолу більше каное з дітьми, але мати, не перестаючи виспівувати, зчезла в небі.

Засумував чоловік без жінки, а діти затужили без матері. Зрештою всілися вони у велике каное і заспівали магічної пісні. Каное знялось й полетіло крізь хмари у небо.

Прибувши на небо, підходять вони до одної бабусі, що сиділа біля небесної оселі. Каже батько: «Бабусю, сумно дітям без мами».

«Он вона — співає і витанцьовує увесь час, — відказує

старенька. — Заходьте, будь ласка, я почастую вас гарбузяною кашею».

Подала вона кашу і здалося їм, що там нічого їсти. Але щойно впорали маленького гарбузика, як на тому самому місці звідкілясь узявся вже більший. Вони страшенно зголодніли і ніяк не могли наїстися. Коли ж, нарешті, наситились, їжі стало ще більше, ніж перед тим. Стара розламала кукурудзяний качан і дала по шматочку дітям.

Згодом батько повів дітей до інших людей і питає про матір. «Так, вона тут живе, танцює увесь час», — відповідають. Коли це повз них протанцювала мати, так і не впізнавши своєї рідні. За якийсь час вона знову протанцювала повз них, та цього разу діти підкинули по шматочку кукурудзяного качана, щоб привернути її увагу.

«Щось наче земним пахне», — промовила вона і далі собі потанцювала. А як верталась, дотанцювала до того місця, наступила на шматочок качана і зойкнула від болю: «Це ж мої дитки, мабуть, тут».

Кинулась до них, обіймає. Тоді батько посадив її разом з дітьми у своє каное і вони цілою сім'єю повернулися на землю.

От обжилися вони добре. Пішов батько знов на полювання. Мати довго не думала, посадила дітей у чарівне каное і, наспівуючи своєї пісні, забрала їх на небо.

Відтоді батько вже ніколи не бачив своєї сім'ї.

Повернувся він до селища свого алабамського племені і вибрав собі іншу дружину, дівчину-індіянку, яка вже напевно залишиться з ним на землі.

Легенда про флейту

Справді, наші флейти відомі, і їхній звук, і гарний вигляд. Наша флейта, сьотанка, визнає лише одну музику — музику кохання. У давні часи чоловік собі сяде, а може, приляже під деревом у темряві ночі. І виводить свою неповторну звабливу мелодію.

Ми, індіанці, сором'язливі. Навіть якщо юнак уже воїн і викликав ворога на герць — навряд чи насмілиться він заговорити з вродливою вінчинчала — дівчиною, в яку закохався. Та й місця такого не знайдеш у селищі, де можна б усамітнитись. А сімейні оселі завжди переповнені людьми. І не пройдеши на людях, узявшись за руки з дівчиною, бо не за нашим звичаєм. А за селищем, у високих полинах, тебе може розтоптати бізон, або грізлі обчухрає бік, чи прониже томагавк Поні, чи наскочиш на Міла Ганска, Довгих Ножів, а ще гірше — на американську

Кавалерію.

Єдине, можна було дочекатися й побачити свою вінчинчала на світанні, коли жінки вирушали до річки чи до потоку зі шкіряними відрами по воду. Щойно дівчина, яку ти собі вподобав, ступає на стежку до води, ти вигулькнеш з-за кущів, щоб вона тебе помітила. Тільки так ти й можеш виявити свою прихильність до неї — отак стоїш, посміхаєшся, розглядаєш свої мокасини, або й чухаєш потилицю.

І вінчинчала багато не може, хіба що заллється рум'янцем, усміхнеться, може, кине дикою ріпою в тебе. Якщо їй подобаєшся, то хіба що трохи довше набиратиме воду чи якийсь разок-два зиркне з-за плеча.

Отож флейти вели усю розмову. Уночі, лежачи на бізонячій шкурі у батьківському тіпі, дівчина почує оте тужне воркування сьотанки. І за звуком упізнає свого коханого, що він десь недалеко. А якщо володієш і оленячими чарами, то й вислизне надвір услід за тим звуком і стріне його, і не побачить їх ніхто.

Флейта завжди робиться з кедра — у вигляді довгої шиї і пташиної голови з розтуленим дзьобом. Звук вилітає з дзьоба, а ось тут починається легенда, як у нас з'явилася флейта.

Колись, багато поколінь тому, люди знали бубни, гарбузяні калатала, бичачі роги, але флейти не було. У той прадавній час один молодик вибрався на полювання. М'ясо кінчалось і люди голодували. Напав він на слід оленя і пішов за ним. А мудрий і бистрий олень володіє любовними чарами. Якщо маєш оленячий трунок, дівчина неодмінно відповість взаємністю. І в полюванні пощастить. Цей хлопець, про якого мовиться, не мав оленячого трунку. І ось нарешті, після довгого переслідування, він побачив звіра. Хлопець був вправним стрільцем, мав новий лук, повний сагайдак добре оперених стріл з крем'яними вістрями. Але щоразу оленю вдавалося уникнути стріли і все далі й далі він заводив мисливця. А той так захопився переслідуванням, що й не спостеріг, як має вертатися додому.

Впала ніч, а він бозна-де, у дрімучому лісі. Слід пропав, пропав і олень, місяця не видно. Розуміє він, що заблукав, і в темряві не вибратися йому звідти. На щастя, вийшов він до потоку з холодною, прозорою водою. Добре, що взяв з собою шкіряну торбу з васна — сушеними, потовченими ягодами і здоров'ям — сильна їжа, що протримає чоловіка не один день. Попоївши й попивши, загорнувся він у кожух і приліг спиною до дерева, щоб відпочити. Але заснути не міг. Ліс повнився дивними скриками нічних звірів, ухканням сов, стогоном дерев на вітрі. Хлопець мовби чув усі ті звуки вперше.

Раптом пролунав новий, зовсім нечуваний звук. Тужливий,

наче голос привида. Це налякало його, щільніше закутався він у кожух і потягся до лука. То була наче й сумна, але прекрасна пісня, сповнена любові, бажання і надії. І він заснув. І сниться йому, що птах на ім'я вагнука, червоноголовий дятел, виспівує чарівну мелодію і промовляє до нього: «Іди за мною і я навчу тебе».

Коли мисливець прокинувся, сонце вже було високо. На гілці дерева, до якого він притулився, сидів червоноголовий дятел. Тоді перелетів на одне дерево, на друге, але не так далеко, і все оглядався на хлопця, мовби промовляючи: «Ходи за мною!»

І знов почулася та чудова пісня, і серце прагло знайти співця. Птах летів на звук, тріпотів поміж листя, його червона маківка зринала, манила за собою. Нарешті птах сів на кедрині й почав довбати гілку, наче виграючи на барабанчику. Знявся раптовий вітер і над самим мисливцем знову полинув той прекрасний звук.

То звучала суха гілка, що її довбав дятел. І сам вітер творив той звук, пронизуючи отвори, продовбані дятлом.

«Кола, друже, — просить мисливець, — дозволь мені взяти цю гілку додому. Ти зробиш собі іншу».

Узяв він ту порожнисту, з дятловими дірками, гілку завбільшки з лікоть. Вертався додому без м'яса, проте аж світився від щастя.

Вдома він спробував добути звук з тої гілки. Дув на неї, махав нею — жодного звуку. Засмутився хлопець, бо так йому хотілося почути той неповторний звук.

Тоді очистився в гарячій парі і зійшов на високий пагорб. Там притулився до скелі і постив без їжі й питва чотири дні і чотири ночі, щоб у видінні об'явилось йому, як змусити гілку звучати. І на четверту ніч явився йому у видінні вагнука — птах з яскраво-червоною маківкою, та й каже: «Дивись уважно», — і, обернувшись на людину, показав мисливцеві, як змусити гілку зазвучати, повторюючи знов і знов: «Ось так, бачиш?»

Коли видіння зникло, розшукав кедр. Відламав гілку, вибрав серцевину, вертячи свердликом з тятиви, як учив дятел у видінні. Далі загострив гілку, наче довгошийого птаха з розтуленим дзьобом. Маківку голови забарвив вашаша — священною червінню. Помолився. Обкурив гілку духом шавлії, кедра і пахущої осоки. Затулив пальцями отвори, як це робив чоловік-птах у видінні, легенько подув у цівку — і тут-таки почулася пісня, прекрасна, наче марево, і линула вона далеко, аж до селища, і там люди не могли наслухатись. Отак, з ласки вітру і птаха, хлопець подарував людям першу флейту.

У селищі жив ітанчан — великий вождь. У нього була донька, вродлива, але дуже пишалася собою. Багато вже сваталося до неї,

та все марно. І ось той мисливець надумав, що саме вона йому пара. Для неї склалася особлива пісня, і якось вночі, притулившись до високого дерева, він заграв на своїй сьотанці. Чи ж почує його та дівчина?

Вінчинчала умить зачула. Вона в батьківському тіпі саме куштувала бізонячий язик і ошийок, і їй було добре. І хочеться їй зостатися вдома, біля вогнища, а ноги самі просяться надвір. Вона опирається, а ноги тягнуть її, і що тут вдієш? Голова каже: «Зачекай», а ноги: «Хутко, хутко!» Вона бачила його у місячному сяйві, чула його флейту. Голова промовляла: «Не йди, він бідний», а ноги підганяли: «Йди-йди, бігом!» — і знову ноги випереджали.

І опинилися вони віч-на-віч. Голова їй каже мовчати, а ноги підганяють. І раптом усе в ній заговорило: «Кашкалака, чоловіче, я — твоя». І впали вони в траву — молодий і вінчинчала.

Потім вона казала йому: «Кашкалака, воїне, я кохаю тебе. Нехай твої батьки присилають дари батькові моєму, вождю. Хай би що вони прислали, батько не відмовить. Хай твій батько поговорить з моїм. Негайно. Зараз!»

Отож обоє батьків не перечили своїм дітям. Горда вінчинчала стала дружиною мисливця, а він став вождем. І вся молодь бачила це і чула. Незабаром вони теж почали застругувати кедрові гілки в подобі довгошиїх птахів з розтуленими дзьобами. Чарівна музика линула від племені до племені і зваблювала дівочі ноги, куди не слід. Ось так у людей з'явилася флейта, дякуючи кедрові, дятлу і мисливцеві, — не зумів убити оленя, але вмів слухати.

Койот і водоспад Мультинома

«Давно, дуже давно, коли світ був молодий і ще не з'явилися люди, — оповідав якось старий індієнець, — звірі і птахи були людьми цього краю. Вони розмовляли між собою зовсім, як ми. І одружувались теж».

Койот був наймогутніший з-поміж звіриноного люду, бо Вождь Духів наділив його особливою силою. Скажімо, саме Койот повернув Велику Ріку, обминувши Сухий Водоспад. Дехто вважає його звіром, дехто — чоловіком, а ще інші — вродливим юнаком.

У тій прадавнині, ще до нашого часу, коли всі люди й звірі розмовляли однією мовою, Койот, як і завжди, вибрався в мандри уздовж Великої Ріки. Дійшов аж до місця, де течія пірнала попід Великий Міст, що з'єднує гори по сей і по той бік річки. І тут він перекинувся на гарного молодого мисливця.

Перед тим, отак мандруючи, він бачив вродливу дівчину в селищі недалеко від моста. І вирішив він прохати дозволу її

батька, щоб з нею одружитися. А батько дівчини був вождь. І ступив Койот до вождєвої оселі зі щедрими дарунками.

Дарунком служила купа хутра і шкур усяких звірів, скільки міг донести. Такий щедрий дар вибрав він ще й тому, бо довідався від людей, що чоловік тої дівчини з часом теж стане вождем племені.

Вождь нічого не чув про юнака, хіба зрозумів, що перед ним вдатний мисливець. Дарунок вождєві сподобався, але що скаже дочка?

«Вона в мене одна, — промовив вождь. — Я люблю її усім серцем. І не такий я, щоб продати дитину за оберемок шкур. Ти маєш полонити її серце, бо я хотів би, щоб вона була щаслива».

Отож Койот почав навідуватися до вождєвої оселі щодня, і завжди з якимось гостинцем для дівчини. Але ніяк не щастило йому вгадати з тим дарунком. Вона сором'язливо брала гостинця і одразу ж бігла до жінок, туди, де на осонні поралися вони з оленячими шкурами, або втікала гратися з дітьми.

День за днем Койот усе палкіше жадав завоювати серце вродливої дівчини. Чого вона найбільше бажає, що їй миліш над усе? Ніяк йому не збагнути. «Принесу їй найзапашнішу квітку з лісової гущавини, — якось подумав Койот, — може, аж тоді вона погодиться стати моєю дружиною?»

Подався він до лісу понад Великою Рікою і шукав ту квітку цілий день. Найдивовижнішу квітку він приніс до вождєвої оселі. Покликав вождя та й каже:

«З ранку до вечора шукав я за цією квіткою для твоєї дочки. Якщо й це її не зворушить, тоді я вже й не знаю, чим ще можна завоювати її серце?»

Вождь був наймудріший з усіх вождів того великого племені. Він сказав: «Чому б тобі не запитати моєї дочки? Спитай її сьогодні ж, який дарунок зробить її серце найщасливішим?» По цих словах побачили вони, як дівчина виходить з лісу. Ще дужче вразила Койота її юна краса.

Приступив він до неї та й питає: «Красуне, що твоєму серцю миліш над усе? Хоч би що ти забажала, я все знайду. Оця квітка, знайдена у неприступній гущавині, хай буде запорукою».

Здивована, чи може, то лиш так здавалося, дівчина глянула на молодого мисливця, а тоді на рідкісну білу квітку.

«Я хочу плеса, — промовила сором'язливо. — Плеса, де б я щодня могла купатися так, щоб ніхто не бачив».

Так і не взявши квітки, за якою Койот оббив ноги, побігла вона геть.

«Гаразд, — мовив Койот до її батька. — За сім сонць я прийду до тебе й твоєї доньки і поведу вас до плеса, як вона хоче. Плесо

буде лише для неї».

Сім сонць Койот робив плесо. Спершу прорізав глибокий канал у пагорбах південного берега Великої Ріки. Тоді обсадив той рів деревами, кущами, папоротями аж до самої вершини високого валу, зверненого до ріки.

Потім із дна відвалив чималу скелю, відтяг її далеко, оголивши місцину для широкого плеса. Знову вибрався на вал і подався ним далеко в гори. Там добув з глибини воду, утворив ручай, а тоді спрямував його тим викопаним рукавом, щоб він спадав з крутої скелі. З тої кам'яної стіни вода падала, ховаючись у тумані бризок. Так утворилася мовби велика завіса, що відгороджувала плесо від сторонніх очей.

Койот завершив роботу і подався до селища, аби запросити вождя з дочкою. Коли вони намиливалися водоспадом, Койот показав їм плесо, приховане за сліпучим водограєм. А сам жадібно ловив її погляд.

І от вона радісно зиркнула — спершу на плесо і водоспад перед собою, а тоді на юного мисливця. Видно, що була вдоволена. Нарешті її серце належало Койотові. «Я згідна стати дружиною цього мисливця», — мовила вона до свого батька.

А в ту давнину, ще до нашого часу, дві правічні баби сиділи денно на стрімких гірських верхах. Одна сиділа на найвищій горі на Північ від Великої Ріки, друга — на Півдні. Коли одна промовляла з півночі, її було чути далеко на схід — аж до великих Сліпучих Гір, і на захід — аж до Великої Води, де сонце ховається на ніч, і на північ — аж до краю світу.

Бабу з південного боку теж було чутно далеко на захід, аж до Великої Води, а на південь — аж туди, доки жили люди. Дві старі баби бачили усе, що діється, і щодня сповіщали про це усім людям по обидва боки ріки. І ось бачать вони дочку вождя, як вона щодня купається в плесі, і бачать Койота, як той чекає по той бік, за імлюю водоспаду. Баби чули, як обоє радіють і співають один до одного.

Засміялися з них баби і дужими голосами оповіли людям усе, що чули й бачили.

Незабаром вождєва донька дізналася, що всі з неї сміються: усі-всі — від Великої Води до Великих Сліпучих Гір, від вершини світу — до найдальших низин.

Вже не була вона щаслива. Вже не співала радісно.

І якогось дня попросила вона Койота не супроводжувати її до плеса. Старі баби стежили, як вона входить у водоспад, виходить з плеса і спускається до Великої Ріки. Відтоді люди не бачили її більше ніколи.

А Койот у бистрім каное кинувся вниз Великою Рікою шукати

свою юну дружину. Бачить він, а вона попереду з усіх сил тримається на воді. Наліг він на весло, і наздогнав її в ту мить, коли її вже затягала вода. Затягала туди, де ховається сонце на ніч.

Тоді вони обоє, Койот і дівчина, стали парою качок, невеличких качок, що погойдуються на хвилях.

Це сталося дуже-дуже давно. Та навіть тепер, коли сонце востаннє осяє скелю на південь від Великої Ріки, пара качечок впливає, аби озирнутись на каскад водоспадів, що рине з високої гори. Найдовше вони споглядають найнижчий водоспад і туман над обрамленим деревами плесом у глибині.

І якщо зацікавитись і прислухатись, то можна почути ту коротеньку пісню, яку вождь донька і Койот виспівували одне одному щоранку після її купання в плесі. Пісня починається дуже ніжно і знизька, раптово злітає до найвищої ноти і спокійно затихає.

Кінець світу

Десь там, де зустрічаються прерії і Мака Січа, ялові гори, захована печера. Довго-довго намагалися її знайти. Але навіть тепер, коли стільки доріг, машин, туристів, ніхто ще не знайшов тої печери.

У ній живе жінка, така стара, що її лице вже, як усохле горіхове зерня. Зодягнена в шкури, як ото люди ходили ще до появи білих. Уже тисячу літ чи й більше оздоблює вона поділ одязі з бізонячої шкіри. Прикрашає її забарвленими голками дикобраза, так, як наші предки чинили, доки білі торговці не привезли шкляний бісер на цей черепаший острів. Побіля неї, облизуючи лапи, лежить Шунка Сапа, величезний чорний пес. Ані на мить не спускає він очей зі старої баби зі стертими пеньками зубів, якими вона ненастанно розпліскувала безліч дикобразчих голок.

За кілька кроків од неї не перестає горіти вогонь. Уже тисячу літ, або й більше, як вона запалила його. Над полум'ям висить пузатий череп'яний горщик, такий, як колись, доки не прийшли білі зі своїм залізним чайником. В середині того горщика кипить і шумує вояпі — ягідний борщ, солодкавий, червоний. Той борщ булькає у горщику безперестанку, відколи горить вогонь.

Час від часу баба встає, аби помішати вояпі. Вона така немічна, що ледве доповзає до вогнища. І щойно обернеться спиною, як страшний чорний пес береться витягати дикобразчі голки з її подолу. І через те робота не посувається, і стара ніяк не оздобить той поділ. Люди з племені Сіу кажуть, що в ту мить,

коли баба завершить оздобу, тоді разом з останньою голкою в узорі настане кінець світу.

Гризіння

Десь є могутній стовп, як ото священний стовп у ритуальному танці сонця, тільки більший, набагато більший. На ньому тримається світ. Великий Білий Дідусь Бобер Півночі гризе той стовп. Віками підточує його зі споду. Більшу половину вже підгриз.

Коли сердиться Великий Білий Бобер Півночі, то гризе дужче, завзятіше. А як прогризе до кінця, стовп завалиться і земля зірветься в безодню. То вже буде кінець людям і всьому. Кінець усіх кінців. Через те намагаємось не дратувати Бобра. Тому Чейєни ніколи не їли його м'яса, навіть не торкалися бобрового хутра. Хочеться, аби світ протривав ще трохи.

10 Січ.

Сніг виявляє ліси по горах на обрії — ліс видніється й нижче в околицях міста бо стою на пагорбі. Надібав чудові відталі яблука аж коло Анурснака — податливі й запашні наче запечені — чисті без червоточин чи гнилизни Бачив як куріпка здзьобувала бруньки — але яблук не чіпав ніхто

Незабутній захід сонця на перлистому небі понад фермою Прайса. Менші хмари і краї більших пронизані чарівними перлистими відтінками. Такого не бачив ніколи. Хто загадає захід сонця — яким він буде?

Близькі оголені пагорби під снігом здіймаються горами — проте гори на обрії виглядають не вищими за ті.

Часто трапляється ямка в снігу сідало куріпки відбиток її хвоста дуже виразний.

Лицарсько-звитяжний дух властивий колись хіба що вельможному вершнику здається зберігся лише у пішака — і втілити таку шляхетність здатен вже не колишній рицар — а подорожній — я не маю на увазі пішохідних товариств чи ходунів на тисячу миль відповідно за тисячу годин —

Той Адам що він денно обходить свій сад здається я не стерпів би дару життя якби довелося довший час гибіти над чимось схрестивши ноги як це роблять шевці чи кравці. Все одно що сплутати голову й п'яти до купи і жбурнути в море — у пошуках порозуміння зустрілись мені одна чи дві особи за все життя хто б збагнув мистецтво щоденної прогулянки — не вправи лише для ніг чи тіла — не просто збадьоритися а суттєво збудити і тіло і дух — сягнути найвищих цінностей минаючи часткові — хто мав би дар мандрівника — до речі слово мандрівник *sounter* в середні віки стосувалося нероб що тинялися від села до села і жебракували вдаючи з себе прочан у Святу землю *a la sainte terre* — аж доки якесь дитя не вигукнуло — о знов волочиться *sainte terrer* тобто прочанин — Ті ж хто в своїх мандрах і гадки не мають про Святу землю і прощу, справді були і є волоцюги й нероби —

(дві сторінки втрачено)

часто заздрять моїй свободі відчуваю що мої зв'язки і обов'язки щодо суспільства надто вже невагомі. Ті побіжні заняття для хліба на щодень що якимось зв'язують мене з оточенням усе ж таки і досі приємні мені і не докучають примусовістю. Поки що мені це вдається — бо лише той щасливий у своїм ділі хто провадить його з насолодою і це наснажує. Але бачу наперед — щойно мої потреби зростуть, задоволення їх стане тягарем — Коли продаватиму суспільству і ранки свої і пообідній час занедбавши своє вище покликання то що тоді варте життя. Сподіваюся що ніколи таким чином не обміняю свою первородність на дармовий обід

Ф. Ендрю Мішо каже що «високих дерев значно більше в Північній Америці ніж у Європі: у США понад 140 видів сягають 30 футів — у Франції лише 30 бувають такого розміру, з них 18 ростуть у лісах і лише 7 ідуть на будову».

Неймовірно подібні Каштановий Бук і граби у Європі і США тому й не подає окремих ілюстрацій.

Він каже що білий дуб «є єдиним з дубів на якому сухе листя тримається аж до оновлення навесні».

Часто батько йому казав що «плід звичайного європейського волоського горіха на дереві твердіший ніж той же горіх американського виду *Pasapenut Hickory* і поступається розміром

та й смаком».

Ремесла дають нам тисячі уроків. Навіть ярду тканини не зіткати без якнайповнішої довіри ткача. Судно має бути абсолютно надійним перед плаванням.

Суттєва різниця поміж двома вдачами коли одна задовільняється добрим але посереднім успіхом, інша ж постійно підвищує вимоги до себе. Хоч моє життя приземлене, якщо ж мій дух прагне вперед і вгору — то це наче врівноважується — Коли прагнення бути кращим ніж ми є справді щире ми перебуваємо у піднесенні, а отже вже кращі.

Я втрачаю друзів як і через моє упередження і недооцінку їх (зневагу, спрощення) так і через їхню недооцінку самих себе — аж ось нарешті я готовий віддати їм належне, та мені доводиться мати справу лише зі спогадами про них — їхні ідеали усе ще живуть в мені — а вже не в них самих —

Ми себе не беремо до уваги як оте дитя сказало про потік де воно мило лице чи ноги V Confucius

Важливо знати коли до тебе промовляє небо а не звичайний подорожній.

Щойно зліз у погреб за дровами — і якраз минаю мурований простінок зі своїми дровами в руках і свічкою — коли вчулось мені наче простеньке зауваження — але коли ніби випадково — уважно прислухався — збагнув що то був голос Бога, що зійшов услід за мною в погреб, щоб звістити мене.

Як багато вісток могли б не втратити через неухважність?

Краще вестиму щоденник де зберігалися б усі ті думки і враження які я напевно забув би колись Котрі були б одночасно найвіддаленіші — і якнайближчі мені.

Часом корисно захворіти, не знаю чому але мені подобаються деякі рядки латиною більше аніж рідні англійські вірші — а причина проста — вишукано стисла мова — особливість мабуть успадкована від народу.

Коли вже не можемо блукати в полях природи, тоді блукаємо в полях думки і літератури. Старі стають читачами — наші голови ще зберігають силу тоді як наші ноги охляли.

Англійська література від часів міністрелів до поетів Озерної школи і Чосера і Спенсера і Шекспіра і Мільтона в їх числі дихає не достатньо свіжим я сказав би навіть диким повітрям. Це наскрізь приручена і цивілізована література, тінь Греції і Риму. Її первозданністю є гай, аборигеном Робін Гуд. В її поетів багато щирої любові до природи але

Її літописи повідомляють коли в ній вимерли первісні тварини а не первозданна людина

Потрібна була Америка

Я не бачу якоїсь іншої поезії де б так органічно втілювалось
оце прагнення дикості, первозданності.

Овідій каже

*Nilus in extremum fugit perterritus orbem,
Osculuitque caput, quod adhuc latet. —*
Ніл геть перестрашений чкурнув на край світу,
Занурих він голову, й досі її ховає. —

І з нами сучасними таке — *quod adhuc latet.*

Епітафія Фаєтонові:

*Hic situs est Phaeton, currus auriga patemi;
Quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.*

Її сестра Лампеція —

subita radice retenta est.

Усі сестри стали деревами і намарне вони благали свою матір
не ламати їхнього віття

cortex in verba novissima venit.

Її брат Цикнус що оплакував смерть Фаєтона — убитого
блискавкою Юпітера — і перевтілення сестер — перетворений на
Лебедя —

*Nec se caeloque, Iovique
Credit, ut injuste missi memor ignis ab illo.*

Чому лебеді не літають —

Ані небу він не довіриться, ні Юпітеру, наче пригадує той
вогонь, несправедливо насланий ним
тобто на Фаетона

precibusque minas regaliter addit. II — 397

Юпітер —
царственно долучає погрози до благань

Калісто —

Miles erat Phoebes

тобто мисливиця

— (*neque enim coelestia tingi*
Ora decet lachrymis) II — 621
Бо не подобає щоб лики
Небесні орошені були сльозами

Наскільки родючіша є природа з якої вибуяла грецька міфологія аніж англійська література! Земля що породила міфологію й досі буяє — Міфологія то збіжжя зібране давнім світом до того як ґрунти його виснажилися — захід готується додати свої міфи до східних. А де ще буде така родюча земля як в долині Міссісіпі. Нащо мені здались твої чотиригодинні ночі — для мене, знайшли дурня — що то за зерно виросте за ті ночі що лиш по чотири години

Ґрунт з якого проростали оті притчі глибинний і невичерпний.

Свинець запущений Балеаровою пращею.

Volat illud, et incandescit eundo;
Et quos non habuit, sub nubibus invenit, ignes. II-728

*Лине, аж розпікається в леті;
І запалює все, що стріне попід хмарами.*

Старий світ зі своїми неозорими пустелями і засушливими височинами і плоскогір'ями, а з іншого боку новий світ зі своїми вологими родючими долинами і саванами і преріями — і безмежними пралісами — Це як виснажене кукурудзяне поле порівняти із торфовищем, Америці трохи б піску зі старого світу притрусити свої плодючі ще не освоєні луки

Кілька місяців тому оглядав панораму Рейну Це було наче середньовічне видиво — я пропливав течією історії у щось більше за уяву попід мостами зведеними римлянами і підновленими пізнішими героями повз міста і замки самі назви яких звучали музикою і заворожували вуха — і кожне було легендою. Здавалося з тих вод і виноградників на пагорбах і долах линула стишена музика наче хрестоносці ось вирушають у Святу Землю — Там були Еренбraitштaйн і Роландсек і Кобленц що їх я знав лише з історії. Зачарований витав у місячному сяйві історії Так наче пригадував величний сон наче перенесений був у героїчний час і напоювався лицарським духом Ті часи були набагато поетичніші і героїчніші за наші

Невдовзі відвідав панораму Міссісіпі і уважно просуваючись у теперішньому світлі — бачив пароплави вантажені лісом — піднявся до гаю і Міссурі і бачив їхні безлюдні скелі — і лічив нові міста що зводилися — бачив індіанців що вони переходили вбріd на захід і почув легенди Дюбука і Венонської Склі — роздумуючи більше про майбутнє чи минуле й теперішнє — збагнув що це течія Рейну але іншого роду і що фундамент

(сторінку втрачено)

увесь цей Захід — куди мандрують так вільно й легко наші сподівання. Ми ніколи не сумнівалися що їхнє процвітання це наше процвітання — Це дім молодших нащадків Як серед скандинавів молодші сини вирушали в море по свій спадок і ставали вікінгами чи королями заток і оволоділи Ісландією і Гренландією і можливо відкрили Америку

Гуйо каже — «Глибина Балтійського моря лише 120 футів між берегом німецьким і шведським;» стор. 82 «Адріатичне, між Венецією і Трієстом глибиною лише 130 футів».

«Між Францією і Англією 300 футів»

Він каже

найбільший масив лісу «велетенський праліс» на землі знаходиться в басейні Амазонки і тягнеться майже безперервно понад 1500 миль

Південна Америка королівство пальм як ніде великих і найрізноманітніших «Це ознака переважаючого розвитку листя над усіма іншими частинами рослини; тої листяної навали, усього зела, властивого теплому і вологому кліматові. Америка не має рослин з дрібним тонким листям як в Африці чи новій Голландії. Ericas чи верес, такий звичний такий різноманітний у флорі Мису Доброї Надії і зовсім невідомий Новому Світові. Нема нічого подібного отим Metrosideri Африки, тим сухим миртовим (Eucalyptus) і акаціям з вербоподібним листям, чий цвіт буяє барвисто, одначе їхній вузький листок, повернутий ребром до прямовисного сонця, не відкидає тіні».

Від себе

Біла людина добуває свій хліб із землі з бульб і зерна Картопля і пшениця і кукурудза і рис і цукор — часто вирощують їх у родючих і згубних долинах річок і землероб приречений Індіанець мало користує з землі — Він добуває їжу переважно опосередковано через тварин на яких полює

— «порівняно зі Старим Світом, Новий Світ є вологою стороною нашої планети, океанічним, Рослинним світом, пасивною стихією, що потребує енергійнішого поштовху зовні».

(Сторінку втрачено)

«А для американця основне розорати цілину», —
«Землеробство набуває тут нечуваного розмаху».

Середа 12-го лютого

Чудовий день лише трохи снігу чи льоду на землі. Хоч і різке повітря бо земля неприкрита кури вибралися далеченько від стаєнь. Оточили свого пана і причепурюються в надії ще й цей рік порозкошувати.

Відлига майже змила сніг і підняла річку і струмки затопила луки покриваючи старий лід усе ще міцний углиб

Кращої прогулянки годі й сподіватись — і різноманітне усе і несподіване і дике якщо триматись понад краєм луки — лід вже не такий сильний щоб витримати і прозорий наче вода — на голій землі чи снігові якраз між найвищою позначкою і теперішньою лінією води — вузька звивиста стежка багата на всілякі несподіванки.

Смужка сміття що означає найвищий прибій всохлі півники і

очерет гіллячки і журавлина приваблює зір ця важлива лінія що нею природа позначає край луки.

Виразна тривала природня лінія котра влітку нагадує мені що колись тут куди б не пішов стояла вода. Часом рядок дерев нагадує про те ж саме. Рештки луки наповнюються тисячами бухточок оповідають тисячі легенд тому хто вміє почути їх. Наше лугове Середземномор'я. Легке підвищення води довкола дерев на луці — де дуби і клени забрели далеко в море — а молоді берестки часом скупчуються довкола скель що стримлять над водою — наче захищають бережуть їх щоб не змило водою хоч насправді саме завдяки їм вони появились і вистояли. Спочатку прийняла і затримала їхнє насіння а тепер тримає ґрунт де вони ростуть. Приємно згадати повинь Підніматись вздовж ріки одним берегом а вертатися вже іншим цією стежкою що звивається гнучкіше ніж сама річка — не пройдеш по кризі — будь ласка йди цією стежкою це навіть краще — піддатися її вигинам. Поміж найвищою познакою і теперішньою водою всього від кількох футів до кількох родів. Коли вода виходить на дорогу то й настрій підноситься — огорожі пропали. Йду рівниною — трапилася гусінь на снігу

Земля така гола що коли дивишся то й сам ніби мерзнеш.

Сьогодні мені відкрилося щось нове коли йшов понад лугом — кожні півмилі уздовж річища здалеку угледів лід поколений мабуть під час замерзання під тиском іншого льоду — тонкі крижини стали дибки і відбивають сонце наче безліч дзеркал цілі флотилії сліпучих вітрил. Картина дивовижна — на десятки родів тонкі крижини здибилися — наче флот натужно пробивається вгору проти сонця — крижаний флот

Дивовижно як тріщини у кризі на луках часом тягнуться на десятки родів від води через сніги в полях довкола.

Варто лише людині заходитися щось городити як природа приєднується і завершує роботу. Фермер не годен зорати аж попри самі жердини чи мур що сам зладнав — і вже де не візьмись живопліт а то й гайок.

Сьогодні знайшов яблука ще зелені з-під снігу — І деякі змерзлі й відталі набагато солодші ніж коли свіжі. Солодкі-солодкі. Щось дуже рідне пробуджує в нас шум водоспаду. Воно споріднене з кровообігом в наших жилах. Ми володіємо водоспадом що зрівняється навіть з Ніагарою десь усередині нас. Дивовижно що за натиск і гвалт творить слабенький нахил у переповненому струмку. Як буйно виявляє свою радість — жвавість — кидаючись стрімголов у свій марнотний шлях мовби збираючись розтринькати себе за півгодини — як він не щадить себе — ораторові чи поетові порадив би я: течи вільно і

марнотратно, як той повноводий струмок — невгамовно — може, марнотратно й не те слово. Безстрашно він кидається із найстрімкішої кручі і реве чи ледь дзюрчить, — бо страх лише виснажить його плін. — Рвйність водоспаду навіть при найменшому нахилі! І далі все швидше і швидше.

Важко повірити філософам коли доводять що то лише відмінність у формі елементарних часток, чи квадратних чи округлих — що і спричинює різницю між стійкотривалим спокійним ухилом горба і поривчастою навалою течії.

Варто часом пройтись підліском — де дубові і каштанові пагони женуть знов аж до неба — І мабуть то їхнє сухе листя шарудить під вітерцем і ясніє аж ген по схилах отих пагорбів —

*«Мужній молодняк, той що заповнює простір
Розкуто, не оглядаючись на батьківську смерть»*

Віриться мені що мандрівники сьогодні ще втішаються благом свободи вештаючись полями замилювані краєвидами — передчуваючи з жалем той день коли все буде поділене на так звані зони відпочинку де лише кілька осіб зможуть вицідити собі задоволення хіба з того що ти лише ним володієш. Коли ходіння Божими угіддями — буде вважатися порушенням маєтків якогось пана. Коли огорожі виростуть на кожному кроці і пастки на людей вигадуватимуть і всякі машинки аби прив'язати людину лише до битого шляху. Дякувати Богові у нас в Америці ще вистачає простору.

13-го лютого

Біг на ковзанах до Сатбері. По літньому чудовий день. Луки замерзли якраз щоб не провалитись — оглядав оті флотилії крижин зблизька. Це щось нечуване Гадаю що вже коли вода замерзла на товщину картону — знявся наглий вітер то тут то там поколов лід і поки вітер і хвилі тримали осколки сторчака — чимдужчий мороз скував їх. На те воно виглядало бо крижини переважно були однаково спрямовані — тобто стоячи з одного боку бачиш їхні торці — з іншого Півн. Сх. чи Пвд. Зах. — їхні боки — усі в основному трикутної форми — як бараняча лопатка? Вітрило злегка зазубрене — як у мушлі Усі вони наче флотилія тисячі рибалок скумбрії під туго напнутими вітрилами морського вітру. Бувало сонце і вітер вигострювали їх до товщі паперу і ті тріпотіли шаруділи і весело дзеленькали. Я мчав крізь них і

друзки летіли за мною.

Здавалося вони здибалися зумисно щоб віддзеркалювати сонце — вбрати річку і причарувати мандрівного ковзаняра. Хто скаже що їхня основа невидима якщо вони викликають таке захоплення у ковзаняра? Кожні півмилі чи милю по ріці бачиш ці кришталеві флотилії. Природа великий імітатор і любить повторюватись. Вона марнує свої дива. Ось що вражає мене в її мистецтві якщо це можна назвати мистецтвом — вона не вимагає аби її поцінували — не прагне привернути увагу.

Не легко ступити на лід і зійти з нього — Але коли ти вже там то все гаразд. З країв він тане —

знову бачив сьогодні за півмилі від Сатбері піщану пляму — де сподівався знайти якісь сліди індіанців. Через дюжину родів розпізнав фундамент оселі — і одразу ж поруч угледів багато осколків кременя — мені часто вдавалось розпізнати ці місця за півмилі — наблизився і підібрав наконечники стріл. Нараз оглянув і все що стосувалось ботаніки — і першою квіткою була *Ictodes Foetidum*

Бачив у нагрітому замуленому струмку в Сатбері — розпустилася скунсова капуста над водою. Кінці пуп'янків побиті морозом але плід здоровий — один вже розпукся — перша квітка о цій порі року — бо це квітка — мабуть і місяця не обійдеться без квітки.

І мох — то червоний то зелений — червоний мабуть цвіт.

Про античність — Котрийсь із наших старих занедбаних шляхів у глушині означених лише кілками і діркою погребів з цегли де останній мешканець поліг жертвою непомірності 50 літ тому разом зі своїми голими виснаженими полями довкола — нагадує мені про античність більшу і ще віддаленішу від Америки ніж кургани Етрурії. — Вже не кажу про піднесення чи падіння Риму.

Важливо помічати не лише те що нас беззастережно тішить — а й замислюватись про те, що нам не миле.

В суспільстві — в елітних суспільних закладах — відчувається якась поспішність Коли нам дітям ще рости і рости ми вже маленькі дорослі. Ще немовлята а вже поспішаємо відірватися від грудей нашої великої матері а далі хочемо вижити лише спілкуванням поміж собою.

Я щось не дуже довіряю способів відновлення виснаженого ґрунту коли покладаються лише на угноєння — і не додають трохи перелогу чи намулу

Чимало бідних студентів з запаленими очима могли б скористати набагато більше і фізично та й інтелектуально аби замість сидіння допізна за книжками спали б не гірше за

останнього дурня.

Чи варто кожному аж так отесуватися — це все одно що не лишати жодного клаптика землі необробленим. Хтось та мусить підживлювати щорічним відмиранням листя свої ж такі ліси.

Бачив з півдюжини корів на волі збилися на забутому пасовиську як у загорожі в себе.

Середа 11-го червня

Минулої ночі — чудова літня ніч не надто тепла місяць не зовсім повний — після кількох днів дощу. Ходив до Тихого Пlesa уздовж колії вертався гончаревим пасовиськом і шляхом на Сатбері. Спочатку побоювався що буде надто багато білого світла — наче бліді залишки денного світла — а не жовтого похмурого сновійного світла — що буде наче полум'я свічки вдень але вже коли вийшов з містечка і заглибився в ніч, стало краще. Чую дрімлюг і бачу кілька світляків на лузі Судячи з тіней що вгадуються у нерівностях глинистого берега в Яру, варто оглядати усе при місячному світлі — та й при денному — щоб мати повне враження про них — Цей берег виглядав набагато пласкішим вдень у яснім світлі, але тепер глибокі тіні виявили нерівності. Виступи підкреслюються темними тінями.

Піднявшись від Яру на давній Голубиний тік опинився у теплішому повітряному потоці, де світліше. Тут промовляв день, сонячна пообідня пора, коли щось відбувається — чим дихають люди. І ще нагадувало сонячні береги — піт стікає чолом — бджола бринить між квітів — гул комах Подих тепла що осів на пагорбах піднявшись від задушливих долин полудня

Чую нічні яструби скрипуче попискують високо в небі зараз о дев'ятій — і часом давно не чутий у таку пізню пору їхній гул. Але він глухіший ніж за дня — звук не такий летючий щоб зринутися до небес але глухо вертає до землі — ударяючись у низьку небесну стелю — такий звук безладніший і розсіянніший за дня. Дрімлюга підказує як задалеко ліси від міста — Її крик вкрай зрідка сягає вулиць, і тоді це вважається злою прикметою — лише на околицях її можна деколи почути — Часом вона залітає на їхні подвір'я — Але увійдеш до лісу о такій теплій порі — чути переважно її — саме озиваються 5 чи 6 разом — А це вже прикмета не гірша аніж може бути ніч і місячне сяйво. Це якраз птаха не просто лісу, а нічного лісу. Нові істоти заволоділи нашим повітрям — обтікають світ затулюючи кожен його щілину звуком — Заночувати б і уві сні почути дрімлюгу.

Чую з пагорба звідки вдень видно Вачусет віз що переїжджає якийсь міст — не маю жодного сумніву що подекуди цієї ночі

зможу почути кожен віз на мостах довкола Конкорду бо о цій порі і в цім повітрі слух гострішає і ошляхетнюється — і стає Всечуйним оповідачем — пізній подорожній не може зараз переїздити якийсь віддалений міст але непорушне і лунке повітря розповідає про це моєму вухові. Обставини напрочуд сприяють такому звукові — по-перше дошки укладені таким чином що торкнувшись як дзвону підвішеного низько над землею творять гучний і проникливий звук — до того ж дзвін мав би ще й висіти над водою, а нічне повітря хоч і непорушне, але більше значить, мабуть, його густина — сприятливіше для проходження звуку. От коли б усе місто було дощаним помостом — уявляю що б то був за гул!

Деяких дрімлюг чути з верхів — деяких у хащах по долах — звучать глухо і лунко — наче кімната чи підвал. — наче за стіною працює якийсь ремісник.

Опускаюся понад край пшеничного поля — переліском жовтих сосон до нижчого поля затиснутого лісами — і опиняюся в холоднішому вологішому просякнутому туманами повітрі, рясна роса — Наближаюся до суті речей — Щось є творче і первісне в прохолодному тумані — цей росяний туман хіба не дарує мені музику — невичерпне джерело всього — Атмосфера що забула про сонце — де панує правічний устрій вологи.

Ніде так не виразні лісові стежки як у місячну ніч приховані — а однак отворяються перед тобою найнесподіваніше коли йдеш — ти занурений у ліс до останку а все ж твої ноги не спіткнуться. Це наче й не стежка під ногами а відкритий в'юнкий коридор крізь гущавину.

Тепер іду понад струмком, і піднявшись до попереднього рівня знов опиняюсь у теплому потоці

— Ліс спорожнілий вночі як і на вулицях часом трапиться якийсь випадковий перехожий — лише декілька нічних тварин на ловах. Більшість на спочинку.

О що ми знаємо про життя. Як не легко пригадати найбільш пам'ятне! Пам'ятаємо як свербіло а не як б'ється наше серце. Часом зринає відчуття вічності з днів моєї юності — але у пам'яті сама згадка про те.

Корови до єдиної покинули пасовиська усі вдома по дворах — у полі нікого. Чую нічного птаха, озивається наче зі сну, і все це стається зі спонуки зовсім незбагненої.

Наше духовне єство увиразнюється як і наша тінь що біжить поруч

Чомусь відчуваю себе не таким жвавим уночі — ноги не витримують так довго — так немов ніч менше сприяє м'язовим зусиллям — трохи ослаблює нас як темрява знебарвлює рослини

— але то може є наслідком денного знесилення я ніколи цього не досліджував дорешти.

Позаминулого літа так пекло, що найняті ірландці трудилися на колії ночами замість вдень — кілька з них померли від спеки і холодної води. Не знаю чому вони ж працювали не більше як би удень. Все ж гадаю природа не схвалює таких трудів.

Шанують хіба що Мисливський і Жниварський місяці — але гадаю кожен повний місяць заслуговує шани за свою особливу вдачу. — Одного б літнього місяця я назвав Серединним.

(...)

Не буває французької революції в Природі. — жодних крайнощів — Вона хіба тепліша чи прохолодніша на кілька градусів.

Вночі жодних квітів — принаймні барвистості — Гвоздики більше не рожеві — лише мерехтять відбиваючи світло Замість квітів під ногами зорі над головою.

Моя тінь окреслює іншу особу — якийсь непевний тип мало не пройдисвіт — я питаюся «хто це?» а ось моститься у мене за плечима щойно спробував присісти на камінь (...)

Коли ступаєш на дорогу хоч і до міста ще далеко і відчуваєш під ногами пісок — наче ступив на доріжку посипану гравієм — та вже не почуєш дрімлюги ані не зауважиш своєї тіні — бо тут може нагодитися такий як і ти подорожній — ти лише йдеш Дорога веде і твою ходу і думку до міста — Бачиш перед собою лише прохід а думки твої перебігають з одного на інше — Вже ти не є сам собою.

У Подорожі природознавця довкола світу Чарльза Дарвіна — написаній 1831 року — Передав Еренбергові трохи дрібненького ледь видимого неймовірного пилку що літав над морем побіля островів Кейп де Верт виявивши що той складається в основному з «кремнистих оболонок інфузорій і кремнистої тканини рослин» — виявив у ньому 67 різних органічних видів. Усі інфузорії за винятком двох видів прісноводні. Кораблі навіть гинули в катастрофах через погану видимість. Зустрічається за тисячі миль від Африки — Дарвін виявив крупинки каменя трохи більші за одну тисячну квадратного дюйма.

Про Скелі св. Павла шир. 58° Пн дов. 29° 15' Зх — «Жодна рослина, навіть лишайник не росте на цім островці, однак населений кількома комахами і павуками. Оцей список, гадаю, вичерпує земну фауну: муха (Olfersia), що живе на птиці олуші і кліщ, що, мабуть, потрапив сюди як пташиний паразит; крихітна коричнева міль, так само живиться пір'ям; жук (Quedius), стонога, знайдена в посліді; і, нарешті, числені павуки, що, мабуть, полюють на тих дрібних квартирантів водоплавної птиці.

Славнозвісні описи величавої пальми та інших шляхетних тропічних рослин, тоді птахів, і, нарешті, людини, що захоплює щойно народжений атол в Тихому океані, мабуть, не зовсім коректні; боюся, такий порядок руйнує поезію оповіді, бо пернаті і ті що живляться їхнім послідом, комахи та павуки, мають бути якнайпершими мешканцями новонародженої тверді в океані.

В Багії чи Сан-Сальвадорі в Бразилії сховався під деревом «таким густим, що його б ніколи не пробив звичайний англійський дощ».

Про Куріпку біля устя Плати — вершник кружляючи по колу, точніше спіралі, бо хоче весь час підкрастися ближче, може забити їх скільки завгодно — щось схоже в «Подорожі» Гірна на стор. 383 де згадується, що «в арктичній Північній Америці індіанці ловлять зайців-біляків, все тісніше звужуючи коло поки той сидить біля нори: полудень вважається найкращою порою, бо сонце високе і тінь мисливця не довга»

Там само

«Генерал Росас до того ж прекрасний вершник — що не мало значить у країні, де військо обирає свого генерала таким чином: табун необ'їжджених коней заганяють у загороду, де є ворота, а над ними поперечина: якщо хто осідлає з тої поперечини якогось з тих диких скакунів коли ті вириваються на волю, і зможе без сідла чи вузди не лише втриматись а й привезти його назад у загороду, той стає їхнім генералом. І така особа без сумніву стає гідною цієї армії. Ось який подвиг здійснив Росас».

Про Гаучо, що гострив свого ножа о панцир на спині броненосця перед тим як його забити.

Алкід д'Орбіньє — з 1825 по 1833 в Півд. Ам. на цей час (1846) оприлюднює дані, не менш промовисті за Гумбольтові, якщо йдеться про Півд. Ам. мандрівників.

Град в Буенос-Айресі як добре яблуко — убило 13 оленів окрім страусів — що виживають і осліплі. — і т. д. і т. п. Доктор Малькольмсон розповідав йому про град в Індії в 1831 році, коли «покалічено чимало худоби»

Як пласкі каменюки у 10 дюймів довкруз, лишали у шибках округлі діри.

(...)

Коні вперше з'явилися на Ла Платі 1535 р. Тепер вони разом з худобою і вівцями геть змінили весь сільський краєвид — «Здичавілі свині подекуди витісняють пеккарів; зграї диких собак завивають по лісистих берегах віддалених річок; а простий кіт, що перетворився на крупну страхітливую потвору, заселяє скелясті відроги». (...)

Велике плато Південної Мексики розділяє Пн. і Півд. Америку

щодо міграції тварин

Цитує звіт кап. Овена що в місті Бенгуела на західному побережжі Африки в часи великої засухи слони об'єдналися щоб заволодіти криницями і лише після відчайдушної сутички коли мешканці — а їх було 3 тисячі — відігнали тих. В Індії під час великої посухи каже др. Малькольмсон, «заєць пив з чаші у руках полкового адъютанта».

В Гуарнако дикі лами — та інші тварини цього роду — мають звичку випорожнюватися зо дня в день на ту саму купу — Перуанські індіанці беруть кизяки на паливо і не сушать собі голову.

Веслючи вгору потоком що впливає з-під гори надibuєш нарешті камінці вимиті звідти ще за багато миль до неї. Мені подобається цей зачин гори.

Єдиним чотириногим автохтоном Фолклендських островів є величезний вовкоподібний лис. Наскільки відомо, «ще не бувало подібного випадку будь-де у світі, щоб на такому мізерному уламку землі, віддаленому від материка, водився такий крупний чотириногий абориген схожий лише на себе».

На Фолклендах, де обмаль палива, готуючи яловичину, підкидають у вогонь кістки, з яких щойно зішкребли м'ясо. Також є в них «зелений кущик завбільшки як звичайний верес, що має вдячну властивість горіти краще, коли свіжий і зелений».

Бачив як великий баклан бавився своєю рибою як кіт з мишею, 8 разів відпускав і пірнав знов за нею.

Розмноження насінням дає виразнішу особину ніж бруньками відсадками чи щепленням.

Деякі мешканці Tierra del Fuego у голодний рік доїдали зіпсутий китовий лій «старий узяв покрав на дрібні шматки, бурмочучи щось під ніс підрум'янив на вогні і роздав голодним, що весь той час перебували в глибокій тиші». Це було єдиним свідченням релігійного чуття у них. І наштовхує на думку, що навіть тварини можуть мати щось святе в собі, схоже на одкровення. Якусь насагу що прив'язує їх до людини як до Бога.

«Не легше їх і привчити до покори хіба що завдавши смертельного удару. Як і дикі звірі вони не знають числа; бо кожен зокрема при нападі на нього замість утікати буде намагатися проламати тобі череп каменюкою, точнісінько як тигр за подібних обставин розтерзас тебе».

«І хоч ми були добре вдягнуті і сиділи при самому вогні тим не менше не упрівали; а ті голі дикуни хоч і віддали, на наш превеликий подив обливалися потом.»

Еренберг дослідив одне з білил що ним фіджійці підмальовувалися — виявилось воно складається з інфузорій,

зокрема 14 полігастрів і 4 фітолітарій, мешканців прісної води — усі добре відомі види!!

Ще про фіджійців «Звичайні речі — такі як краса яскраво-червоних мундирів чи синіх лампасів, відсутність жінок, наша охайність — зворушували їх більше ніж будь-який складний інструмент, скажімо наше судно. Боганвіль справедливо вважає, що оті люди сприймають «*chefd'oeuvres de l'industrie humaine, comme ils traitent les loix de la nature, et ses phe'nonomenes*».

Йому розповідали про плем'я піших індіанців що тепер пересіли на коней — очевидно в Патагонії.

(...)

Незлічена кількість створінь усякого роду залежить від бурой водорості — можна скласти цілий том. Коли б зник десь цілий ліс то не загинуло б стільки живності як її було на цій водорості — а з рибою пропало б і птаство і більші морські істоти, а відтак і самі фіджійці.

Деревоподібні папороті Землі Ван Д'ємен (шир. 45°) сягають 6 футів в обхваті.

Місіонери надибали айсберги в Патагонії на широті що відповідає Женевському озеру, у пору що відповідає червню в Європі. У Європі ж — найпівденніший льодовик сповзає в море в Норвегії в коор. 67° 20' чи 1230 до полюсу. Валунів не знаходили між тропіками. — супутніх айсбергу чи льодовику.

Вічна мерзлота в Північній Америці на 56° углиб на 3 фути а в Сибіру на 62° углиб від 12 до 15 футів

(...)

Плавучі острови від 4 до 6 футів завтовшки на озері Тагуа-тагуа в центральному Чілі — мандрують куди вітер подме.

12 червня

Слухай музику балагоговійно так наче б то був твій останній рятунок.

Легше коли мандруєш своїм краєм чи то своїми стежками бо вже добре підготовлений щоб збагнути побачене — не так часто помилишся як це буває в дорозі. Хіба не гостинний той хто запрошує думки?

13 червня

Ходив на Волден минулої ночі (місяць не зовсім вповні) уздовж залізниці і вгору ліською стежкою, назад вертався дорогою на Вейланд. Останнього повного місяця берести не пропускали, не кидали глибоких тіней, а їхні обриси були не такими

разючими і численними на вулицях вночі. (Я зауважив поза-позавчорашньої ночі після Тихого Плеса яка багата на світло і тіні була вода при місячному сяйві як річка і озеро Тихе Плесо хоч і віддалені між собою — відбивали світло із тьманим миготливим полиском, як буває навесні

Вода сяє внутрішнім світлом як небеса на землі. Тиха глибинь і чистота і велич води — дивно, що людина обрала золото і діаманти — тоді як ці коштовності такі буденні. Я бачив далеку ріку під місяцем нечутну але неспинну як вдень — тиху аж до моря, наче рідке срібло відбиваючи місячне сяйво — вона лежала обійнявши землю Як віддалено вона виглядає вночі і навіть з пагорба миля по милі уділ! Так віддалік як Райська сторона! Вночі на води сходить якась наснага. І через неї небеса торкаються землі — Єдині з небом під ногами

Та я забув сказати що як дійшов до дороги повз Гончареву клуню — чи ще далі біля гончарового Потоку — бачив місяць що несподівано повним визирнув з калюжі Калюжа звідки дивиться на тебе місяць — і все поплило з-під ніг.

Магічний місяць у супроводі зір раптово визирнув ясным оком з вікна у темній землі.

І ще я бачив тої ж ночі світіння довкола моєї тіні в місячній саяві, що я пояснював випадково світлішим тоном поверхні довкруг, я переносив свою тінь на темніші латки трави і бачив знов ореол і там. (Він підкреслює обрис тіні.) А тепер про останню ніч — Кілька світляків на лузі — чи сяють вони хоч і невидимо вдень — чи свічка запалена удень?

Ще не ніч доки не озвуться дрімлюги. — Коли зійшов у яр вразив перший слабкий відголосок правдивого незахмареного місячного світла на піщаний схил зі сходу тоді як обрій усе ще червонив денним зблиском західний бік — яка грань між отими двома світлами! Місячне сяйво у котрому сторіччі воно падає на землю? Сяйво місяця — було промінням росяного світанку а відблеск дня нагадував мені більш за все ніч. — То були стара і нова династії різко протиставлені — і грань поміж ними котру час не міг ухопити. — Тоді ніч стається коли денне світло відступає перед нічним Це грань відстань не визнана історією народи раюють у цьому просвітку.

Піднявшись лівим піщаним схилом — відчув тепліший струмінє повітря на щоці, наче подих вогнища.

Білі стовбури сосон що відбивали слабе світло — стоячи густо одна при одній скинувши спідне гілля, підказували мені, що сосни то лише високі трави що здіймаються до своїх розкошланих маківок — ну а ми комашня поміж них. Надто вже вони трав'янисті.

Вітряні потоки тримають тепло сонця! Я нашттовхуюсь на їхні схованки понад схилами горбів, особливо у полі чи на галявах. Чи не буває так щоб якийсь з цих вагітних подувів пережив навіть роси ночі? — Чи міг би знайти якогось що пам'ятає сонце вчорашнього дня ще й вранці. Чи б могло так статися щоб якийсь подув перебув ніч на верховинці оточеній лісом?

Ропуха належить літу Різні жаби чудово означають пори року — Скрекотуху — квакшу і ропуху — гадаю усіх їх принаймні деколи можна почути разом.

(...)

Ми не проживаємо наші життя вичерпно і повно — не наповнюєм усі наші пори своєю кров'ю — не вдихаємо і не видихаємо на повні груди аж так щоб хвилі кожного пориву натхнення сягали наших найдальших берегів — розмиваючи їх аж до самого піску що стримує нас — і звук прибою вертає до нас назад. Чому б ревові моря не стати на поміч нашому диханню. Щоб дихаючи здіймали вітер у тиху годину. Ми не проживаємо і чверті нашого життя — чому б не довіритися припливу — підняти шлюзи — і запустити усі колеса — казав бо: хто має вуха хай чує. Довіряй своїм відчуттям.

Газети висвітлюють нісенітниці, навіть коли й споріднені з тим що спостережлива людина підбере під час прогулянки одинцем. — так нібито сама публічність вивищує. Чи то вже дожилися що мусимо нагадувати про себе день у день?

У зеленої ропухи теж літній голос.

Ось чую якраз укладається ніч з відголоском може то якогось горобця? Засинає. Гімн вечірній зорі — А згодом у гущавині поквоктування воружкої якоїсь невидимої пташки десь тут на дереві.

Дрімлюга гуде недремно.

У місячному сяйві ми недобачаємо землі під ногами — але наш денний досвід не дає нам впасти.

Ідучи Габардовою стежкою до озера (по тому як вийшов з лісу у тепліше повітря) побачив миготіння місяця на поверхні — у найближчій підтопленій бухточці снували жуки-плавунці за ними розходились світляні пасмуги. Місяцева перевернута піраміда миготливого сяйва починалася десь з віддалі десяти родів — як і мерехтіння слядяного піску — І тут вразило мене на глибині у темній воді яскраве пломіння наче сильніше за фосфорентне світло на гребінцях брижів, що спочатку я було сприйняв за світляків чи щось таке — Воно мало вигляд чистого полум'я без диму на півдужини дюймів виходило з води тремкими вогниками вигинаючись на поверхні — спали на думку вогні Святого Ельма і тому подібне — але коли підійшов до самого озера — оте

палахкотіння розрослося і виявилось що то безліч посічених зблисків місяцевого лику, хоч може й виглядали вони яскравішими за самий місяць — проти темної води — далі до збриженої поверхні побачив відбитки місяця, що зіслизали з увігнутої поверхні води наче безліч сліпучих монет висипаних з торби — з нечуваною щедрістю — тремтливе полум'я на поверхні невпинно множились наче ковзали ще декілька дюймів за кожною хвилиною перед тим як щезнути — і бачив як все далі і далі вони поволі зливались у загальне саяво що насправді складалось з міріад дзеркалець де відбивався лик місяця — з однаковою яскравістю для ока коли вибрати правильне місце. Піраміда чи сніп світла видимі для нас лише поруч з нами — насправді є обрисом тієї площі миготливої поверхні що її охоплює наше око — для міріад очей вдало розташованих уся поверхня озера буде всуціль миготливою, точніше буде такою коли хвилі перевернуть свої дзеркала так щоб накрилися тими яскравими полум'яними відблесками місячного лику що як міріяди свічок кожне промінилося з хвиль — тобто коли б очей було так багато як кутів утворюваних хвилями — і ці відблиски розпорошені усібіч в повітрі заливають його світлом — Не дивно що вода так глибоко відкривається вночі — навіть глибше часом ніж удень. (Спершу воно здавалось мені якимось дивним холодним світінням.) З різних кутів ці полум'яні язички світилися зірочками на вістрях яскравіші за найясніші зорі. То раптом полум'я вирине ближче і в темнішому місці наче якийсь займистий газ на поверхні. Так наче займистий газ пробився аж від самого дна.

Озвалася моя давня знайома музично-невигадлива сова. Голос квакш вивищувався над іншими. Часом волова жаба поруч зі мною вивергала непристойний звук наче її вивертало. Це якесь суцільне ремігання. Вони аж здулись з пихи.

Озеро високе як ніколи — тож і рибалок віднадило — і навряд чи вдасться дістатися давнього берега через чагарники

Я злегка відчалив захлюпотіли хвилі під кормою. А на дні бачу рухливі відбитки сяйливих хвиль — тьмяні смужки світла увиразнювали тіні від хвиль чи темінь води —

Піднявшись на пагорб знов до того давнього квасоляного поля — вслухався у прадавню невмирущу пісню любого коника найнижче од усіх — зачувши одразу лише деякі віддалені сюрчки — але коли ті вщухли — проявилася зведена мелодія землі досі непочута а в ній оті перші були лише вищими квітками на галяві — і дуже мені цікаво чи позаду або попід нею не було іншої мелодії ще розлогішої. Чому не чуємо її заспіву весною? чи коли уривається восени! — чи коли плавно помірна.

А коли вийшов на дорогу то вже не було чого записувати —

просто повернення додому — битий шлях. Густі берести здається ще нижче похилились вночі?!

Понеділок 6 жовтня 51-го

Опівдні о дванадцятій до Бетфорда аби покласти камінь біля ріки на межі Бетфорда. Відтинок річки між Бетфордом і Карліслом здалеку з дороги сьогодні як і колись має справді небесний, чи то райський вигляд. Світло — блакитний перемежаний лагіднішими білими смугами, де поверхня відбиває світло інакше — наче в мисці повній молока Валгалли трохи збираного і через те такого чарівно небесного і чистішого за саме небо. Часом воно небесніше за небо угорі. Ніколи не бачив щоби ще десь так небесно виглядала вода. Я часто помічав таке. Здається вже бачив це плесо з пагорба посеред Лінкольна. Маємо назви річок пекла але жодної для небесних річок, може хіба Чумацький шлях. Воно таке гладенько сліпучо-блакитне — наче відблиск блакитного обладунку — наша темна замулена річка має зараз такий відтінок якого б сподівався від Волдена чи Білого Ставу коли б їх можна було бачити одночасно за такої погоди — але ж Волден коли дивитись з Плеса наскільки пам'ятаю — глибоко синього кольору з домішкою зеленого. Лазурова? Така вода як на цьому плесі здається недосяжна для означень і той хто хотів би стерти його зі свого зору за якісь там гроші — не інакше як продав би небеса.

Гео. Тетчер, змарнувавши годину вранці на пошуки жабки — піймав щуку на листок дивини.

Біла осика біля нашого дому що раніше була пурпурова чи шовковичного відтінку тепер набагато червоніша.

7:30 по полудні до Чистого Плеса на човні, місяць майже повний, ні хмаринки на небі, мусиш весь час гребти. Вода напрочуд спокійна і майже таке ж повітря — перша зблискує олією у місячному сяйві, і місячний лик там відбивається, коли вирушали бачили рибалок як ті розпалюють вогнище щоб остенями бити рибу понад берег. То було похмуре червонувате полум'я так різке не подібне на біле сяйво місяця, густими клубами чорного диму горіли корчі смолистої сосни і дим звивався угору перекинутою пірамідою. Відблиск у воді майже такий виразний як і вогонь. Здавалося просмолюють барку на берегах Стікса чи Кайса. Бо така вона тиха і темна хоч і місяць — і жодного звуку лише потріскує вогонь. Рибалок можна угледіти лише зблизька хоч їхній вогонь видно далеко. А згодом проявляються вони сутінкові примарні постаті, напівогорнуті в

дим, видимі лише з освітленого боку — наче чорти зодягнуті в дрантя щоб затулитись від туманів — один стояв попереду з остенем наготові а полум'я і дим валили йому в лице — інший поволі веслував нечутно попри сам берег майже непомітними гребками.

Річка виявляється просто широченна — туман піднімаючись з води ще додає безмежності. Крутий берег чи то пагорб освітлений місяцем височить понад лугом на побережжі — з піщаними ярками і мушлями молюсків що так ними ласували колись індіанці. — Лінія берега хоч і близька та око її віддаляє аж попід той пагорб — вода висока — і така вона аж до самого горба. Тепер вогнище рибалок вже позаду густо проміниться на відстані і стає зорею — точнісінько як сонячне світло пробиваючись крізь нерівну щілину утворює круглу фігуру на протилежній стіні так і полум'я на відстані утворює зірку. Це дія повітря. Яскраве сяйво місяця весь час супроводжує нас і видно його під незмінним кутом попереду на поверхні латаття — і відображення лику його в потривожений воді за нашим бортом видаються золотими сліпучими зливками що сипляться на прилавок річки. — Цей скарб невичерпний що ми його ронимо наче з бездонного рогу достатку

(Чую спів жайворонка цього ранку 7 жовтня а вчора бачив їх на луках. І жайворонків і дроздів знов часом чуєш наче після короткої перерви і тепер прибули попрощатися.)

Не знаю але оте примарне мерехтіння олійної поверхні ще й підсилюється слабким туманом понад нею. Кілька жуків плавунців плывуть разом з нами.

Вигукую як селянин на биків — відразу ж ліси на східному березі озиваються і західні пагорби трохи вгору рікою і здається відлунює з одного краю річкової долини до іншого поки нарешті чую селянина що гукає воликів далеко попереду на Плесі куди ми саме пливемо.

Якраз минаємо коліно ріки де нема туману — може там де повітря ворухиться — Наш одяг ледь просяк мрякою наче сиділи у воді. Подекуди ріка то холодніша то тепліша. В одному місці було тепліше всередині туману аніж на видноті.

Посередині ставу знов пробували луну. Спершу горб праворуч озвався; далі вище течією ліворуч; а далі після тривалої павзи коли вже ми й не сподівалися — а чим більше чекаєш то й несподіванка більша і радісніша коли почули як селянин поганяє своїх воликів у долині далеко вище рікою на протилежному боці набагато гучніше ніж перед тим — і навіть згодом ще ми почули одне слабеньке відлуння з сусіднього містечка. Третя луна звучала ще виразніше аніж друга але чому питаюся луни завжди

ідуть вгору рікою —

обернувшись я вигукнув знову — і тоді виявилось що вони майже так само спливали і за течією, а може чогось я й не почув.

А як гребли до чистого плеса у місячному сяйві горб на східному березі прикритий дубовими чагарями важко було визначити напрямом нашого човна бо не видно було лінії води що підмивала горб — аж поки не побачили водорості і піщану косу і високі очерети як підносили з мілководдя щогли великих суден у гавані. Місяць був такий високий що й не видно було його відбитку на воді. Веслючи за течією спинами до місяця бачили віддзеркалення — кожного лісу і горба виразно обабіч Оці відлуння у відповідь — тіні до тверді — вражають подорожнього гармонією і симетрією — наче склав промокатку і одержав подобищу. — Дволикість чим так втішається природа. Усе що видиме є лише половиною. Коли то піднімалися то опускалися річкою бачили хатинки ондатр ледь видимі з-поміж водоростів — міцним мускусним духом тягне з окремих місцин на березі, а то скуновим духом повіє понад луками чи полями. Туман з'являється деінде збитий сам собою у пірамідки чи купки — на поверхні води. Де берег дуже низький справжні і відображені дерева здається стоять нога до ноги — і лиш лінія розділяє їх і вода і небо ледь не переливаються одне в одне — а берег наче тече. Додому о 10-ій.

7 жовтня 51-го

О 1 год. на човна і до кутнього мосту Дуже спокійний ще теплий ясний день. Наш човен малий і низький ми при самій воді. Ондатри не перестають мурувати свої хатки — вже завершують. Вони овальної форми — дивлячись зверху поступово здійснюючись від вужчого кінця куди пацюк пролазить — вимурувані з пучечків стебел водорості *Pontederia* (вже мертвої) мичкуватих корінців або листя жовтих глечиків чи інших водоростів — диких півників — рослини у вигляді півнячого хвоста чи павичевого пера — мушлі моллюсків і т. д. — часом визирають з-поміж відмерлих стеблин понтедерії чи прутиків лози — чи вербових. Жмутики вкладалися шарами щораз меншими утворюючи наче конічний горб. Недобудовані але їхня вправність вражає але ще більше, працьовитість. Одну таку хатку ми розламали, щоб краще роздивитися всередині. Невеличке дупло на двох чи трьох дорослих ондатр якраз над водою, досить мокре, певно що темне і вузьке з'єднане з підводним ходом. Там було кілька шматків білого кореня якоїсь водорості мабуть тої ж понтедерії — чи водяної лілії. Отак і живуть вони поруч з водою

— завжди у мокрій квартирі — у мокрому пальтечку що ніяк перевдягнути і з вічною водою у погребі, куди веде єдиний вихід. Вони спростилися більше за Діогена. Певно що не бояться застуди — лихоманки — чи сухот. А уявіть виховання малих в такому місці — гірше як у підвальній конурці — але мабуть вони тут не розмножуються. Ондатри і прісноводні молюски віддавна у нашій ріці — Індіанець, їхній людський двійник покинув ці місця. А лишився той кому наші долини ані болота не страшні.

Якийсь рибалка минулої ночі прохромив остенем одну. Цікаво чи довго ласувала молюсками? Скорше сам Намул підхопить лихоманку ніж вона. А що у вас із зубами? А як нема зубного? Їхні невикінчені скороспілі гнізда подібні до усічених шишок. Здається вони усі як один заходилися будувати по всій ріці і ніхто нікого не пережене.

Бур'яни вже відмерли похолодніло вода прозоріша. Саме пора пізнього бадилля. Добре видно риб. Бачив щучку як ковтнула рибину — і хвіст наставився з її пащі. Якась наче брудна водорость зовсім занурена з коротким густим глибоко зазубреним листям, з густими маківками наче у ялин, рідші додолу. Берег увесь завалений мертвим листям і бадиллям понтедерії і річка виглядає геть здичавілою. Ще якась духмяна зелена водорость подібна до прісноводної губки чи корала — незугарно розгалужена наче усохле дерево чи кактус. Якась довга вузька трава схожа на тілоріз. Болотяний білий дуб на лузі підкошений навесні бурею ще живий соки в стовбурі не завмерли. Болото поприставало до коріння що має барву слонячої шкіри.

(...)

Бачив *Ardea Minor* як ішов вздовж берега наче квочка на цибатих зелених ногах — його окреслена горлянка як та очеретина при березі де він напнувся аби ніхто не виявив його. До нього можна підкрастися бо нема йому охоти злітати — краще сховається в очеретах. Спідня частина верб і куців лози чорніє разом з набряклими хащами жовтих глечиків та ін.

Щербатий гребінь очеретів (звичайний очерет — *juncus effusus* гадаю) від двох до чотирьох футів заввишки де найгустіше вздовж берега на різних стадіях відмирання нагадує веселку що оторочує край води — і відбивається у воді. — Хоч окремо стебла зблизька не вражають якимсь особливим забарвленням. Але віддалік — барви дуже виразні і вражають приємною гамою — перші понад самою водою рожевіють на кілька дюймів. — Далі вузюсінька смужка чи обідок жовтуватого — далі широка насичена зелена — далі природній колір очерету — далі сонячно жовтий — і стає коричневим у змертвілих розвіяних султанах — Усякі відтінки різних частин рослини від води аж до маківки —

коли глянути понад край буйної очеретяної ниви — утворюють 5 виразних рівнобіжних шарів райдугою обійнявши річку а надто в такий яскравий день. І часом сонячне сяйво від сколихнутої човном поверхні — спалахувало в них підсилюючи враження — Барви міняться так тихо і непомітно наче відблиск сонця западає в імлу.

Опуклі горби за мушлями мідій здаються оксамитовими поки пливемо за течією — вкриті почервонілими лозами ожини. Дуби світліють проти неба, здіймаючись один над одним. Бачу невеличкі білясті і рожевуваті *polygonums* уздовж берега.

Велика різниця між нинішнім днем і тим що було місяць тому — як між тим чи іншим періодом життя. На дні ховається приморозок.

Дивовижна різниця між ніччю і днем на річці — вдень нема мряки.

ЗИМА

17 груд.

Смолисті сосни праворуч від Кутової дороги. Пронизливий холод по обіді — блукаю снігами. Р. Райз збирається до Сат. щоб зачинити своїх бджіл у погребі, аби не замерзли — у нього тісний вулик — але не так щоб зігрілися одне від одного. Смолисті сосни добре тримають сніг. Ось він кулями на глищі — і пасмами на вітті — їхнє спільне гілля ледь підноситься і сходиться до купи —
Особливе

тьмяне уроче сяйво сіється крізь оцю кривлю
соснової глищі та снігу — похмурі сутінки —
а однак утворюють різючі відміни
світла й тіні.

Саме зимового ранку побачиш ліс і чагарники у всій величії їхніх снігових шатів. А вже навіть той хто навідається хоч півгодини по сході сонця прогавить найтонші нетривкі чари. На деревах по обіді вже далеко не те снігове хутро — не підкреслює воно вдачу самого дерева я помітив що рано-вранці кожна соснова голка вкрита памороззю — а вже одразу після сходу сонця її як і не було. Ходиш у лісі Смолистих сосон наче під шатром Стовбури і гілля виглядають чорними через контраст Бредеш хоромами лісу де панують тиша і сутінки.

Користай з найменшої нагоди висловитися на письмі начебто дається тобі востаннє

Не знаю друга відданішого за сосновий ліс. Виходжу з нього напевне з більшою втіхою аніж після зустрічі з тими які

називалися друзями. Гірше для дроворуба чи подорожнього коли холодний вітер дме з сонячного боку бо тоді годі знайти затишку де б присісти. Приємно зараз гуляти у просторому величному бору. Глиця переважно не тримає стільки снігу — хіба коли їхні гілки туляться чи привалені до сусіднього дерева. Зимно але тихо усередині — де не ступала людська нога — і куди не глянь сяє снігова пороша на сонці облітаючи з верхівок зрушує на нижчих вітах вічно нові снігопади. Бо як і після дощу буває другий дощ у лісі коли здійметься вітер. Гілля білої сосни рівніше ніж у смолистої — і так само виглядають пасмути снігу. (...)

Наче незначні але такі істотні відмінності поміж одним створінням та іншим — наче й невидимі проте вагомими перевагами тішиться одне поперед інше — сього дня бачив білчине гніздо високо в рогатині білої сосни. Звідтіль легко збігас — а чимало істот не годні і видертися.

Спіднє гілля цуги опущене а то й совається по землі А саме дерево утворює чудове шатро.

Коли хто з друзів відчув холодок у стосунках то належить не бачитися.

Один з найповажніших людей нерідко ображає мене виголошує силувані слова — ясна річ то найкращі слова чи пак обідні промови — такі вже добірні і витончені і дотепні чисто патока Банкома — вершина гречності — галантний уклін — наче я який пан Слінгсбі з престижної університетської катедри. А не був би ти простим і щирим. Чому б тобі не вгамуватися — Яке нещастя бути чемним паном та ще й знатним. А що то пообідня бесіда двох чемних панів. Чи не найповажніший і наймудріший а липне до нього оця форменна нечисть. Повторюється — Напахчується. Розпустив пір'я. Нема нічого нуднішого. Хоч би тобі яке людське слово чи замінка. Усе це породжує хіба що нудьгу та глупоту в мені та слухачеві. Вмить я замикаюся і байдужію вкрай. І бесіда сходить нанівець. Чи не така промова екс-члена Конгресу до екс-члена Парламенту.

Пояснювати другові значить визнати неухважність одне до одного. А коли так, то навіщо пояснювати?

Мої знайомі часом дивуються чому збіднюю себе уникаючи того чи того товариства — але чи не більшим збідненням буде якби заприятелював з ними.

19-го груд.

По лісах там і там лунає сокира дроворуба — присмерковий звук зараз посеред ночі року — Людина подалася за паливом до лісу — Наче скрадається арктичної ночі добути палива аби не

згасло вогнище. До лісу подалися по паливо і ті хто не поткнеться туди нізащо. Звідки ця благодать вдивлятися у густий бір де струменить світло і золотить його? Звук сокир на обрії наче осипаються колоски. А ось сонце сідає несподівано жодної тобі хмарки — і жодного рум'янцю опісля таке чисте повітря — хіба що ледь зашарілось понад обрієм

20-те суб.

О 2-ій до горба на Тихому Плесі і прилеглої долини — Бачив великого яструба кружляв понад бором піді мною — і скрикував бо примітив може собі здобич звисока — Брав чимраз ширші кола Що за символ для думки то злинув то опустився набираючи щораз більшого засягу чи то звужуючи кола — Не навпростець до своєї мети лиш кружеляє наче залицяється до небес У кого ще такий шляхетний рух — як ніби обіймає чимраз ширшою думкою — Та велич уся в уяві свідка бо птах цілий зосереджений на своїй здобичі. Кружеляє і кружеляє і не вгадаєш ніяк куди заверне — хіба аж як пірне що та стріла прямісінько в мішень. Зноситься вище аж наді мною і бачу в невимовній виразності крила проти неба — основну барву пір'я і пір'ячка узірчасто облямовані його внутрішні крила поміж зовнішніх — наче величезний метелик проти неба. Воля Вітру. Своєю осібною стежкою поміж повітряних вирів, поезія руху — не те щоб перебратися на ліпше місце лише насолоджується будь-де якомога довше. Граційно так огляне нові місцини і повернеться до старих. Наче той яструб став образом моєї думки так сміливо ширяти понад ще не дослідженими ділянками лісу — освоює нові частинки. — завойовує нові землі

Без дружнього вигуку гей! напинає вітрило, — І не заскрипить при тім блок — повітряна яхта Америка ніколи не змінить свій галс — сама ж огинає кулю земну — кидається і долає рифи без жодного страху. — І всі її хмарочоси у нього під владою — Підніме одне крило наче в захваті — і відлине собі сюди лише підніме інше і вже відпливає туди. Так наче пара їх узгоджено кружляє, такої ще регати води Саут-Гемптона не бачили зроду.

Польоти уяви — Кольоріджеві думки. Кажуть отак людина витає подумки — Усе тобі до свіжих лісів на ярі пасовиська. Здіймається ніби у думці.

Пориви снігу заслоняють сонце — наче уривки десь більшого вітру.

Ще з минулого понеділка земля вкрилася на півфута а то й більше снігом і ожеледицею ще до мого катання на ковзанах Донедавна земля була переважно гола мерзла — Червоне — біле

— зелене — і віддалік темно-коричневе усі барви зимового краєвиду. Оглядаю його саме зі скель. Червоні чагарникові дуби на тлі білої долини просто чудові. Усіх подорожніх геть заслонив сніг.

Зауважив ті хто пиляє дерева у лісі поперечною пилою носять рогожку аби вклякати на неї.

Непоганий урок дроворубові цілий день самотою у лісі матиме більше ніж свої півдолара за корд.

Потрудись над висловом — марно покладатись лише на талант. Довіряй своєму дарові — пиши у властивому тобі дусі — Не прислухайся до загального смаку.

(...) Сосна вражає людськістю. (...) Ніщо не виглядає так невинно у цьому світі як сосна.

Тупа незграбна поведінка блазнів так само може вдосконалити письменника зрештою як і критика інтелектуалів.

Чудово — просто чудово — невичерпна вимога християнства до тебе — аби ти промовляв з моральної точки зору. Хай ти й немовля і крик твій є каяттям — каяттям. Християнський світ не визнає людського права сприймати будь яку істину — аж доки не заголосиш: Господи змилуйся наді мною грішним.

Що змусило яструба злинути? Ти помітив маневр? Чи то він себе наповнив повітрям? Поки ти здогадувався той вже здійнявся спіральною стежкою у небеса.

Наша округа простора і багата — бо тут за якісь 20 миль від Бостона можу стати у лісовій просіці і проглянути на милю чи й більше понад чагарникові дуби до далеких соснових борів і обрію незайманих лісів і не стріне око жодної хатки чи дороги ані чийогось поля.

Захід сонця узимку з лісової просіки, недалеко від лугового джерела Кажуть індіанці Великих Озер живляться мигдалками сосни. А як довго мене не годувала сосна?

Покидай домівку перед світанням або не вертайся аж поки сонце не зайде.

Неділя 21-го

Непрості стосунки мої з друзями що не зарадить жодна відвертість Нема такої заповіді у Новім Заповіті аби допомгла мені. Моя сутність мабуть є таїною — Інші можуть сповідатись і пояснювати. Я не можу. Не тому що надто гордий, та не цього б хотілося.

Дружба то невимовна радість і благодать виникає поміж двома чи більше особистостями від спорідненості своєї — А природа не помиляється і проведе крізь усякі негоди — Поміж

двох насправді споріднених немає заслон і не може бути перешкод. Хто ж чужий? Та ті друзі що виправдовуються.

Часом так і кортить сказати своїм друзям — Друзі мої знаю що смертельно образив вас і нібито віддав перевагу ненависті перед любов'ю — обійшовся з іншими добре а з вами зле — старанно приховав свою любов і не сьогодні — завтра вихлюпну свою жовч до дна — Уявляю як міг би щось таке виголосити хоч цього ніколи не станеться — Але щиро кажучи не дуже то й жалкуватиму що так не буде — Що страшенно залежний бути самим собою. Якщо все було відомо, а я того не відав, то навіщо ті друзі кого я не зрозумів чи вони мене.

Хіба що долі недобрі коли нас розлучають — але мій друг завжди добрий. У мене натура Каменю. Усього літа замало аби сонце нагріло мене.

Мої знайомі нерідко вважають мене надто холодним — але ж кожна річ в міру тепла на свій лад — Хіба камінь вже аж так холодний що вбирає усе сонце влітку і не розлучиться з ним і вночі? І кристал хоч би й з самої криги не захолоний аби розтопитися — а хіба ж не постав він з розчину. Холодний! Тепло найбільше промовляє до мене взимку. Та не єдино вогонь теплий — а все є і теплим і холодним у своїй суті. І не те що я надто холодний — просто наші тепло і холод не однакові за сутністю — отже коли буваю безмежно гарячим, для вас можу бути крижаним. Кристал нарікає на кристал не більше ніж голуб на голубку. Ви вважаєте мене за холодного — вважаєте й Природу холодною — А для мене вона тепла. Моє тепло заховане від вас. Так само вогонь буде холодним до будь-чого що не здатне нагрітися вогнем. Прохолодний вітер тепліший для людини в лихоманці ніж подих вогнища. Що я холодний означає що я інакший.

Кизил зі своїми ягодами на мочарах біля З-Л саме перед червоним будиночком — дармовиси на довгих хвостиках виснуть наче надламані — щось схоже на жовтуваті? чи зеленуваті? білі яйцеподібно перлисті? чи вощені? ягоди — То якої ж вони барви? Ох, дайте мені хоч прогулятися кизилевим болотом — з його негустим грубим гіллям — Прекрасний як чорт.

(...)

Перетнув чийсь норки чи ондатри плутану стежку в снігу — подріботіла лапками і слід від черевця.

Нині увечері — як і нераз цього року — хмари влягаються на Сході коли сідає сонце довгими смугами сходяться до купи — згідно простій тактиці неба — Це узір шкуринки кавуна. — Він годиться для сталого опису заходу сонця — Ранок отакий і отакий вечір. — Смуги охоплюють день з обох кінців як на кавуновій

шкурці і ранок і вечір як один день.
(...)

22-го груд.

Якщо вже таким здаюся холодним порівняно з теплом знайомих — хтозна чи моє спалахує так мінливо-стійкіше воно і певніше як оте тепло від землі на весні — у яким квіти будяться і бувають.

Не слова хотілося б чути чи промовляти — а стосунків шукаю щоб жити у них — а частіше стається ніби відштовхнули мене й не сприйняли — непочуте бажання взаємності — частіше аніж ви розчаровані так чи не так промовленим словом.

Як би хотілось вірити що ми споріднені між собою як я сподівався, то більше мені нічого не треба і слів не треба аби мене переконати. Я розчаровуюсь в стосунках, ви в словах.

У виразі личка 3-річного малюка уgliedів устояну великодушність — і врочисту шляхетність прадавніх втрачених цнот. А був це лише ірландський хлопчик добирався бо зі своєї хатини десь у лісі і далі попри голу чавунку аж до школи цього ранку — як він зробив цей крок — зі свого останнього снігового замету на поріг своєї школи — видряпуючись туди виднілося не так його личко чи профіль лишень його міна і уявилося мені — виразно в уяві постало його старожитнє гідне лице під кучмою шапки — О! цей ірландський малюк не знати чому — оживив у моїй голові античні чесноти — його не привезли і ніколи його не возили у плетеному з лози візочку — він чимчикує впертою ходою — Хіба світ не зачекався такого покоління. Отут усядеться він за свою абетку з незворушною міною і той в чийй голові рояться безконечні світи — Не про походенькі на дамбі він промовляє — Що то звитяга Леоніда і його 300 юнаків під Термопілами проти цієї дитини! — Вони лиш наважились вмерти — він посмів жити. — Одержати свій «табель» без тіні усмішки — де ані згадки про його невидимі і неймовірні чесноти. Малюк Джонні Райден. Хто не спиниться перед холодом і пройде крізь нього наче перське військо. Воно хоч і невинне маля а в колінах живе міць тисячі Індр. — Що не вартує і тисячної долі його цноти —

Тим часом як благодійні пани походжають з ніг до голови у хутрі — він жваво як той коник-стрибунець обганяє їх по дорозі до школи.

Невинне дитя то чоловік покаявся раз і назавжди за все минуле і відродився знов. Увійшов у Божу благодать.

Чи не цілий світ є правовірний — і дивиться на тебе як на якого дикуна — В спілкуванні з людьми вищими середнього

розуму, я переконуюсь що у підсумку міркують ніби вони вже встигли переродитися — лише ти і досі в дикому стані.

23-го груд.

Яку радість виявили відвідини друга та як нечасто а то й зовсім не випадає мені таке щастя.

Це має бути запис настояних і визрілих моментів.

Щоб не половину життя зберігав — а зерно.

Коли чаша життя наповнена і вже переливається — збережи кілька крапель для зразку. Коли розум освітлює серце а серце зігриває розум.

Часом в голові роються думки і вже коли отямився зі сну і зайнятий ділом ті думки є віддзеркаленням отих поганих нічних снів. Та гадаю розум в обох випадках однаково бездіяльний. Частенько, поза сумнівом — в людей розумової праці думки є наслідком того чим обідали чи займалися. Наші настрої наяву є нашими снами проте завжди коли ми прокинулись насправді і чисті — і здорові в усіх наших відчуттях то й бачення наше буде ясновидне. Хто беручи до рук нижку [Так в оригіналі. — прим. верстальника ел. версії] хотів би почути звіт напханих кишок — чи занечищеної крові?

(...)

Надибав місце де якийсь дроворуб на днях підійшов собі до річки прорубати ополонку і напитися. Ріка замерзла несподівано суцільно — хіба що кілька проталин — вода спала відколи замерзла — і лід відповідно напнувся на скелях уздовж річища чудовими тріщинками на всі боки. Добра нагода уважніше оглянути прибережні дерева. Мене вразила численність сплутаних корінців — туго збитих докупи — чи не червоних? дубів — на березі підмитому рікою — навпроти Сем. Барретса. Натрапив побіля муру під Ношотуктом місцину де видно кролики справляли гульки десь зо пів пінти посліду купкою на снігу.

Прокинувся цього ранку аж падає сніг — гарний сніг і мело майже горизонтально начебто заносилось на добрий снігопад — та невдовзі по обіді він перестав і розпогодилось — отоді я і вибрався.

(...) Йду до скель. На кожному дереві з вітряного боку вузьенька смужка біліє на стовбурі. Відчуваю буде напрочуд ясний захід сонця, тож вмощуюся в снігу на скелі помилуватись ним. Вже кілька хмар як золота гряда прямо над обрієм — Від навислої арки чисте небо раптово розширилось східніше на цілі небеса — і сонце сяє чисто — і тихо так — і невинний сніг укрит поля. Снігопад позаду — хмари відпливли — сонце ясне — і тихо —

чиста без жодного снігу хустина встелила землю — і нарешті наступає погідний вечір аби завершити все — Поволі сонце сідає — повітря сутеніє і відчуваю аби не сяйво від снігу було б досить темно — Дроворуб зібрався додому. (...)

24-го груд.

По обіді пролітає сніжок. Бачив зграю дроздів — чикотнів по дорозі на Волден — чомусь усе трапляються мені коли починається сніг і ладен сприймати їх за вістунів снігопаду (...)

Вже і то віддавна пташині гнізда повні снігу.

Даремно сподівався на заході майже яких півгодини угледіти отой рум'янець хмар в небі — Кілька хмар були темні — і я вже остаточно піддався ночі та прийшов був додому і визирнув у горішнє вікно — аж бачу геть увесь західний обрій горить рожевою крайкою, а замість отої густої димки цього разу хмара саме прощалася з днем. Але ж півгодини тому ота димка виснула понад усіма західними лісами і горбами — так наче денні вогнища от-от погасили на заході і випалена місцевість кадить клубами зловісного чаду аж до небес. Наче знов Фаетон промчав своєю колісницею сонця так близько аж запалив землю.

Четвер 25-го груд.

Крізь Ялинові мочари на Конантумі до самого горба і назад через річку та дубові чагарі у долині до Скель. Вітер здуває недавній сніжок у замети — особливо з вітряного а саме південного боку стін — обриси заметів відтворюють тріщини у мурі і завихрення вітру. Сніг невидимо мчить переважно в чистім полі попри саму землю (хіба що трапиться височинка) аж доки не сягне стрічної загорожі та її осипле і дмухне вгору — дмухає наче пара проти сонця. А просочується крізь шпарки та не навіпростець а лише вигинається вишукано вгору фантастичними з'явами — наче хвилі коли ті вигинаючись затихають при березі — Тобто отак, наче єдине тіло снігу просочилося у щілини стримуване хіба що тертям зісподу. Подібний до сідел до мушель до чого хоч — Вибудовує фантастичну алебастрову стіну позаду першої — сніжний кряж. Неймовірно шпичасті башточки зводить зводить — і.е. нагромадженням — не вичовгуванням — хоча кривизна шпилів наче носи античних суден здається гостро вирізьблена — або ж наче оплавлена паяльною трубкою. Тож усе видмухане у повітря поволі осідає на дорогу чи поле і творить схил хребта — Неймовірно гострі і тонкі карнизи вибудовує цей сипкий сніг — де стіна чи схил не має найменшої зачіпки — жодної аби муляр

міг наростити ще цеглину. Це архітектура снігу.

На високих горбах відкрита вітрові і сонцю звивається наче та пара з мокрого даху вранці. І таких гостро виразних форм набуває наче у самім осерді палахкотіло газове полум'я.

Йду далі побачити захід сонця. Хто знає як воно сяде — навіть за півгодини наперед? Сідатиме в хмарах чи в ясному небі? Відчуваю пізню пору бо гори на півночі і північному заході перестали відбивати сонце. Тінь не скупчена а розсіяна

Зимового дня сонце майже все у всьому.

Я засвідчую красу у формах чи забарвленні хмар і вона безпосередньо вражає мою уяву — Ви ж про неї звітуєте науково моєму розуму — але не звітуєте таким чином моїй уяві. Це навіяне нею і це символ — ось що мені важливо — і якщо котроюсь науковою витівкою позбавити її своєї символічності — нічого це мені не дасть і не пояснить нічого.

Стою десь за двадцять миль бачу малинову хмару на обрії — Ви кажете скупчення пари поглинає усі промені, а червоний відбиває — але ж це не суттєво — бо це червоне видиво збуджує мене, хвилює мою кров — зрушує мої думки — і з'являються в мені нові найвигадливіші видива і ви й близько не зачепили таємниці такого впливу. Не буде чогось таємничого у вашому поясненні — чогось незбагненого — якоїсь частки таємниці, то все намарне. Коли ніщо там не промовляє моїй уяві — то яка з того користь. Що то за наука — збагачує розуміння а обкрадає уяву. Не просто краде у Петра аби заплатити Павлові — а забирає від Петра більше ніж будь-колись дасть Павлові.

Ось так вона промовляє розуму і це є набутком розуму — але хіба ж це промовляє до Уяви і це не може бути звітом Уяви. Так само безглуздим звичайному механікові здається поетів звіт про паровий двигун.

Якщо б дізнавались про все так механічно лише — то чи знали б щось насправді.

Було б неабиякою наукою для письменника узяти найменший уривок думки з мерехтливого сутінку свого розуму за тему — в якій він нічого не тямить (отак його ідеї навчаться народжуватись) найменші порухи — найтемніші сховки — оприлюдь їх — з особливим старанням і уважністю надай хоча б дві точки зору на одне явище — збагати трохи свій запас знань — розчисть нову ділянку замість угноювати стару — Замість виголошувати лекції про очевидне — набридле усім мудрим головам — Ми надто квапимось поєднати відчуття душі з досвідом руки — застосувати найтонші істини — виявити їхню причетність до нашого побуту (краще б виявляли їхню віддаленість від нашого побуту) поріднити їх з чавильним пресом

для яблучного сидру і з банківською установою. Як прагнеться чистої душі — прозорої думки. Щоб я не гнався за універсальним законом, щоб я виразніше відчув окремий випадок. До ліпших тем лину я — де не знайде розради нікчемний розум — жодного речення для них — Можливо це переконає таких що існують деякі інші речі в небі і на землі ніж висновує їхня філософія. Розсій одну туманність — і таким чином зруйнуєш усю систему туманностей і припущень. Не шукай виразів — шукай думок аби виразити. Потрудившись матимеш два погляди на одну рідкісну істину.

Відомий тобі спосіб бачення — найменш зумисний — найменш завчений — бери те бачення — тримайся його — утверджуй — сприймай усе саме отак — Невже дозволиш своїм одкровенням не достукатись у твої двері? Ото твій текст. Не промовляй від когось — Промовляй від себе. Вони демонструють перед тобою усі царства світу цього — і всіх світів укупі — аніж дивитись лялькову виставу радше вглядайся всередину. І хай би промовляли єдиній спорідненій душі на всі часи — хоч вам і не обов'язково говорити навіть єдиній душі — лише висловити вголос усе що може найповніше втілитись і жити в ідеї сенсу вашого життя — щоб могли вивищувати себе до рівня ваших понять — щоб могли пам'ятати свого творця — і потверди його шляхи до людини — щоб не став кінець життя забавою — Промовляй навіть як твоя думка передбачає відсутність слухачів. — думки що переростають життя і смерть, хоча смертним вухам не дано почути абсолютну істину. — Думки що затьмарюють землю найліпше зачинаються вночі коли темрява цілком заслонила її.

Згори сподіваємося наснаги.

26-го грудня

Бачив нині пообіді коли Едмунд Госмер вернувся перетягавши додому колоди і розпряг своїх биків — вони заходилися потягатися і чухатися рогами до стовпів — і вилизуючи себе у тих місцях що весь день були під ярмом — Людський спосіб такої поведінки аж розчулив мене. Занадто вони були поважні радіти з того що денна праця вже позаду — на те в них не ставало духу. Отак міг виглядати втомлений дроворуб. Ця риса робочого вола вперше відкрилася мені. Важко уявити як деколи вони надриваються. Виявляється навіть вола втомлює важкий труд.

субота 27 грудня

Захід сонця з горба на Тихому Плесі. Цього вечора багато хмар на заході і в них сідає сонце так що маємо доступним його в червоному вечоровому небі цілих 15 хвилин до справжнього заходу. (...)

Гадаю ніколи не побачиш такої сліпучості у небесах за дня як не раз у небі на заході саме перед тим як сонцю поринути в хмари, наче екстаз те сяйво кажуть сходять на лик умираючої людини — спокій чи успіху вечора — наче кінець дня. Аж тоді крізь усю гущу скупчену у повітрі за день — проглядає латка ясного неба ліпша аніж опівдні бо обрамлена темним — та й навіть гуща дня золотіє і прозориться наче бурштин у призахіднім сонці ніби гріхи дня прощено їй. Благословен кому щодня дано зріти щось таке чисте і невинне як небо на заході коли сідає сонце — в той час як революції розбурхують світ.

Не конче зима стоїть у небі хоч і сніг огорнув землю. Небо завжди відгукнеться нашим настроєм — Ми можемо побачити там літо чи взимку. Сніг чи замети на землі — хутко сходять з небес і знову ясні вони. Небеса незмінні що літо що зима.

Цікаво що сонце рідко без хмарки коли сідає.

Венера — гадаю це вона — зараз у вечірньому небі — і дуже яскрава з'являється одразу ж лиш сонце зайде у ранніх сутінках.

Вікторок 30-го грудня

НВ. Йду до Глибокого Яру. Мухи виповзають зі щілин геть запорошені, сподіваються літа — безживні аби хоч почистити свої крила

Нині опівдні опинившись на горбі побіля Тихого Пlesa вчу звук пили — і невдовзі зі скелі побачив у долині двох що пиляли могутню сосну десь за 40 років від мене. Вирішив почекати поки не впаде — остання з десятка чи й більше що zostалися відколи спиляли ліс і цілих 15 літ гойдалася в самотній величності понад підліском. Я бачив їх що мов ті бобри чи комахи вгризалися в стовбур цього шляхетного дерева, манекенчики з поперечною пилою що заледве її охоплювала. Вона здіймалася на сто футів як пізніше заміряв — одна з найвищих можливо на сьогодні в окрузі і прямисінька як стріла, хіба злегка похила до горба. — Її верхівка виднілась проти замерзлої річки і пагорбів Конантума. Дивлюсь пильно як почне подаватись. Ось пилярі зупинились — і сокирою надрубали з того боку куди хилиться може швидше зламається. Ось знову заходила пила — Тепер напевно подалася — похилена на чверть квадранта, і спинивши подих чекаю оглушливого падіння — Та ж ні я помилився не зрушилась ані на дюйм, стоїть

собі як і була. Ще цілих 15 хвилин до падіння. І досі віти її гойдаються у вітрі наче дано їм стояти ще сто літ, і вітер зітхає у її глищі як і в давнину; це лісове дерево — найвеличніше понад Маскетаком. — Сріблясте мерехтіння сонця відбивається у її глищі — і досі пропонує недсяжну розсоху для білчиного гнізда — ані мох ще не відцурався її щогли — її похилої щогли — горб як корабельний корпус. Ось вона та мить — манекени внизу кинулись навіткіача подалі від гріа — кинули і спільницю пилку і сокиру. Як поволі і велично подається вона — так наче лиш літній подув гойднув її і знов безшелесно займе своє місце у повітрі — а вже вона обвіяла своїм падінням увесь схил і укладається додолу в ложе звідки ніколи не підведеться, тихо наче пір'їна, підминаючи свою зелену накидку наче воїн — наче втомившись стояти обіймає землю з тихою радістю. — повертаючи знов свою плоть у прах — та стривай! це ти лиш бачив — а не чув — Аж тепер долинає сюди на скелі той оглушливий тріск — сповістивши що навіть дерево не вмирає без стогону. Воно поринає в обійми землі, і зливається з прахом. І знов все завмерло і назавжди для ока і вуха.

Я зійшов у долину і заміряв її. Десь 4 фути діаметром де її зрізали — десь 100 футів уздовж. Поки дійшов до неї — дроворуби вже наполовину обчмхали її гілля, її ошатна крона посіклася вщент і розсипалася на друзки по схилу наче була зі скла — а тендітні цьогорічні шишки на верхівці намарно і надто пізно волали до серця дроворуба. Уже встиг він відміряти її сокирою — і позначив скільки вийде колод на лісопильні. І те місце у височині порожнє без неї найближчі 2 століття. Це деревина Він спустошив повітря. І коли орлан весною знов навідається на береги Маскетаку, то кружлятиме намарне виглядаючи своє звичне сідало, — і яструб оплакуватиме горішній сховок свого потомства. Рослина що їй довелося століття плекати повільне вростання в небеса — сьогодні пообіді перестала існувати. Крона її пагона розпустилась назустріч цій січневій відлизі майбутнього літа. Чомусь мовчить у селі жалобний дзвін. Не чутно мені подзвону — ані не видно жалобного походу на вулицях — чи лісових хутірцях — Білка плигнула на інше дерево — яструб поплав собі далі — і обрав собі нині новий обрій та дроворуб замахнувся сокирою уже й на те.

31-го груд.

Третій день тепла, зараз хмарно і почалась мжичка. Але це як найясніша година — хоч сонце певно що не збирається виходити.

Туман особливо світиться — так наче в повітрі більше напруги аніж завжди. Це теплі затуманені дні взимку що так зворушують нас

Ця густа по-весняному погода нагадує мені, що замало я цінував і придивлявся до ясної прозорості і сліпучості зимових небес — Чим би могли зимові заходи сонця відрізнитись од літніх. Чи зміг би я колись якогось літнього вечора узріти таке райське плесо блакитного неба на бурштиновому тлі як довелось мені оце кілька днів тому —

Денне світло на цій широті узимку за виразністю не поступається нічному небу де зорі сяють і блимають напрочуд яскраво. Мабуть запізно роздивлялись піщане листя у яру — ліпше було вибратися сюди позавчора — зараз надто мокро і грузько.

Але подекуди воно досконале. Бачу кілька довершених леопардових лап.

Ці речі наводять на думку — що у землі відбувається такий самий рух що й на поверхні; вона живе і росте, її зігріває і впливає на неї сонце — зовсім як мої думки на мою кров. Здається бачу якесь життя що у весняній бруньці розвивається чи квітує аж у безпосередній близькості до свого джерела — вигадливі начерки і шкіци маляра. Це простіша і примітивніша рослинність. Так наче віками пісок і глина отак стікали у форми листя — ще до того як рослини з'явилися аби вкрити землю. Земля що топчусь по ній не мертва інертна маса. Це тіло — має душу — органічне — і податливе до дії своєї душі — і кожної часточки того духа що і в мені. Вона не мертва лише спить. Це зворушливіше аніж родючість і розкіш виноградників — це фундаментальна родючість поряд з самою суттю росту. По правді сказати воно нагадує фекалії чи виділення. — Отак і поет відчуває свою мить коли приморозком скує навесні — а не як з деякими легкодоступними поетами — якщо погода надто тепла і дощова а ще як затягнеться надовго то починається справжній пронос — болото і глина попливли. Поет не повинен пропускати щось лише через самий кишечник — тоді то дамська поезія. — Треба щоб він те щось пропустив через свій мозок і серце та й через кишечник також, можливо, крізь усе разом. — І аж тоді висловлюватися — Нема кінця й краю оцим прекрасним нутроцям що ось тут красуються — купи печінки — легені — і нутроці. А що у вас нема нутроців? А в Природи вони є. і знов вона матір людства. Конкорд краще місце для проживання — земна куля ліпше місце для оцих створінь Це дрімотне життя — що може прокинутись.. Навіть тверда куля підлягає законам життя. Це найживіша істота з усіх живих. Без сумніву всі істоти

сущі на її поверхні є лише паразитами.

Бачив по обіді стару ірландку в лісовій хатині — сиділа надворі на схилі горбка простоволоса під дощем на крижаній хоч і відталій землі — плела Вона з'являється наче бурундук при найменших знаках потепління. Не треба буде далеко ходити аби поховати її — так близьенько до землі живе вона. — А на мені таки і пальто і під парасолею — Отакі ірландці пристосовуються тут бурхливо — і можуть врешті витіснити Янки — як оті зробили з індіанцями. Процес акліматизації у них бурхливий вони уміють глибоко дихати у кімнаті для хворого. Яка ж може бути філософія життя у цієї жінки — готової зсунутись зі схилу разом з сипучим піском! Ох якби ж то знати що вона гадає собі. Вона розмовляє без викрутасів. Та боюсь що навіть і вона могла вже навчитись брехати.

РОБІНЗОН ДЖЕФЕРС. Вибрані вірші

Олені покладають кості

Я вже піднявся стрімкою стежкою до половини гори
понад глибокою ущелиною. Потічок перебіг стежку,
пробиваючись поміж корчі і каміння, коливаючи
різьблені папороті, сяйлива дзюркітлива вода,
чиста з гір, але десь чую сморід.

Дивно, спускаюся потоком.

За якийсь десяток кроків у гушавині
карликового дуба та гірського лавру
бачу маленький сховок, завислий,
як пташине гніздо над урвищем,
Мілке плесо і довкола трава. А по ній
розкидані всюди кістки, вибілені кості
і зовсім свіжі, ще смердять.

Роги й кості: ось воно що,
сховок для пораних оленів;
скільки їх, бува, калічених,
рятуючись від мисливців, заповзають
у хащі й лежать; тут мають останній ковток води

і спокій умерти; непролазні вічнозелені кущі
і похмура стіна оберігали святилище,
а з глибокої прірви холодив вітерець.
Хай би й мої кості лягли з їхніми.
Але чи варто, це ніби відступ. Хіба не відомо —
в житті буває всяке, і добре і зле, а насправді
воно сіре, ніяке і можна дотягти
до глухої межі, як би не солодко у траві, воді,
над проваллям, конаючи від болю,
мріяти про смерть. Тобі дароване життя
і користай ним — може, не таким аж коштовним
даром, але — гідно прийми його дорешти.
Моє вже спорожніле, відтоді
як умерла моя єдина — спорожніле?
А ті великі блакитні очі вогненнокосої внучки,
хіба не її? — Що дам я дитині? Дивлюсь на неї,
аж дивно: хто це в осені світу..
Бо старію, ось біда. Мої діти і внуки
дадуть собі раду, і нащо чекати ще яких десять літ,
уже й так шістдесят сім, десятком більше, менше,
аж доки не підповзу до урвища й, зірвавшись,
згину, як вовк, що втратив подругу? —
Я ж собі зарікся давно,
аж тридцять літ назад: хто п'є вино,
той п'є до дна; навіть у гіркому осаді щось та знайдеш.
Олені в тій красі поклали їхні кості: мушу нести свої.

Оленяча мамка

Стара сидить на лаві перед дверима і свариться
Зі своєю змарнілою пропащою донькою.
Якось проходив і застав її саму, сміялася на осонні
І оповіла: «Ще як була за першим чоловіком,
Жили на старій фермі в каньйоні Карапата,
(Тепер вона порожня, дах обвалився,
Але зруб ще тримається на кам'янім помості.
І секвої довкола зрізали, а дуби ще стоять;
І там вже не відлюддя, а пустка.)
«А коли бавила друге дитя,
Чоловік надивав одноденне оленя між папороті
І приніс додому. І я дала йому груди —
Чого воно мало терпіти, у мене ж молока на трьох.
Йой, як він ссав, той малий,

А копитцями штрикав, як той дикобраз мене в живіт.
З ним я мала більше втіхи, ніж з тими всіма».
Її лице стерте часом, недоглянуте, пооране, як розбита
Ярмарковими возами дорога, згасало.
Її випхало назовні, лусочку усохлої шкіри,
Що от-от впаде з ветхого віка землі,
Та видно у свої молоді літа вона була виром,
Рушієм світу, музикою гори.

Гриф

Блукав якимось від рання і приліг відпочити
на голому схилі над океаном. Бачив крізь примружені
повіки, як кружляє гриф високо в небесах,
Ось впливає знову, але все нижче і ближче,
коло звузилось, і тоді відчув,
що стежать саме за мною. Я завмер, лише наростав
посвист махових пер наді мною щораз ближче.
Вже міг розгледіти голу червону голову
між розлогих крил з пронизливим оком:
«Друже, ми лише гаємо час.
Ці старі кості ще годяться; вони не твої».
А який він прекрасний, як ширяє
на тих могутніх вітрилах; як прекрасно розвертається
у світлі над морською безоднею. Кажу вам —
каюся, я розчарував його. Бути розтерзаним тим
дзьобом і стати плоттю його, тими крилами і оком —
який пишний вінець, яке вознесіння;
яке життя по смерті.

Вечірній відплив

Давно океан не був такий тихий; п'ять нічних чапель
Летять уздовж берега, нечутні в завмерлому повітрі
Понад спокоєм відпливу, де застиг відбиток їхніх крил.
Сонце схилилось і вода відійшла між водорості по скелі,
Але виростає віддалена гора хмари. Прибій шепоче.
Великі хмари — тіні пропливають в опаловій воді.
Крізь запону світу проблискує бліде золото, і вечорова
Зоря раптово зринає летючим смолоскипом.
Так, ніби не нам суджено бачити її; чепуриться за
Лаштунками світу вже для інших очей.

Скунс

Виразки війни і миру, відверті гуртові злочини, що
накликають бойню, ненасить, брехні перемир'я
І мстивість переможця: як же на віддалі
Вони лагідніють — блакитні гори і квітучі багна
у протяжнім краєвиді історії — Калігула
Стає кумедним блазнем, а Чингізхан
Просто генієм, великим трагіком.
Візьмімо сьогочасних вождів — Сталін щойно вмер —
Побачите, як хутко блякне кров, а суцільний жах
Стає словом у книзі.
У нас тут водяться тваринки,
неквапливі родичі горностая і ласки,
Смугасті скунси, що можуть сикнути з-під хвоста
Таким тяжким смородом, що жоден вовк чи дика кішка
не підступиться; хода їх певна,
Озброєні єдино своїм оторопним духом.
Але почутий здаля — ви зауважили? — який тонкий пах.
Наче подих папороті і вогкого ґрунту
Глибоко у зарослім приярку надвечір,
Студена вода сльозиться замшілими валунами, бистра
форель збрижила плесо. — Відстань очищує.

Люби дикого лебедя

«Нелюбі мені власні вірші, жоден рядок, жодне слово.
Оті бліді й крихкі олівці вічно хочете вловити
Хоч вигин стебла, чи ший пташки,
Що залякла на галузці, розмаяна проти ясного неба.
Оті надтріснуті тьмяні свічада, вічно ловите лише
Одну барву, один миттєвий спалах з усієї краси світу.
Невдатний мисливче, оті кулі з воску,
Та лев'яча краса, крила дикого лебедя, буря крил».
— Цей дикий лебідь-світ не здобич для ловця.
Ліпші за твої кулі не поцілять білі груди,
Ліпші за твої дзеркала тріскали у полум'ї.
Хіба так важливо, що не... любиш себе? То хоч
Полюби свої очі, годні бачити душу свою, годну
Почути цю музику, цей грім крил.
Полюби дикого лебедя.

Човни в тумані

Розваги та манери, сцена, мистецтва,
танцювальні піруети,
солодкі голоси музики,
зачаровують дітей та не звеличують;
лише гірка справедливість
творить красу; розум
пізнає, визрівши.
Раптовий подих туману заслони́в океан,
Хлипання моторів блукало там,
неподалік — і камінь долетить — поміж скель і мряки.
Одна по одній виринали тіні
з таїни, примарні рибальські човни, слід у слід,
тримаючись стрімкої скелі,
тою тісною стежкою поміж підступною мрякою
і піною на прибережнім граніті.
Один по одному, за ватажком, шестеро вже проповзли,
з мряки знов у морок.
Схлипи моторів приглушені туманом,
терплячі і обережні, огинаючи півострів,
знов до буїв у гавані Монтерей. Пелікани летять,
як вони тішать око:
політ планет не такий величний; всяке мистецтво
блякне супроти первинності
істот, що пораються собі поміж рівних їм
Стихій.

Руки

У печері тісної ущелини біля Тасаяри,
На склепінні намальовані руки,
Безліч рук у сутінках,
Хмара людських долонь, і більше нічого,
Жодних інших знаків.
Ніхто вже не скаже,
Чи то несмілі, тихі, темні люди, давно померлі, чинили
Обряд, чи ворожили, чи лишили ті відбитки
У розкоші натхнення; але крізь безодню часу ці обережні
Власноручні підписи стали наче запечатаним
Посланням: «Гляньте: ми теж були людьми; ми мали

руки, не лапи.
Вітаємо
Вас, людей з мудрішими руками, наших наступників,
У прекраснім краї; натіштеся ним досхочу, його красою, і
сходьте,
І хай вас заступлять; бо ж і ви люди».

Сіра погода

Справді, давніше за людину і за всі ті проминулі віки,
Прибій Тихого і досі бадьоро бухкає у вичовганий
гранітний бубон;
Тим часом бурі немає; і птахи мовчать, немає пісні;
ніякого надміру;
Нічого яскравого, чогось темного;
Ані захвату, ні горя, жодної постаті, сонячний зуб
оповитий
хмарою, і життя не вимагає чогось ліпшого, аніж камінь.
Всі бурхливі можливості часу обмежені.
Пристрасті виживання, насолода,
Любов, гнів і біль, і спрага пізнання, усе зависло
У захмаренім світлі, позачасовій тиші, відчуваєш глибше
—
Не серце чи нерви природи, лоно чи душу,
А саму кістку, незворушну білу кістку, довершеність.

Віддалена злива

Наче плакальниці, загорнені до п'ят,
Високі стрункі грози ступають на тлі сірої хмари
по далекім обрії.
Океан зеленіє, де впливає ріка,
Глухо-сірий поміж мисів, пурпуровий, де діви ступають.
Що хочуть вони? Кого оплакують?
Чийого героя урна з прахом ховається у їхніх шатах?
Діви з роду Титанів одна по одній величаво
Несуть ніжно жалобу у серці, красу поразки.

Вогонь на горбах

Оленів несло, як те опале листя

Попід димом ревучої хвилі палаючих чагарів;
А що вже казати про менші пропащі життя.
Краса не завжди мила; вогонь був прекрасний,
Страх оленів був прекрасний; і коли повернувся я
На чорні схили, вже як вогонь пішов далі, орел
Сидів на шпичаку обгорілої сосни,
Зухвало ситий, огорнувшись у бурю своїх рамен.
Здалеку прибув на щедрі лови,
Вогонь став йому загоничем; небо було немилосердно
Синє, а горби немилосердно чорні,
Розкошланий птах,
Розморений немилосердно поміж них.
Я подумав: болюче воно, але справді —
Лихо, що прикликає орла з небес, краще ніж милосердя.

Птахи і риби

Щожовтня мільйон дрібної риби суне до берега,
Осідає в гранітному узбережжі
Своїм законним правом: який банкет для морського
птаства.
Який відьомський шабаш крил
Захмарює темну воду.
Важезні пелікани гу-ухкають, наче ті Йовові коняки,
З неба пірнають, баклани
Чигають довгими чорними вовками попід водою
У зеленавій сутіні. Вищать чайки,
Безтямно заздрі і злісні, усе кленуть і шматують.
Що за пожадливість! Яка бездонна утроба! юрба —
Майже людська — оці чисті пташки! — так наче хтось
сипнув золота під ноги. Та навіть ліпше від золота,
Бо їстівне: і хто в оцій оргії дикого птаства пожалкує за
рибкою? А ніхто. Право і милосердя —
То людське, воно не стосується ані птахів, ані риби,
ні вічного Бога.
А однак — оглянься, перш ніж піти.
Крила і жадання, з'їджені хвилями рифи, спалах малька
У постійнім страху мученицької смерті —
Доля людини і їхня — і острівні скелі, і безмежний
океан,
і Лобос
Бовваніє понад затокою: вони ж прекрасні?
То їхня сутність: не милосердя, не розум, не доброта,

О прекрасна скеле

Ми заночували у глухій ущелині Вентана Крік,
у східній її горловині.
Бескиди, стрімчаки громадилися лісами понад
нашими головами — клени, секвої,
рододендрон, дуб, модрина, аж до стрімких ялиць
Санта-Лусьєн, випнутих над водоспадами
кам'яних урвищ і зоряних проваль.
Ми лежали на ріні і грілися коло багаття.
Десь опівночі лише й блимало кілька жарин
у прохолодній темряві; я підкинув жменю сухого лавру
в жар, обклав хмизом і знову приліг. Ожило полум'я,
освітило лице заснулого сина, його товариша, і
прямовисне громаддя
по той бік потоку. Ясне листя вгорі витанцьовувало
у подихах багаття, проступили стовбури: стіна каменю
причарувала мій погляд. Ніби й нічого такого, світло-
сірий
діорит з кількома навскісними жилами,
вичовганий безконечними лавинами і повенями;
ні папороті, ні лишайника, чистий голий камінь...
Так ніби вперше уздрів камінь. Ніби вдивлявся крізь
освітлену полум'ям шкіру у саму плоть
живого каменя. Ніби й не дивина... Я не можу
передати вам те диво: мовчазна пристрасть, глибока
шляхетність і чарівність дитини: ця доля вирішується
поза нашими долями. Отут вона, в цій горі, наче
сумовито
усміхнене дитя. Я вже піду, і так само
мої хлопці житимуть і помруть, наш світ
пробиватиметься
крізь блискавичні затемнення і одкровення; це століття
відійде,
і вовки відвиють в снігах довкола нового Вифлеєму:
ця твердиня стоятиме тут, похмура, правдива, діяльна:
енергія кожного її атома живитиме усю гору.
І я, ущільнений на споді століть, віддавна
відчув усім серцем її пружну справжність: о прекрасна
скеле..

Амаліє, ось уже майже дев'ять літ, як Ріка немає.. Я не писав Тобі.. відтоді для мене половини Америки не стало: поволі невидимо зсунулась в океан.. Усе інше майже без змін.. Але часом відчуваю, що бачу те чи інше дерево, чи людину — востаннє.. Зате далекі обрії ще вертаються.. Сьогодні вночі у мене був сон: наче я сплю, з ніг до голови загорнений у хвилі китайського матер'ялу.. якась яскрава тканина синьо-фіолетова у квіти.. Ціла купа її на мені лежить.. Груба й дешева.. А водночас відчуваю, що десь там, усередині, у цій купі глибоко є частка справді коштовного..

найдорожчого.. прозорого.. ніжного шовку.. як павутинка.. зітканого вашими руками.. твоїми, Амаліє — і Ріковими пальцями.. І важко виборсатися з-під того важкого покривала.. Але ось воно стає вже хвилями.. але не шовку, а повільними хвилями океану.. Чи ти пам'ятаєш — як ви подарували мені увечері великий таріль з вологим піском і кілька ясно-рожевих мушель у ньому.. наче щойно уляглась піна з прибою.. То було перше наше побачення у Лемонті.. під горою Нітані, за кількасот миль від океану.

Ті червоні скелясті дуби були тверді, як кістка.. висхлі.. високі аж до неба.. як падали — верхівки дзвонили, наче гірський кришталь.. Вже сонце зайшло, як ми з Ріком вертались додому з повним грузовичком сухоостою.. Червоний дуб і клен — від них найбільший жар.. Амаліє, тоді тебе не було: Рік простяг мені підсолений окрасць чорного хліба.. Так, чорного хліба, тонко намащеного меленими шкварками.. Він знав той давній смак.. А потім дає два червоні повні яблука.. Він часто серед ночі на гірській дорозі гасив світло і ми пропливали в повній темряві.. аж поки раз не зависли над самим урвищем.. Тепер він засвітив фари — і раптом бачу, як пролітає перший сніг.. кожна сніжина кружляє сама у темнім осіннім лісі.. Часом поміж ними — не торкаючись, піднімався назустріч нічний метелик.. попелястіший, теплий між них.. якась запізніла душа.. і так ми їхали мовчки, вдивляючись поперед себе.. Наче поволі починалася бездонна ніч, коли з найвіддаленіших гірських монастирів раз на рік крутими стежками спускаються в долину суфії — у білому з ніг до голови — і поволі, один за одним, вливаються у ритуальне кружляння.. ні віку, ні землі.. лише повільне кружляння.. Я догризав яблуко, коли з гущавини на дорогу вийшов високий білохвостий олень.. Тихо Рік повертає голову: у тебе є ще? — дай і йому.. опускаю шибку — услід летить друге яблуко — лише гупнуло позаду у підмерзлу землю.. він знайде.. Ніч.. пізня осінь.. Остання..

А все, що між тою першою зустріччю з вами в Лемонті — на порозі простоволосі з тарелем океанічного прибою — і між тою останньою скибкою чорного хліба і яблуком на лісовій дорозі — між ними, Амаліє, глибока таємниця.. боюсь ворухити її.. невідома нікому — ні мені, ні тобі, ні йому — нікому.. Можливо — інші таємниці, набагато віддаленіші від нас — вже здобули собі іншу мову.. інше життя, вирвавшись з цього простору.. вони вже наполовину символи: напівзвірі.. напівптахи.. напівлюди.. Може, Рік ще йде, десь на півдорозі.. тому я боюсь гукнути.. щоб раптом він не озирнувся і не.. Амаліє — ти питаєш, чи згадую про нього.. Надто свіжі сліди, щоб не впізнати їх.. але чи маю право отам, біля того джерела над Ведмежим потоком, показати їх комусь

іншому?.. Чи я можу похвалитися тим, що бачив флейту Генрі Торо?. Може, й так.. Груба, з великими отворами.. Але легка, бамбукова.. і ліжка.. де він спав.. у хатині над Волденом.. теж бамбукове.. І його надгробок у Конкорді.. заокруглена плитка з каменю чи сланцю.. заввишки, може, як долоня.. вкопана сторч у голу землю.. і єдиний напис на ній: Генрі.. Я можу це промовляти всім.. може, й ти всього не бачила: бо це символи.. вони вже дозрілі і не бояться людського голосу.. Але інакше я не міг їх відчуті.. живими.. Без ваших живих тіней у ясному вікні навпроти себе в нічному Лемонті.. в самому серці Пенсильванії.. крислатий клен серед двору.. давня гасова лампа.. нічні метелики кружляють цілу ніч.. і тіні їхні на всю Америку..

Торішний листок — я навіть не кажу про нинішній — ще не листок, Амаліє.. Якось Рік завіз мене на Ведмежий потік.. там він піймав форель — отам біля дерев'яного містка — там він сидів на поруччі — а вона у ямі під мостом.. уже не видно було.. і недалеко звідти я раптом під ногами побачив справжнє листя.. Я збирав його навпомацки.. тоді я набрів на жилу.. ні, на ціле родовище грубого.. наче пластини сланцю, червоно-буре з темними лискучими прожилками.. Трипала долоня тюльпанового дерева.. довгасте, як весло горіхового дуба.. різьблені тіні чорного дуба.. Кожен листок червоного дуба — індіанець у танці.. Але як їх знайти? Амаліє.. я їх тоді вночі знайшов.. Саме тоді.. Коли Рік зовсім злився з дерев'яним мостом над ямою у Ведмежій потоці.. Доти я ніколи їх не бачив, ніколи.. аж раптом вони під ногами.. Не торішні чи позаторішні — а саме давні.. дуже давні.. і просто темні: так — подібні до сланцю; темно-бурі.. Вже колір не означає нічого.. колись, може, й були багряні.. Тепер вони бурі.. деякі покраплені рідкою глиною, і зіб'єшся рахувати його пальці: той закляк — не розгинається.. той з відрубаною фалангою.. Одні вже зовсім невидимі у споді — незрушним пластом.. а цей промовляє за всіх: розчепірений у своїм танці.. Кожен такий листок — темний ритуальний вогонь.. Не вигорілий, а пригашений.. задутий сам собою.. невідтанцьований..

Амаліє.. я не збирав листя вдома.. ніколи.. Хоч у нас величезний білий дуб під хатою над Стримбою.. листя просто лежить і все.. Часом його згромаджують.. стелять під худобу.. покірне.. Я шукаю інше.. прибульців здалека.. Якось зачерпнув уночі відром воду — аж він там: напівзатоплений, слизкий.. звідки ти приплив?.. виборсується з рук.. але навіть там, при самому дні, тліє синюватий вогонь неба.. Амаліє, ти відчуваєш? — я кажу про долоню.. вона зачерпнула жменю жару: але темного.. прихованого.. Ні, Амаліє, то зовсім інше, коли я босий вступив у вогнище і вхопив пригорщ жару.. тоді я був сам не свій.. ти

знаєш.. Хоч і тоді можна було зрозуміти: ніби готувався до сонячного танцю.. і все ж ніколи не наважився б: коли тебе підвісять до стовпа.. одного на цілий світ: лише ти і сонце.. і ти стікаєш кров'ю.. Ні — я б не наважився.. Хіба що вхопив у жменю трохи жару.. Але, Амаліє — то був зовсім інший жар.. А я кажу про інше — давнє листя: вистояне.. покалічене.. наче полегло.. пригасле під ногами.. про той жар, який вже темний.. так, нарешті, дозрілий листок.. з часом наконечник індіанської стріли ще гостріший.. Амаліє.. ти знаєш, де Рік.. тепер.. І де я..

Дев'ять літ минуло відтоді, як ти написала того останнього листа: Рік хотів полагодити дах, бо протікало біля комина, і змайстрував дві драбини.. я б йому допомогла.. але втомилася з дороги і прилягла подрімати у хаті.. і тоді якраз розірвалося його серце.. поки я спала.. Широке плесо озера далеко від Лемонта на північ — пам'ятаєш — де я піймав чималого жовтого окуня, лише черкнувши куском крейди його профіль на пласкім камені на березі: отак, отак і отак — і на тобі — вже тріпоче в руці окунь!.. Рік аж завмер: Амаліє.. а може, він шаман? Так його глибоко вразило.. і тоді нас кинув удвох на березі — і відплив на каное далеко-далеко — аж на середину.. І ми сиділи навпроти і дивились туди.. як він невидимо перебирав веслом.. витанцьовував на місці.. Гладеньке дзеркало надвечір.. по той бік темно-сині гори — і він у човнику витанцьовує.. і жодної хвилики у дзеркалі — лише небо.. заходить сонце.. він з веслом.. більше нікого.. Отаким я полюбила його назавжди — ти сказала мені тоді.. і відтоді він у моїх очах такий.. заходить сонце — відбивається у воді — кожна рисочка далеких гір.. видно кожен камінець.. і кожен сучок повалених бобрами дерев на прозорому дні.. і він — індіанець Рік.. Воронове Крило по-матері.. витанцьовує посередині..

Не пам'ятаю, щоб мій тато сидів з вудкою над водою.. Одного разу, правда, несподівано приніс з Ворони щуку.. Він більше любив просто купатися — і то аж до перших морозів.. У нього був каяк на Вороні.. прив'язаний десь там, навпроти дому, у лозах.. він пускався звідти — там було дуже глибоко — хлопці з черемхи скакали на голову — і ніхто не міг дістати дна.. якраз навпроти Піпка Секрети.. тоді він пускався десь звідти і плив униз Вороною.. попри Чорнодолу.. далі був ніби брід.. а далі попід Великий Міст.. там стояли дерев'яні бики.. там.. вже була яма.. пізніше там втопилися коні.. а далі Пастівник.. попід Вовкові осики.. там уже мілкіше.. Монастир.. а найдалше — вже на тому високому березі з вапняковими скалами і печерами — Америка на самій горі.. Америка.. і там знов під скалами дуже глибоко.. Але я там ніколи не був.. ну, може, раз.. так здається, лише раз.. І то

взимку на лижах.. впав і скотився аж наниз.. А далі Підпечери — там колись ховалися від татарів.. пізніше там був землетрус.. і трісла земля — і з тої розпуклини з-під землі день і ніч ревів бугай.. і вже мав бути кінець світу.. Далі десь Ворона впадає у Бистрицю.. а та недалеко у Дністер.. Але я не чув, щоб тато запливав аж у Дністер.. Десь він звідти вертався проти води.. перетягав каяк бродами.. десь трохи пішки по березі назад додому.. і він каже — був у каяку — десь там, де Уланова яма.. був на Вороні, як впала перша бомба десь на Америці — так само у Ворону..

Чи знав він, що на другому березі над Америкою є гора Соколинець — і звідти в ясну погоду видно навіть Галич.. а далі увесь світ довкола.. долина Чорної і Золотої Бистриць.. на обрії Сивуля.. Говерла.. Звідти — якщо стати на Соколинці над самою Вороною — то просто буде Глибока Долина — а в ній озерце з червоними карасями.. а ліворуч — то все Вовчинецькі Гори.. а звідти на північ — то вже там недалеко над Дністром Галич.. Може, й знав.. Бо якраз перед війною Ярослав Пастернак відкрив підземелля Успенського собору у Крилосі — і тато сам руками торкався грубого, без всяких прикрас, саркофага Ярослава Осьмомисла.. глибокий.. витесаний з білого каменю.. А поряд у дерев'яній домовині лежала дівчина.. і в неї на голові чільце, золотом гаптоване.. а збоку — порожня чарочка з тонкого скла.. А тут, згори на Соколинці, звідки видно, як зблискує риба у Дністрі, чи найдрібнішого звіра у Чорнім Лісі — звідси він пускав свого сокола..

І всюди уздовж берега печери понад Вороною.. І звідти під землею потайні ходи вели аж до Крилоса... І він, Осьмомисл, міг зустрічатися зі своєю Настасею тут, у ловецькій теремі у Тисмениці.. Може, тому так тягло мого тата аж сюди.. Пливе собі у каяку.. сам.. нема ні душі.. пропливає повільною Вороною.. попід високими берегами.. он там, далі за Соколинцем, аж за Глибокою долиною — там підноситься найвище Могила.. і в ній, кажуть, лежить якийсь великий воїн княжого роду.. але не сам він — а тільки його човен.. і в ньому лук і стріли, і щит, окутий сріблом.. Бо сам він поліг невідомо де.. в далекій землі.. А тут лише висока могила, і в ній човен.. Тато міг і задрімати.. Просто опустил весло на дно і задрімав.. і човен несла повільна течія.. і ніхто його не міг наздогнати, ані обійти.. Хіба що коропи.. о, там страшні коропи під тими горами.. Він міг і не бачити тих гір.. лише скелясті хмари..

..Якось надвечір пішли на Ворону, лозами аж до Вуланової ями, колись там втопився австрійський улан на коні.. Недавня повінь замулила лози, але трава на березі була вже чиста, якась

аж занадто зелена, а глина під нею, хоч і втоптана, але слизька і зимна, набагато холодніша за воду. Треба було трохи охолонути після довгої роботи на сонці, я сидів на траві. Це єдине місце на Вороні, де я колись тут, років з двадцять назад, ловив з татом рибу.. Він, трохи далі, вниз на кладочці, так, що я не бачив, лише чув, поволі хлюпав на себе воду.. Нараз крикнув звідти, що малі рибки кусають за ноги. Я ще здивувався, як вони можуть кусати. Колись під тим берегом у кількадеметровій ямі ловили руками марин, була така риба з дрібною слизистою лускою, вусами і прямокутним хоботком. А на вудку вона добре брала на вишню або на тлустого хробака коло Красножона, на глею.. Пізніше я трохи поплавав під темним високим берегом, густо зарослим диким хмелем, терном, ожиною, далі сам виліз на ту гарячу дерев'яну кладочку і так само звисив у воду ноги. Зісподу, разом зі світлими нерозчинними частинками глини, став напливати мальок, щораз більше і більше їх находило на світлу пляму набубнявілих ніг, верткі, зі світлими спинками і темними очками, хто сторч головою, хто як міг пощипували, лоскотали пальці, кісточки, п'яти, добирались аж під коліна. Ти кажеш, нема риби, а во, як багато! — Хіба то риба — самі блішки, вони більші не ростуть. Справді, між малька була сама біла риба, верховодки, але, може, і клинчуки, і підустви, яких вже так само нема.. Коли вже верталися, тато показав у лозах місце, де колись Піпко Секрета на скручену кінську волосінь ловив величезних коропів. Я сам ще трохи пам'ятаю Піпка, він був нашим родичем, як він надвечір застиг у лозах, а вудки мав грубі ліщинові, складані такі, з мідними рурками, корки розтріскані, величезні, як голови, насажені на бузькове перо, я ледве піднімав таку вудку, тяжке оливо, острий гак, а от волосіні вже не пам'ятаю..

Уявляєш собі — прокидаєшся раптом у світі, де інакша інтонація.. інакші голоси.. інакша музика.. Так наче все подібне — але ущільнилось і вже інакше усередині.. інакша тиша.. запах.. По дідовій лінії моя прабаба з Малиновичів.. З її братів один жив у Станіславі, і в нього був син Нестор.. Несько Малинович, може, трохи старший за мого тата Богдана.. Закінчив Львівську політехніку.. Але був дуже чуйний.. і закохався в одну панну.. і щось в них сталося.. чи то вона відмовила, чи зрадила йому.. і він збожеволів.. Тато дуже любив його, Неська.. бо він був не такий, як всі.. Усе малював татові.. Мости.. Найбільше любив малювати мости.. і тихо собі жив.. нікого не чіпав.. боявся і уникав жінок.. Лише всякі найвищадливіші конструкції мостів.. і може, лише в цьому й бачили його хворобу.. бо він з усіх був найдобріший.. він з їхнього роду один лишався.. А як прийшли німці — то мусили

його віддати до божевільні на Кульпарків.. бо інакше б німці забрали на війну.. А він ніяк не міг втямити, за що його там тримають.. Хіба він винен, що так йому подобається плетиво переходів.. арки над ріками, проваллями? Нащо його так катують у тих мурах на Кульпаркові.. і там він носив свою останню любов.. Ніхто йому нічого ніколи не забороняв.. ходив куди хотів і тішився, як дитина колись.. і вже він не міг далі витримати — хотів знов у той давній вільний світ.. і спробував перелізти через той високий мур.. і там нараз німці його застрілили.. Так казав мені тато.. Він любив Неська найбільше..

Тепер я сплю тут, на його місці.. тут, на цім старенькім дивані.. де він лежав останні довгі роки.. вже як сам не міг встати.. Він лише довго дивився у вікно перед собою.. як нікого з ним не було.. Сестра Ліля на роботі цілий день.. Подай мені яблуко.. подаю йому повне червоне яблуко.. воно тут.. поруч — на столі під вікном.. Раптом відчуваю — поки мене не було — він увесь час дивився на нього.. на яблуко.. йому так хочеться чогось солодкого.. А він ніяк не дотягнеться сам.. Він.. такий міцний в руках і досі.. як потискає мені руку.. колись до війни — ще за Польщі — він стояв на воротах.. у светрі.. в алібабах.. так називалися тоді шаровари.. ще до війни.. і якось вони — їхня команда з Тисмениці.. українська «Скала» виїхала до Бучача.. хлопці їхали на підводі.. і Никольцьо Дунець.. той, що потому став капітаном — тоді ще малий, біг за ними, тримаючись за віз.. бо йому не ставало місця.. так любив футбол.. Аж до Бучача.. а то було куди бігти.. добрих півдня.. Аж за Дністер.. треба було переїхати Дністер в Нижнєві.. і там ми у Бучачі програли чотири нуль.. правда, я пропустив лиш два.. а потому мене змінив другий воротар і пустив ще два.. Був страшний дощ і болото на полі.. і мені стовкли лице бутсами.. скопали всього.. і мене після того обкидало струпами.. Коли він розповідав лежачи — по його щоках текли сльози.. Боже.. той Бучач на горі.. в долині ратуша з Пінзельовими статуями святих заступників..

Амаліє, тоді тебе там не було.. мені здається — ти боялася того похмурого урочища Чортовий Лікоть.. де ми їздили завжди до джерела по воду.. Якось у лісі — вже як минули Чортовий Лікоть — стрімко вниз і відразу догори — Рік праворуч між густих червоних дубів показав на рештки стін, уже без даху.. тут я народився.. звідси і далі — це все був наш ліс.. з джерела над Ведмежим Потокком взимку на санках тягали воду.. Мій тато колись і до, і після війни тут промишляв трапером.. накладав капкани у крижаній воді, і йому скорчило руку.. Колись ми заїдемо до нього в гості.. Він тут недалеко.. сам.. Високо в горах.. Ліс.. усюди під нами шахти.. Копали вугілля, сірку.. може, й

золото.. Ночами всякі люди.. Страшні часи.. Ще як жила баба, батькова мама.. якимось уночі чує, як по стіні драпається на другий поверх до неї якийсь горлоріз.. то вона вхопила рушницю і з вікна бахнула у темну тінь.. А внизу була конов'язь, і він там звалився.. А нарано лише кривавий слід у гушавину.. Довкола темний ліс понад Ведмежим Потоком.. вони назбирали трохи грошей і з братом поставили тут заїзд.. Щось гарячого з'їсти.. переночувати.. але копальні вичерпалися і все занепало..

Трохи збоку від дороги — заїзд між старих сосон на галяві.. У темряві гострий спалах: «Евондайл».. Чиєсь дівоче ім'я? Наче якась нічна духмяна квітка.. і справді — під вікнами конов'язь — тепер там кілька машин.. Зсередини у дверях клуби пари, музика.. ось він.. їхній старосвітський заїзд.. приглушений вулицю зимою в горах: внизу бар, мосянжні світильники.. вичовгане тьмяне дерево шинквасу.. Просторий салун з різьбленим дзеркалом.. більярд.. А на горі — кімнати для мисливців.. У дзеркалі виплила скрадлива тінь темного ягуара Ріка — марнотратного сина.. Тут його всі пам'ятають, яким він був ще змалку.. Підійшов хтось з тих давніх часів.. вітаються.. а це мій товариш..

На мені біла атласна сорочка, розтулена на грудях.. на голові — мокра шевелюра сторч.. розкошлана борода дзенькає кришталем — я весь горю: щойно скупався недалеко звідси у Ведмежим Потоці.. там вода ніколи не замерзає — але трохи мілко — гірський потік.. і я мусив лягти на пласку скелю на дні.. аби зануритись з головою.. Мала Еймі — притихла пташка у сірій шапці-вушанці — одне вухо відстовбурчилося.. вона й досі не може прийти до тями — вона була єдиним свідком над обважнілим, отороченим кригою чорним Ведмежим Потоком.. І вже Рікова далека родичка сипле на руку трохи жовтої солі.. кружальце цитрини: ти маєш це лизнути — а це випити.. і всі дивляться, як перехиляю склянку за одним духом.. і аж тепер підходимо до його батька.. до господаря.. тут він завжди у напівтемряві, збоку.. за своїм тихим столиком складає в пам'яті свої вірші.. поруч порожня чарка.. Сивий, худенький.. знівечена рука в темній рукавичці.. ясно-блакитні очі трохи розгублені: блудний син завжди звалюється отак раптово, десь із темряви.. з холодної гірської дороги лісами до свого забутого дому.. Тут трохи гамірно.. щось я втомився.. піду трохи приляжу.. підводиться.. Рік підтримує під лікоть.. рипучими дерев'яними сходами на верхній поверх.. де довгий ряд хоромів для мисливців.. може, їх і не чути, поряд у нього кімнатка.. заходимо усередину.. велике вікно.. ліжко, прикрите стареньким покривалом.. на стіні у рамці подяка від самого президента йому,

ветеранові світової війни.. Ось диплом Ріка.. бакалавр мистецтва.. ось молодший брат Джон у військовій формі.. ветеран В'єтнаму.. тепер він у божевільні.. недалеко тут.. Батько приліг на бік.. ніби задрімав.. Амаліс.. Ти писала в останньому листі, що за Ріком через якийсь місяць відійшов його молодший брат Джон у божевільні.. і ти сказала тоді, що Рік нарешті зможе побути зі своїм нещасним братом.. він так мало зазнав добра за життя.. і Рік зможе якось приголубити його тепер.. коли вони нарешті побачаться.. А батько лишився сам?

Я вже не пам'ятаю, коли в нас було останнє затемнення сонця.. кінець весни, а може, й літо.. Тато увесь час лежав у себе в кімнаті і дивився в вікно.. а я тоді трохи був коло нього.. і вмовляв вийти надвір.. я тебе винесу трохи на свіже повітря.. У нас був полотняний шезлонг.. я розіклав його у затінку під дубом.. намостив подушок, щоб не муляло в боки.. Він довго не згоджувався.. йому зовсім не хотілось дивитися на затемнення.. а мені здавалося, що то мало б його трохи розворушити.. бо хіба може щось інше так подіяти, як затемнення сонця.. Весь час довкола гавкали і вили собаки.. Але батько мав якийсь, може, глибший страх у собі перед небесним знаменням.. мені теж трохи моторошно... але зневага до небесної вистави могла бути ще гірша.. і не пам'ятаю як — але, врешті, він таки лежав у затінку, вперто не дивлячись на небо.. Але аж тепер я відчув: усе довкола тоді крутилося над ним.. отут.. отут, над річкою Стримбою.. в затінку величезного білого дуба.. під подвійним шатром трохи менших і шовковиці.. і яблуні.. напівлежить у ще польському лежку Бодзю Лишега.. довічний учитель німецької для цілої Тисмениці десь останніх піввіку.. Хіба це не глибше за якесь там у небі затьмарення? Я відчував тоді, може, як ніколи.. бо все життя тікав від нього.. старався, може, й просто наперекір — дихати інакше.. думати інакше.. Аж тепер.. уже надто пізно.. надто пізно відчув, що хочу ловити кожне його найтихіше слово.. бо лише він на цілий світ може мені сказати найсуттєвіше.. кожен його порух був найсправжніший.. кожна примха — наймиліша.. Але він мовчав і не дивився вгору..

Не лише він.. усе раптом зіщулилось.. завмерла річка Стримба і Ворона.. і кожна риба стиснулася у своїй лусці.. Закляк, згус сік у кожному дереві, кожному листку.. і на все падала тінь подвійна.. на листі і на землі була трохи розмита якась подвійна чи навіть потрійна тінь мініатюрних півмісяців чи півсонць.. ми всі були кроплені тінями.. може, й тому так вили пси довкола.. А може, він так зятято завмер.. наче намагався з останніх німецьких сил втриматися тут.. не відірватися від землі.. Хоч саме в ньому — це я тепер гадаю.. саме в ньому тоді зібралась найбільша сила..

наче він знов стояв на воротах, у тому светрі, кашкеті.. у своїх алібабах.. завзято і незрушно.. на сей раз не пропустить жодного удару..

Він напівлежав — і коло нього ми стояли: Миросько Шкорута і Славко з Квочаків.. вони побачили його з вулиці і відчули — що в такий момент мають бути поруч.. І я — його марнотратний син.. і для нас кожне його слово вже було откровенням.. навіть тиша.. його мовчання.. і я спитав Мироська про лебедя.. Бо всі знали — він доглядав його день у день.. аж поки той не пропав.. Василько — так називався він — останній з двох пар лебедів у нас на Стримбі.. Але як вже лишився сам — то підпливав аж до нашого черпала.. ще коли тато ходив.. і навіть вхопив якомсь тата за руку і не пускав.. На зиму його ловили саком — як велику білу рибу — аби кригою не порізав собі груди.. і зимував тоді вже у своїй різьбленій хатці.. Але якомсь потепліло серед зими.. а на той раз йому не підрізали крила.. забули.. і якомсь удень Василько змахнув крильми — перелетів над цехами хуτροвої фабрики.. Люди все бачили.. покружляв і сів собі на Ворону.. Видко, на той час вона розмерзлася.. Сумно йому самому стало.. Він з власної волі ніколи б сюди не прилетів.. яке тут життя?.. І так уже довго.. дуже довго наплавався нашою Стримбою коло фабрики.. Миросько Шкорута сам був колись вивезений на Сибір і набідувався там — день у день варив йому якусь кашу.. Але, може, Василькові вона вже не лізла.. і Вороною помаленько поплав попри Чорнодолу.. далі під Великий Міст.. десь плив.. десь перелітав — де замерзло.. Люди бачили його здалека — то там.. то там..

Але Миросько увесь час біг за ним і кликав Василька додому.. аби той вертався.. бо не сьогодні-завтра знов мороз і він загине.. Той не слухав і безпечно плив собі — якнайдалі від обмерзлих ледом берегів.. тримався на бистрині.. і так він заплив аж на Америку.. а Миросько не міг вгнатися за ним, бо там, під тими скалами, дуже глибокі сніги.. Там нема вже кому допомогти.. і Миросько сам мало не згинув у тих снігах.. А там далі — вже за Америкою в підпечерах — там на Вороні є якась гребля коло млина.. я там ніколи не був.. то кажуть — місцеві хлопи кидали звідти з моста згори на Василька сіті.. але він і там якомсь прошмигнув.. Але більше його Миросько вже не видів.. Кажуть, що десь ніби навесні хтось чув за нього аж десь у Підлужжі — аж там, де Ворона впадає у Бистрицю — а та вже у Дністер.. що ніби аж там він пристав до берега.. Але що далі..

Амаліє.. ти знаєш.. і може, аж тепер усміхнешся — ті його маленькі примхи: десь серед ночі зірватися через ліс, вимкнувши фари.. десь там тихо вийти.. підкрастись коло містка на

Ведмежому Лузі.. довго слухати кумкання жаб: вони всюди.. найбільші у воді — заспівують.. малі — над головою — на верхівках усохлих дерев.. тонко виводять.. остання — мабуть, найголосистіша.. на найтоншій гілці.. от-от дотягнеться до далекої зірки.. Отам я вперше торкнувся рукою дикобраза.. він гарчав у темряві.. довгі голки повпивались у мою долоню.. крапала кров — а він тішився: я вже посвячений.. бо торкнувся священної індіанської тварини.. А раз підходить до мене вранці і каже: я хотів би тобі показати страшний вихор.. як він поскручував стовбури височенних дерев.. тут недалеко.. і ми вибрались автом уранці і вернулися додому далеко за північ.. Десь тут.. десь тут.. Ми зупинилися серед лісу на тихій затінений дорозі і він розгублено озирався.. отут.. десь тут.. має бути галява.. величезна пустка.. і дерева потрошені, як сірники.. поскручувані у вузли.. Але довкола стрункі як свічі червоні дуби.. клени.. і ми знов їхали далі.. глибше у ліс.. звертали з одної дороги на іншу.. Оце вже ніби тут — казав він.. обходив довкола і знову вертався.. і так ми з одної гори виїжджали на ще вищу.. минали гірські потоки.. провалля.. Потім довго їхали уздовж Алегені — вона вилася далеко під нами.. Як добре, що лишилися наші імена.. наших потоків.. річок.. колись ми всі сюди повернемось.. він так казав..

У містечку — жодної душі надворі.. спека.. заходимо в крамничку: ніби аптека.. за дверима — тінь і прохолода.. огрядна пані підводиться назустріч: чим я вам допоможу? Пані.. бачте.. ми ніяк не знайдемо.. десь тут у лісі.. недавно пролетів торнадо.. і високі дуби повиривало з землі.. поскручувало стовбури, як линви.. Вона стала.. дивиться на нас.. Рік голий до пояса.. у якійсь розірваній під пахвами рибальській сіті.. босий.. і я босий.. обоскуйовджені, простоволосі.. задихані.. Ні.. щось я не чула про торнадо.. Але зачекайте — може, моя сестра знає? І ми проходимо в глибину.. У глибшу тінь.. але це вже щось інакше: шкло.. всякі баночки.. приправи, шиття бісером.. маски.. Звідти в іншу кімнату — там уже якісь кістки, опудала.. Нам назустріч підводиться сестра.. огрядна пані в окулярах: чим я можу вам допомогти? Ці поважні люди шукають.. торнадо.. десь тут колись погуляв торнадо.. але вони напевне не знають де.. ніби десь тут недалеко.. Так, пані.. торнадо.. поскручував голови дубам.. довкола страшна пустка.. як десь на Місяці чи Марсі.. Вона довго дивиться на нас.. Рікове волосся скручене жмутом на плечах.. блискають білки розширених очей на темнім мокрім лиці.. за вухом стирчить самокрутка.. Здається — я щось пригадую.. так.. хтось мені казав.. тут недалеко.. але.. але це могло бути десь двадцять.. так — не менше двадцяти років тому.. Ви вийдете і вернетесь цією дорогою

назад.. далі звернете — і там вже недалеко.. Ми знов їхали тою самою дорогою — вздовж Алегені: у західнім сонці далеко під нами мінилася великою змією течія.. і так само, звиваючись її берегом, попід горами бігла колія.. і маленький.. всього на кілька вагонів товарний поїзд поспішав до невидимого тунелю.. сонце ось-ось зайде.. ти знаєш.. може, й так.. може, й так.. мені здавалось, це було зовсім недавно.. але за двадцять літ.. усе могло позаростати.. там уже молоді дерева повиростали.. випросталися..

Перед Вінборном у лісі раптом різко звертаємо праворуч.. ґрунтова, заросла травою дорога.. галява.. ще трохи, і за поодинокими деревами й високими бур'янами виглядає якась примара: чи то торнадо заніс у цю гущавину якийсь корабель.. наче поліпами і коралами обліплений.. вікна з віконницями.. на даху перехнябилась заржавіла цистерна.. і темна кіптява валить з комина.. Аж ось і господар: здалека штовхає тачку з вугіллям.. став.. не вірить своїм очам.. Рік поволі підходить.. вони обнімаються на стежці.. Це скільки вони не бачилися? Мабуть, двадцять літ, не менше?.. Може, й двадцять.. не менше.. Оддалік чую їхню давню мову.. так, наче вчора щойно увечері розійшлись.. Бачиш, який я тепер багатий?.. Він обертається — і за ним височіє справжня гора чорного грубого вугілля.. Тут, внизу, під нашими ногами, стара шахта.. у нашій землі.. і вони мені віддячилися вугіллям.. А нащо мені так багато?.. Я тут сам потрохи господарюю.. У мене все є.. У потоці форель.. у лісі — олень.. я вже на пенсії.. після операції.. вони вшили мені ще одне серце.. отут.. попробуй.. він піднімає запітнілу.. отут.. у вугільних плямах блюзу.. заголює здутий живіт.. тверде, правда?.. я вже трохи поправився.. Поки вони розмовляли — довкола наче щось дзижчало невидимо.. бриніло.. якісь невидимі крила.. Вже сонце зайшло.. Він відчув, що я якось неспокійно оглядаюсь — і трохи відступився.. У високих бур'янах, майже у його зріст — на сталевому пруті у землю встромлене ебонітове рубінове серце.. трохи менше за його голову.. і воно наче трохи світилося зсередини.. але зверху обшарпане.. почиргане.. і раптом бачу, як забриніла крильцями до нього якась крихітна пташка.. прикипіла до серця.. доля секунди — і над нею вже інша бринить.. Колібрі!.. З усіх боків колібрі.. одна за одною.. дзьобиком припала — видно, натиснула краплю.. напилась.. над нею тріпоче вже інша.. А тут у мене годівничка.. О.. вони люблять солоденьке.. часом, як буває сухе літо — то підгодовую їх нектаром.. Вони знов обнялися з Ріком на прощання.. Невідомо, чи побачимося колись.. Ми виїхали знов на дорогу.. Він стояв на стежці і махав услід нам рукою.. Вже згодом, далеко-далеко звідти, Рік озвався.. Ми колись були нерозлучні.. разом пропадали у лісі.. який він був могутній..

ночував просто на землі.. ніхто так не міг.. бідний Джонні.. я ніколи не бачив, як він плаче..

Амаліє.. ми вернулися тоді далеко за північ і ти вже спала.. Як вертались, уже ніби недалеко від дому в Лемонті, і знов заблудились.. щось нас не пускало.. на другий день я вже мав від'їжджати звідти назавжди.. і то вже була наша остання ніч.. я пригадую, як ми лежали на березі якоїсь нічної річки.. на голій землі.. темний бездонний простір.. величезні дерева і зорі.. ми лежали горілиць.. і довкола на землі не було нікого.. і ми кричали у небо.. ніби моторошне завивання.. виття і сміх.... ми лежали наче на самому дні.. і звідти голосили у небо.. Амаліє.. може, тоді вже у ньому.. в його серці сидів.. згорнувся той торнадо.. і лише чекав свого часу?.. Ми тоді з ним об'їхали усі його рідні гори.. хіба випадково засвітилося оте почиргане рубінове серце у його рідному Вінборні.. де він змалку зі своїм найкращим другом виплекав свій невидимий смерч.. невидимо.. глибоко в серці той носив його.. підносив над гірським проваллям.. м'яко опускав на притрушену глищею теплу землю.. і дивно.. Його серце розірвалось якраз, коли ти спала.. коли прилягла удень трохи подрімати..

На шовковицю сів великий дятел. Як не приглядався, все ж червоної яскравої шапки не помітив. Лише довга чорно-біла спина.. Десь торік якось піднявся небувалий крик і писк.. Старий дятел годував морвами малого — а той весь час пищав і скуб старого.. бо не встигав з гілки хапнути найспілішу морву і запхати дитині в широку пельку.. Батько запросив сина.. пообіцяв, що покаже йому найсолодше в світі дерево.. і тепер батько не забуває дерево і взимку.. Навідується.. піклується — як оно там, у снігу, на морозі.. Єдиний, хто пам'ятає.. Ось він знов прилетів, батько..

Над річкою з того боку стояв у глибокому снігу, ніби Влодзьо Лютий в кашкеті.. але якийсь темний, почужілий.. і дивився на воду.. Було зовсім неясно.. чому він саме там стоїть — у глибокому снігу.. Чи хоче закинути сіті?.. Трохи пізніше з вікна на веранді усе ще видно, як та його темна постать в кашкеті знов з'явилася там — у глибокому снігу.. топчеться.. тягнеться ближче до води — цього разу з довгою сокирою.. А там якраз над водою розрісся вербовий кущ скраю.. над сорочим водопоєм.. І так йому незручно рубати лід довкола того куща.. Може, Влодзьо.. якщо то був він.. хотів розчистити плесо для сороки?.. бо на тому березі він головний господар.. і невідомо, коли і як найнявся служити сороці.. інакше чому б він туди поліз.. Відрубав сокирою крижаний квадрат — а тоді довгою тичкою випихає ту крижину

на середину.. в темну течію.. Бо крига лише при березі — а сама річка давно вже темно біжить.. трохи навіть прибула.. А ще кілька днів тому по ній можна було перейти на той берег..

Шибка запітніла.. Чому він обрубус свій берег?.. Це наскільки вражало, що неможливо було дивитися деінде.. Тюлеві густі сіті пропускали мало світла.. треба оком впритул зазирати у нитяні вічка.. а далі крізь росу на віконному шклі.. Вулицею — цим берегом — йдуть кілька чоловіків.. стали.. питають його.. Лютий щось пояснює.. але хіба звідси почуєш? І не вийдеш питати.. якось незручно.. Чого його раптом сьогодні потягло до води?.. мабуть, треба дочекатися ночі.. ніч щось прояснить.. Тепер його берег став рівніший.. Увесь по довжині темний.. там де течія.. і білий — бо на березі сніг.. Але хіба він був не рівний? Ну трохи.. зовсім трохи, довколо того вербового куща була гарна крижана крива.. Чому та кривизна так притягає око того чоловіка на другому березі саме сьогодні? Ледве помітне викривлення у межі між темним і білим.. Що мало означати те виправлення сокирою? Може, найближчі дні чи події? якась зміна.. і треба її сподіватись..

Десь торік Лютого не стало. Він уже на тому іншому березі.. Привид.. я вже його не бачу.. На тому березі усі привида.. часом нас розділяє лише дощ над річкою.. Краплі наздоганяють у течії одна одну.. більші і дрібніші кола.. Я вже сто літ, як не чую його тата — Міська Лютого.. За річкою — інше життя.. Там, на ґанку, колись затуркотіла його сурма.. а за нею по всій Тисмениці — від Толоки аж до Америки — озвався його духовий оркестр.. Весілля.. і знову танці.. похорон.. весілля.. Зеньо Коцький ще малий вчився в нього на барабанчику.. Зайшла хмара і згасла його сурма.. Усе вже на тому березі.. А якось він, Місько Лютий, приніс на руках молоденьку сарну.. а син Влодзьо був від мене щось на рік молодший.. і вони там, на тім боці, удвох підростали.. Але вже вона красно походить по саду поміж темних дерев.. Зійде до води — якраз навпроти нашого черпала.. дивиться, дивиться на себе у воді.. гарна темна сарна.. підняла свої очі.. Засурмив Місько здалека — високо-високо зі свого ґанку, обвитого диким виноградом, і вона вже біжить, біжить до нього.. Затихла сурма.. і їх не стало..

Пішли усі.. лишили його хворого.. самого.. Він у вовняних шкарпетках, з перев'язаним горлом навшпиньки пнеться до вікна.. а там сонце і плюскіт маленької осінньої річки.. селезні ганяються за качками і топлять їх поміж листя в крижаній воді.. і він хитається на тоненьких ногах і гарячим вологим чолом припав до шибки і студить свою гарячку.. А там понад річкою летять на обід з хутової фабрики чоловіки з жінками навперегін.. дзенькають дзвоники на роверах.. миготять хустки, спідниці.. сміх, пара з

уст.. а тоді якось усе тихне.. нема нікого.. Він стоїть навшпиньки спиною до другого вікна, і сонце просвічує мочку його розпашілого вуха.. і сльоза одна за одною заливає зір.. і, напруживши худеньку ребристу спину, прислухається, як хтось ззаду торкає його пальцем і кличе пошепки: Олю.. Олю.. але він не повертається.. він припав до шибки і бачить, як блищить жолудь на дорозі і кілька грудок вже лежить на скованій прозорою кригою річці.. і біля великого каменя коло берега проламана відром ополонка.. і звисока починається перший сніг, щораз густіший, густіший, густіший.. і крізь сніг він чує, як зацюкали по кризі сокири.. і кілька чоловіків у кожухах довгими гаками витягають на берег товстезні брили льоду.. складають на сани і відвозять до молочарні.. і з-за спини хтось знову торкає його легенько пальцем і кличе пошепки: Олю.. Олю.. і він повільно повертає голову.. заплющивши міцно-міцно заплакані очі..

Амаліє.. ще задовго, задовго до того, як побачив згори океан, — у Києві якось мені був сон: я звідкись вертаюся на таксі надвечір — це було так давно.. уже й невідомо, навіщо так було летіти.. Мені рідко вдавалося брати таксі.. це, мабуть, особливий стиль якогось іншого життя.. Тоді був ніби трохи неспокійний вечір.. Попереду за кермом якась молода жінка.. вродлива і незнайома.. їдемо уже краєм Києва.. от-от виїдемо поза край.. ґрунтова вуличка, обсаджена старими крислатими горіхами.. Мабуть, довго їхали.. я вже десь мав виходити.. але ніби вона не мала дрібних, щоб віддати мені решту.. Ось тут недалеко я живу.. трохи вбік завернемо.. зовсім недалеко — і я винесу вам решту.. ми так довго їхали.. ви, мабуть, втомилися.. а хочете — зайдемо на хвилю до мене.. я вам чаю зігрію — і поїдемо далі? І вона зупинила машину і вбігла у хвіртку.. якийсь приватний скромний дім.. я поволі рушив за нею.. вже вона десь попереду відчиняє двері.. зсередини відлунює її голос — запрошує за собою.. я поволі переступаю поріг.. якось незручно.. якийсь коридор.. якийсь передпокій.. і нема нікого.. не чути нікого.. стою й не знаю, куди мені йти.. Переді мною важкі хвили якоїсь квітчастої.. може, темно-синьої ширми.. мимоволі відхиляю її: у глибині невеличкий дощатий подіум.. наче крихітна сцена.. це ніби на крихітний дитячий хор, але на чистих струганих дошках у високих вазонах стоять у кілька рядів невеликі дерева.. може, й менші.. так — менші за мене.. але десь усі на один зріст..

І я раптом відчув, що мимоволі мені відкрилося особливе.. те, що ніколи ніде й не побачу: театр дерев.. Але чому нікого нема? Ніякого глядача. А може — це лише для одного? За ширмою..

Може — не конче для людських.. тим більше — сторонніх очей?.. вони, деревця, просто стояли.. Здається, і без плодів.. не чути було і вітру якогось.. ніякого хвилювання.. і не шелестіли.. і не вгинались.. але я відчув напевно: це особливий, тихий.. нікому не відомий театр дерев.. не для когось: для місяця чи для нічної бурі — ні..

І не для закоханих.. жодного духмяного цвіту чи соловейка.. я відпустив штору на своє місце — і повернувся назад.. ніхто вже не озвався.. нікого знов ніде не було..

Амаліє.. аж тепер бачу, що міг би означати той сон.. Я увійшов у ті двері за океан.. Зайшов на хвилину.. наче й випадково.. може, і з цікавості.. Зовсім не знав, куди йду.. куди.. чого.. але зайшов.. і надовго.. аж поки не урветься цей сон.. дивно.. десь у цім світі хоч уві сні мені хтось приберіг — і то давно вже — закуток простору.. і він.. той простір чекав, поки не увійду в нього: уві сні.. Простір ясний.. стіни там були ясні.. і там я мусив побачити прості деревця.. такі тепер часто можна купити: померанець.. чи мандаринове деревце.. але то був саме театр.. театр дерев.. і раніше у нього увійшов Торо.. він увійшов у свій світ.. і пізніше я мав невидимо увійти.. Він промовив до мене, Амаліє.. своєю потаємністю.. тихою.. екстравагантно бідною інтонацією.. і змусив забути все.. усе своє життя.. свого батька.. і кинутись через океан услід тій таємниці, на яку так виразно натякала за грубою квітчастою шторою невеличка дерев'яна сцена зі струганих дощок.. там не було ані бризок сонця на мармуровій долівці довкола водограю.. ні — сон промовляв до мене моєю мовою: простий дерев'яний поміст.. звідки колись я мав промовити від їхнього імені: тихих.. втаємничених дерев.. Амаліє.. Амаліє.. в глибині більше нічого й не було — окрім світло-сірої стіни.. то була тісна кімнатка.. якийсь передпокій, як це буває у домі, збудованому дець у першій половині минулого століття.. Мабуть, просто побілена вапном стіна.. і там за нею — океан.. Той інший.. невидимий..

Амаліє.. пригадай мені.. як називалася твоя риба.. та, що ти наодинці любила з нею розмовляти.. якесь дуже коротке ім'я.. чи не Іо?.. Золота риба з великим мудрим оком.. з блідими плямами на хребті.. з довгим звислим хвостом.. як у дракона.. стара як світ.. Підпливе до тебе.. як ви лише удвох у сутінках.. і для неї воду ми возили з трохи ближчого джерела, ніж для себе, правда?.. не з того далекого й похмурого.. аж коло Ведмежого Потоку.. там, де батько Ріка.. а ближче.. уже в долині.. і те джерело якось дивно називалося.. чи не Укалеле?.. Підніметься.. витягне уста, як до флейти.. промовить.. і опуститься на глибину..

Я так часто піднімався тою дорогою на гору Нітані.. так

часто, що навіть могло здатися, що я ходив туди уві сні.. але то був не сон.. Заплющу очі і бачу як зараз.. Амаліє, отам праворуч від дороги — так ніби вийшла з лісу непримітна оселя.. перед нею моріжок.. а на ньому і в дощ, і в сніг, і в ясну погоду стояла пара садових крісел.. одне навпроти другого поряд.. Коли б двоє сіло разом — то їхні коліна, мабуть, торкалися б у лагідній розмові.. Але я ніколи не бачив, щоб там хтось сидів.. Завжди їх минав.. отам вони стояли у низькій траві одне навпроти одного.. наче, доволі набрикавшись у лісі, вискочили на галяву двоє оленят і раптом завмерли.. і я ніколи не бачив, щоб у той дім хтось входив чи виходив.. Довкола високі червоні дуби.. кілька червоних кедрів.. і ніде ні душі.. а трава завжди яра.. ніжна.. аж наче смарагдова.. доглянутий кущ півонії.. і ті два крісла.. ніби от-от хтось має надійти.. когось виглядають.. Часом сходив з гори Нітані досить пізно, десь за північ.. але не пригадую жодного світла у вікні..

Там, на самій горі, — поросле високим лісом плато.. і там якось набрів у траві на орхідею.. темної барви.. наче набряклий кров'ю синець на білому тілі.. бо Нітані була донькою індіанського вождя.. А далі за тим платом перешийок — тонкою стежкою перейдеш — і вже отим безконечним хребтом Апалачів уздовж океану можна йти і йти на південь, не опускаючись у долини.. аж до Джімової Саванни.. де ми й гостювали колись.. ще як жила його мама.. і де, може, й досі у затінку вічнозелених дубів на причалі тріпоче вітрилами іспанський галеон.. Десь там, угорі, над смарагдовим хребтом линуць орлині потоки уздовж океану.. і тим шляхом мандрують хмарами жовті метелики монархи з Великих Озер аж до Мексики.. буває, їх зносить вітром.. і раптом їх бачиш далеко над океаном: жовта втомлена хмара пробує присісти на гребінь хвилі..

Отой дім під горою — про себе називав оленячим.. може, оті крісла з ажурними спинками дивно нагадували оленячі роги.. Під дахом біля входу звисала китиця мідяних трубок.. у вітрі.. а може, і в тиші вони, мабуть, для когось далекого озивалися тихими переливами.. хтось мав колись звідси вийти.. для когось мав звучати той гонг.. ні.. еолова флейта.. Навпроти, пам'ятаю — стіна лісу, і звідти на дорогу облітали велетенські, як старі, геть стерті, весла з дрібними зазубринами — листя горіхового дуба.. і ось одного разу минаю те місце — аж чую, як на мене звідти, з-поміж дерев, хтось дивиться.. Я озираюсь.. вона не тікає.. велика темнава сарна.. лише переступає за стовбурами.. видно — їй нелегко стримувати свій крок.. Але трохи віддаляюся дорогою вниз — і вона на крок підійде до того дому.. і я відчув, що то і є її дім.. Бо таку певність може мати лише господиня.. щоб отак

самим поглядом величезних темних очей означувати своє володіння.. Ми дивились одне на одного і кожен мимоволі уповільнював крок..

Амаліє.. хтось із нас часом виходить з себе.. виходить і блукає бозна-де.. знову вернеться.. то, буває, зовсім не пригадує, де бродив і звідки щойно вернувся.. Невідомо для кого оберігала сарна свій дім.. Сама вона воліла жити десь поруч, у лісі.. там, у підніжжі гори Нітані.. можливо, та мідна флейта помагала їй і вона могла спокійніше відійти подалі.. бо найменший чийсь крок.. чи навіть подув вітру — і вона вже чує і мчить сюди.. Та одного разу.. ти не повіриш: йду попри той дім.. і раптом у дверях — чи то вони були трохи відхилені.. чи просто верхня половина шкляна і не заслонена.. раптом у глибині.. я не почув жодного звуку.. жодного людського слова чи окрику.. і не чути було жодної музики.. чи якогось брязкання.. Але в глибині.. а це вже надвечір.. може, й сонце давно зайшло.. у сутіні в глибині дому блимав невеликий чорно-білий екран.. і знаєш що?.. там миготів боксерський поєдинок.. і за кожним ударом спалахувало світло.. ривками.. я байдужий до боксу.. але тут став на дорозі і довго не міг зрушитись.. стою.. завмер.. У повній тиші рухи боксерів трохи пом'якшені сутінками.. То було, мабуть, недовго.. але тоді мені здалося, що бачу якийсь фрагмент вічного поєдинку.. не затятого.. не заюшеного.. вони ніби знали, що мають битися отак безконечно.. і ніби жаліли одне одного.. жодного аж надто різкого випадку.. Хтось тут любить бокс?.. А чому б ні?.. а раптом комусь цікаво поглянути збоку на те, що відбувається десь далеко-далеко.. в іншому світі.. іншому серці?.. Миготіння ударів.. Воно може й розважити подорожнього.. от як я.. хто випадково набрів на цю пригоду.. Трохи розслабитись у тихому відлюдді.. Розважитись.. Бо невідомо, що далі..

пам'яті Ріка М.

— Turquoise,
Turquoise,
Won't ye let me in?
— Are ye going to be a shadow?
— I'd like to be you..
— Will ye enter the pole
Piercing the earth?
— I'd like to be you..
— I'm the axis..
— I'm ready to be you
— Are ye ready to grow
 into the axis?
Yet know, it is tight
Ye might be but standing there
Sleeping, yet standing.
Your eyes open..
— I'm ready..
— Thus all the world
Ye surmounted here
Will be on top,
While you'll be the least below
— I'm ready..
— Ain't ye have pity for yourself
— I'd like to skip out of myself,
My shoulders but marked up —
A few symmetrical dots on those
 wings
The sun, but chasing me..
— And would ye stand the load?
— I'm spirit. I have no fear/
Who are Ye now?
— All.

Костянтин Москалець. Остання книга Лишеги

Ця книга виходить у світ уже після смерті Олега Лишеги. Він сам упорядковував її, ретельно шліфуючи і вносячи правки, наче відчуваючи, що саме «Поцілунку Елли Фіцджеральд» судилося стати його останнім, власноруч завершеним твором. Вимахуючи сокирою письма, обтесуючи, вдосконалюючи постать книги, поет, мабуть, здогадувався, що саме ці тексти говоритимуть до нас його голосом тоді, коли він зникне на протилежному березі потойбічної Стримби. Невипадково ж в одному з інтерв'ю, яке Лишега дав за рік перед смертю, він сказав, розповідаючи про останню поему Грицька Чубая: «Поет мусить мати якусь рівновагу, а він її не мав. Для мене воно зрозуміле, бо з кожним роком знаєш все більше про невимовне. Він передчував останні роки. І вибухнув останнім акордом. Мабуть, і в мене так буде». Може, ще й через ці передчуття тут стільки щемкої ностальгії, напівприхованих і відвертих признань, стільки прощальних ноток і легкого зніжковіння перед майбутньою смертю, безмежного дитинного зачудування багатством можливості бути. Лишега, один із найвидатніших українських поетів, якому не судилося бути належно оціненим за життя у себе на батьківщині, постає перед читачем у не зовсім звичній іпостасі есеїста й історика повсякдення. Він знімає маску дивака, що не може пристосуватися до соціальних вимог і практик, показуючи своє правдиве лице, лице інтелектуала й ерудита, вихованого на найкращих зразках європейської та американської літератури, лице навдивовижу шляхетної і витонченої душі, безмежно вразливої і так само безмежно обдарованої найрізноманітнішими талантами — поета, прозаїка, перекладача, скульптора, майстра бути собою за будь-яких політичних устроїв. Як і кожен справжній поет, Олег Лишега створював не тільки вірші; він створював і обживав власний світ, наповнюючи безліччю видимих і невидимих речей, скульптурами з дерева, барвистими вітражами зі спогадів та мрій, перекладами найдорожчих серцю поетів і філософів, переважно таких самих неприручених відлюдників, як і він сам. Унікальна особистість Олега Лишеги не має відповідників у контексті українського літературного краєвиду, він надто ні на кого не схожий, надто своєрідний і ексклюзивний, надто самотній через цю свою винятковість. Загалом поети не зобов'язані впускати сторонніх до майстерень, де кристалізують сенс своїх віршів та інших діамантів. Те, що Лишега захотів і

зумів розповісти про себе більше, зробивши це за допомогою низки есеїв, які, згадуючи німецьку романтичну традицію, краще було б називати фрагментами, є ще одним виявом багатства його особистості, по-дитячому неповторної, довірливої і беззахисної, по-дитячому ж таки щедрої.

Книга складається з двох частин. Перша — це власне есеїстика, друга містить переклади близьких Лишезі за духом авторів, серед яких найцікавіші передусім вірші Робінзона Джеферса. Завершує том лист Лишеги до дружини його померлого американського приятеля і англомовний вірш, пам'яті цього ж таки приятеля присвячений. Порівняно невелика за обсягом книга розкриває маловідомі пласти біографії поета, випукло змальовує рельєф його надвразливого емоційного життя, чіпкі стебла прив'язаностей до найдорожчих людей — Грицька Чубая і Віктора Морозова насамперед, складну любов до батька і до малої батьківщини, Тисмениці. Вона відверто розповідає про любов до Львова і страх перед ним, тридцятирічне уникання й оминання цього міста, про середовище київських митців і зворушливі пригоди та відкриття мандрівного поета в Мюнхені, Лозанні, Америці.. Кожен есей побудований як джазова імпровізація, блюз у письмовій формі, суто блюзовою меланхолією і озиранням на те, чого ніколи не можна остаточно втратити ані повернути бодай частково, пронизана і вся книга. «Це все наче сон, мені не можна дивитися у вікно, інакше все, що пригадалося, щезне з очей, таке воно примарне», — пише Лишега в заголовному есеї, побудованому як лист до Грицька Чубая, єдиного поета, якого він визнавав своїм учителем, а отже, більшим за себе майстром, хоча насправді дорівнював йому і талантом, і майстерністю, просто був цілковито інакшим. Серія моментальних знімків одного й того ж львівського краєвиду, вранці, вдень, увечері і вночі, як у Сезанна, один і той самий ненастанно поновлюваний сюжет шляху, яким молодий Лишега ішов колись до Чубаєвого дому (перед одруженням Чубай мешкав у гуртожитській кімнаті, разом з Лишегою і Морозовим, а потім переселився до помешкання дружини). Ця тема росте й наповнюється новими деталями, обростає пагонами спогадів і свіжих спостережень, тим, чого не можна було помітити або передбачити в першому начерку реальної зустрічі на початку 70-х років XX століття, як от зруйнований тепер винзавод, з ангарів якого тхне застоєм, забутим, замкненим часом. «Я хочу прийти до тебе як і тоді в той перший раз. Звідти з гори, з Пасічної, де був наш гуртожиток, звідти на Погулянку через ліс», — увиразнюються контури й топоніми обставин юнацького братерства, прожите збирається воєдино, попри шумові викиди,

збої і перебої зі світлом теперішнього, мислена присутність братів підносить і дисциплінує дух, даючи змогу витримати напір часу, а ще більшою мірою — деструктивну діяльність безчасу. Із легким зачудуванням ми помічаємо, що Лишега звертається до живого тут-і-тепер Чубая, дарма, що там, на могилі Личаківського цвинтаря, вказана точна дата його смерті. Пригадування — це теж якийсь різновид милування, милування споминами, розглядання їх з усіх боків, коли неможливо очей відвести, настільки вони коштовні, власне — милі. Письмо Лишеги обтікає їх, о-писує кола, тече, як закільцьована ріка, ворущачи рінь і водорості поточних вражень та подій (у Львові моровиця, електрика пропала, знайомий художник працює над новим вітражем, а за вікном якраз триває осінь). Пригадування — це теж якийсь різновид воскресання, тихий і зосереджений експеримент з відродження часу за посередництва пильного вдивляння у нього.

Може, саме тому в наступному есеї «Час» розповідь про витісування фігурок з дерева непомітно переходить у роздуми про чистий, живий час, «коли душа встигла виплекати собі тіло, освоїла його». Тіло в інтерпретації Лишеги постає такою собі живою скульптурою або ж домом душі, який вона не раз покидає, вирушаючи блукати невідомими нам краями і не завжди повертаючись. Написані переважно короткими синтагмами, що відокремлені (чи поєднані між собою) славнозвісними Лишежиними двома крапками, тексти есеїв передають послання автора за тим же принципом, що й тексти його віршів: прогалину між синтагмами, тривання затамованого подиху смислу, читач повинен заповнити самостійно, власними зусиллями, подумки доказавши те, на що натякає і що навіює автор. Читач виступає в ролі співавтора, а процес спільної творчості у синкопованому двома крапками ритмі знову ж таки нагадує спільну джазову імпровізацію. Можна скористатися й іншим порівнянням, одним з образів, присутніх у «Часі», уподібнивши процес передавання смислу від автора до читача диханню одним духом: «З таким придихом, я чув колись — гріються заковчені ескімоски — диханням з уст в уста.. Може, колись пракрук навчив їх цієї музики задиханих вуст..».

Коли читаєш «Лозанн», знову відчуваєш, що жанрове означення «есей» відповідає далеко не всім текстам, поданим у книзі. Це радше автобіографічна новела, художній твір, сюжет якого перегукується, скажімо, з новелою Хуліо Кортасара «Місце під назвою Кіндберг». Як і в Кортасара, йдеться про те, що не збулося, не сталося, і не станеться вже ніколи. Нарвавши на ставку побіля Києва сніп дикої м'яти, поет сідає в літак і за кілька годин опиняється у швейцарській Лозанні, де в бомбосховищі

відбудеться вистава його містерії «Друже Лі Бо, брате Ду Фу». Після динамічного опису вистави, в якій бере участь і сам автор, дія сповільнюється, фокусуючись на майже випадковому знайомстві з білявою італійською актрисою. Вони домовляються разом їти купатися наступного ранку. Але, прокинувшись, поет нікого не застає в готельному вестибюлі, тож вирушає до озера сам. І тільки після повернення довідується, що та дівчина все-таки приходила: «Просто передайте йому, що я була. То була єдина мить, коли життя раптом відкрилось перед тобою.. Уся рівна, і глибока, і висока далина.. І все могло змінитись». Щемкий новелістичний фінал позбавлений, однак, драматичного відсвіту, притаманного згадуваній новелі Кортасара, — Лишега завершує лінію оповіді м'якше, спокійніше і відстороненіше. Так, змінитися могло все, але не зміниться вже нічого; можливо, та мить, коли до тебе приходило інобуття, блискавичним сполахом розчахнувши пережите і наштрихувавши цілковито інакшу версію подальшого, була моментом з інших життів, що «не належать нікому і тому там усе так легко збувається, це ніби сон, невагомий, поза життєвими мірками».

Есеї «Торс» і «Слід» можна віднести до поточних нотаток майстра дерев'яної скульптури, якою Лишега займався не один рік. Принагідні міркування про лінію, об'єм і тінь чергуються з афористично стислими висловлюваннями про роль сокири в тесанні скульптури зокрема і людському житті загалом («сокира — це письмо») та вже зовсім несподіваними мікроміфами про ролі рук: «..у кожному торсі права долоня втілює те, що їй найближче, що вона відчуває як щось найрідніше — це портрет лівої долоні.. Свого вічного мовчазного свідка і товариша — але молодшого, невмілого.. який зроду був пасивним спостерігачем, підглядав — як та інша, права долоня літала, падала і знов злітала.. її невмілість, безборонність.. може і є тим усім найкращим, що хотіла б мати у своїм портреті гаряча, поривчаста права долоня».

Ласкавий дотик визволяє потаємне, тому навіть суть вогню, оголена, проявлена ним, виявляється лагідною, м'якою, зовсім не пекучою. В есеїстиці Лишеги не бракує есенційних, платонівських за походженням апеляцій до сутностей і світу ідей; парадоксальним чином незримі, умоглядні ідеї постають відчутними на дотик («Я можу думати лише про те, чого можу торкнутись», — пояснює автор в есеї «Океан»), а створені дитячою фантазією акули справді починають мешкати в глибокій криниці у якому-небудь Великому Тур'ї. Звичайно, подібні твердження можуть викликати неабияке занепокоєння в іхтіологів, тому Лишега передбачливо вносить уточнення: «..є інший —

внутрішній океан. Там і дотики, і рухи інакші.. може, лагідніші.. поступливіші чи як.. Скажімо, внутрішній різновид акули можна розпізнати лише дуже зосередившись: ось жовтуватий відблиск ока.. лагідно-зеленуватий ривок в'юнкого тіла». Лагідно-зеленуватий, так міг сказати тільки добрий поет, і, дочитуючи перший розділ «Поцілунку Елли Фіцджеральд» до кінця, ми заново переконуємось у тому, що знали від початку: навіть есеї або статті, створені поетами, звучать як трохи більші, ніж зазвичай, вірші, трактуючи міради речей, подій та істот на один, суто поетичний лад. Культурологічні й історичні екскурси, подробиці біографії Якуба Фрейда або його праправнука, художника Лусьєна Фрейда, реальна акула в океанаріумі і уявна в глибинах внутрішнього океану складаються на один-єдиний, несуперечливий і взаємодоповнювальний світ міфу, без якого нам, людям ущент розчаклованого часу, було би вже геть зовсім несила витримувати агресивний напір цифр і створених ними прорахованих ілюзій.

Про намір написати книгу «America Emeralda» («Смарагдова Америка») Олег Лишега сповістив ще 2010 року. До неї мали увійти переклади найулюбленіших американських авторів, а також спогади самого поета про перебування в США. На жаль, цьому задуму судилося бути втіленим тільки частково, якраз фрагменти недописаної книги і складають другу частину «Поцілунку Елли Фіцджеральд». Індіанська духовність, що просвічує в перекладених Лишегою міфах червоношкірих аборигенів, є насамперед глибоким і нерозривним зв'язком людини з Землею, родичанськими стосунками з природою, з більшими й меншими істотами, що населяють край. Так, скажімо, один із міфів виводить походження племені Сіу від шлюбу орла й людської дівчини, а бізони захищають плем'я Кійова від наступу білих завойовників, і тільки переконавшись, що сили надто нерівні, відходять у трансцендентний вимір, до первозданного світу краси, куди ніколи не зможе проникнути жоден чужинець. Ці тексти дитинні й мудрі водночас: етичні закони, наприклад, заборона на інцест, знаходять відображення в індіанській космології, майже дослівно відтворюючи відомий вислів Канта про зоряне небо над головою і моральний закон усередині нас («Місяць безчестить свою сестру Сонце»).

Важливість постаті американського трансценденталіста Генрі Дейвіда Торо для Олега Лишеги годі переоцінити. Притаманні обом послідовний нонконформізм і братерська, майже містична любов до природи дивно уподібнюють американця й українця, роблячи їх ледве чи не духовними близнюками. Мабуть, ще й тому есеї Лишеги не раз звучать як сторінки з «Волдена, або

життя в лісі» (основного твору Торо, на превеликий сором і досі не перекладеного українською), а щоденники Торо нагадують вірші Лишеги. І для Торо, і для Лишеги увійти в ліс означає увійти в себе. В обох важко знайти виразні пов'язання з християнством, натомість не бракує виявів неконвенційної, пантеїстичної релігійності. І тоді сосни постають тим, чим вони і є по суті, живими істотами, значення яких для всесвіту анітрохи не менше за значення людини, а пахощі живиці тотожні за смыслом пахощам ладану на урочистій літургії. «Дерева справді мають серця. Сонце віддано посилає прощальний промінь далекий і спокійний понад підліском аж до них. І вони приймають його з такою вдячністю ніби громадка поселян з діворою. Сосна вражає людськістю», — каже Торо, і ми можемо без зусиль уявити, як тішився Лишега, перекладаючи ці, споріднені з його власним світовідчуванням, рядки. Спостереження за погодою і зміною пір року, роздуми про власну свободу від суспільних умовностей та передсудів, про чесноти і вади людської вдачі, виписки з книг і голос Бога, який можна почути навіть у погребі, спускаючись за дровами, — весь цей дорогоцінний мотлох, увесь цей незворотний чорновик повсякденного життя, що zarazом є святом і священною книгою буття, яка вічно пишеться начисто, без розділових знаків і з маленької літери на початку речення, так, ніби Торо передбачив стиль письма, притаманний сучасним соціальним мережам.. Читаючи хаотичні нотатки, де серед словесного піску часто спалахують самородки афоризмів і думок, що ніколи не видадуться застарілими або неістотними, починаєш краще розуміти сповідувану і Торо, і Лишегою цінність недооформленості, неприрученості мови, цінність зяянь мовчання, означених двома крапками або цілковитою відсутністю пунктуації. Замість дотримання правил граматики, що іншими способами виражають залізні принципи людського співжиття, за якими особистість повинна підпорядковуватися соціуму, вміти адаптуватися до регулярності послідовностей слів у реченні або постатей у черзі, знати своє місце серед щаблів у професійній, становій або там гендерній ієрархії, ми знаходимо у цих двох, однаково волелюбних, Торо й Лишеги, вміння жити за м'якими неписаними правилами, собою скасовуючи численні приписи людського взаємопоневолення, собою обертаючи волю до влади на просто волю. «Чи я можу похвалитися тим, що бачив флейту Генрі Торо? Може, й так.. Груба, з великими отворами.. Але легка, бамбукова.. і ліжко, де він спав.. у хатині над Волденом.. теж бамбукове.. і його надгробок у Конкорді.. заокруглена плитка з каменю чи сланцю.. заввишки, може, як долоня.. вкопана сторч у

голу землю.. і єдиний напис на ній: Генрі.. Я можу це промовляти всім.. може, й ти всього не бачила: бо це символи.. вони вже дозрілі і не бояться людського голосу», — пише Лишега в останньому есеї «Слід. Лист» і, читаючи ці описи аскетично простих та вбогих речей, що належали видатному мислителю, речей, що стали символами, варто зупинитися й замислитися над тим, символом чого був сам Лишега зі своєю мало що не вродженою неприкаяністю в світі дорослих і успішних, заклопотаних видобуванням грошей, прирощенням політичних рейтингів, убивством собі подібних і неподібних, але аж ніяк не приязню до сосен і не прислуханням до голосу флейти землі і неба. Якась усепроникна відмова і дощентний аскетизм супроводжували нашого поета протягом усього життя, — як не згадати тут слова з інтерв'ю, даного одразу після смерті Лишеги одним з його найвірніших друзів, Миколою Рябчуком: «Ці люди живуть дуже скромно у побуті та споживанні. Є взірцями екологічного підходу до світу — нічого зайвого. Щастя не в тому, щоб мати 10 костюмів і 10 пар черевиків. Головне, щоб були одні, цілі і чисті».

Зовсім не випадковою в книзі виглядає присутність іншого американського відлюдника, Робінзона Джеферса. Перше враження, яке викликають його вірші, в тому числі й перекладені Олегом Лишегою, — це надзвичайно грізна і велична поезія, поезія позалюдського. Але не надлюдського. Навряд чи такі вірші міг би написати, припустімо, Ніцше або ніцшевський Заратустра з його дещо невротичною схильністю до патетики і питомо людським самозамилуванням. Хвилями таких слів, саме в такому порядку і темпі, промовляє, мабуть, Тихий океан, з однаковою незворушністю розбиваючи як прибережні скелі, так і людські кораблі та самовпевненість. Джеферс знав цю океанічну мову, роками споглядаючи тихоокеанську панораму зі збудованої власними руками Вежі Яструба, відчуваючи присутність священного у довколишніх горах і мовчазному світлі зірок. Він створив слово інгуманізм на означення егоцентризму людини, її заикленості на собі і сліпоти до величі речей, що оточують нас зусібіч. Інгуманізм означає нездатність людини відвернутися від людського, занадто людського, зрозумівши або відчувши, що стрижень Всесвіту пролягає зовсім не через соціальне, етичне або політичне життя: «Право і милосердя — то людське, воно не стосується птахів, ані риби, ні вічного Бога» («Птахи і риби»). Цю думку радо підтримали б і Торо, і Лишега, що ретельно уникали ходжених іншими стежок, створюючи небувалі способи бути, тісно пов'язані з природними й космічними, а отже, такими, що не скасовуються за жодних обставин, законами. Кладовище

оленів, мужність безупинного старіння, втрата коханої, жінка, що в молодості годувала одноденне оленя молоком з власних грудей, можливість бути розтерзаним, стати плоттю грифа, саме таким чином звідавши смак вознесіння на небеса, — вірші Робінзона Джеферса переповнює однакова приязнь і шанобливість до життя і до смерті, до юності і до старості, велика єдність із величчю та простотою стихій, з істотами, що дорівнюють стихіям своєю первинністю й автентичністю. Лишега, власні вірші якого завжди відзначалися сконцентрованою щільністю і точністю поетичного слова, не зраджує собі і в цих перекладах, знаходячи найбільш відповідні духові оригіналу тон та манеру інтерпретації. Можна сказати, що Джеферс звучить і сприймається українською анітрохи не гірше, ніж англійською, на підтвердження згадавши той майже курйозний випадок, коли російський перекладач опублікував поезії Джеферса у часописі «Вестник Европы», переклавши їх російською... з україномовних перекладів Олега Лишеги.

Чар особистості Олега Лишеги полягав не тільки у вмінні неперевершено писати, але й у магнетичному притягуванні споріднених душ, у таланті дружити. Він умів накликати не тільки сніг і вітер, а й друзів, чимось невловимо схожих на нього, — так само аутсайдерів і дауншифтерів, так само наділених витонченим душевним ладом, так само поєднаних із природою, заглиблених і залюблених у неї. В світі, покинутому богами, природа найкраще зберігає сліди божественних рук, пам'ятаючи і свідчаючи про них так, як донька пам'ятає про руки батька, сама будучи його живим свідченням. Пам'яті одного з таких побратимів, напівсловака, напівіндіанця Ріка, присвячений і останній, англомовний, вірш Лишеги.

Вони як духи. Вони не мають страху. Відходячи, вони не зникають. Вони повертаються — до трансцендентних небес, пралісів і океанів, справжніших, могутніших і красивіших, ніж ті, що здаються нам реальними, до стихій, частинами яких залишалися, навіть перебуваючи в людському тілі. Їх неможливо втратити і забути неможливо, бо саме такі стихійні люди, одним з яких був Олег Лишега, є підтвердженням невмирущості і священності життя, дарованого кожному з нас. Їх неможливо не любити, розуміємо ми, дочитуючи останню сторінку останньої Лишежиної книги, і ця любов, звичайно ж, є сильнішою за будь-яку смерть та забуття.

Інформація видавця

ЗМІСТ

ПОЦІЛУНОК ЕЛЛИ ФІЦДЖЕРАЛЬД. Есеї

Поцілунок Елли Фіцджеральд ...5

Час ...51

Лозанн ...57

Торс ...67

Слід ...71

Океан ...79

AMERICA EMERALDA. Переклади. Есей. Вірш ...101

Шукай свого батька ...102

Місяць безчестить свою сестру Сонце ...102

Вакінян Танка. Громовий Птах ...103

Як з'явилися Сіу ...108

Відступ бізонів ...109

Перші люди і перша кукурудза ...111

Про Тітона-привида ...114

Небесне каное ...116

Легенда про флейту ...118

Койот і водоспад Мультинома ...123

Кінець світу ...127

Гризіння ...128

ГЕНРІ ТОРО. Із щоденника ...129

РОБІНЗОН ДЖЕФЕРС. Вибрані вірші ...183

Олені покладають кості ...184

Оленяча мамка ...186

Гриф ...187

Вечірній відплив ...188

Скунс ...189

Люби дикого лебедя ...190

Човни в тумані ...191

Руки ...192

Сіра погода ...193

Віддалена злива ...194

Вогонь на горбах ...195

Птахи і риби ...196

О прекрасна скеле ...197

Слід. Лист ...199

Нawk ...226

Кость Москалець. Остання книга Лишеги ...228

УДК 821.111(73).03 = 161.2

ББК 84(7Спо)6-4

Лишега, Олег.

Л67 ПОЦІЛУНОК ЕЛЛИ ФІЦДЖЕРАЛЬД: Есеї, переклади, вірш / Олег Лишега. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. — 240 с. — ISBN 978-617-585-084-8 (укр.)

Олег Лишега © тексти, 2014

На обкладинці робота Валерія Шаленка

Заставки заголовків: Олег Лишега

Редактор: Іван Малкович

© «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2015

Право на видання цієї книжки належить «Видавництву Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»:

Свідоцтво: серія ДК, № 759 від 2.01.2002

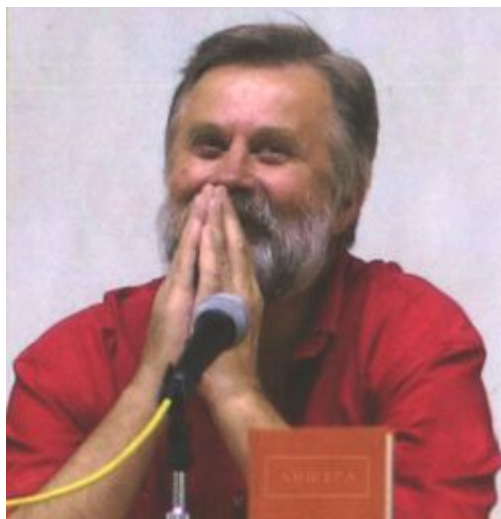
Адреса: 01004, Київ, вул. Басейна, 1/2

Поліграфія: ПРАТ ХКФ «Глобус». Зам. 5-03-1606

ISBN 978-617-585-084-8

www.ababahalamaha.com.ua

Про автора

О Л Е Г ЛИШЕГА

Україна

Олег Лишега (30.X.1949—17.XII.2014) — відомий український поет, драматург, перекладач, скульптор — народився в Тисмениці, поблизу Івано-Франківська. Навчався в художній школі у Станіславі. 1967 р. вступив на факультет іноземних мов Львівського університету, звідки на останньому курсі був відчислений за участь у створенні разом з Гр. Чубаєм самвидавного альманаху «Скриня» (серед авторів — В. Морозов, М. Рябчук та ін.) Відбував військову службу в Бурятії, учителював (викладав англійську мову) в селі Нікольское під Монголією. Після армії працював на хутовій фабриці в Тисмениці (1976-го написав «Зиму в Тисмениці»).

1977 р. одружився і переїхав до Києва, де працював парковим художником в Голосіївському парку (писав великі афіші на кшталт «Кому за 30»), декоратором на кінофакультеті у Лаврі (робив декорації негритянських барів та сільських в'язниць

Абіссинії). Інтенсивно витісував торси із найтвердіших порід дерев, «може, трохи м'якших за слово».

Перебував у кількох шлюбах, має двох доньок — Оксану і Віру. Мешкав усюди, а надто в Тисмениці, Львові та Києві. З 1997 до 98 р. жив у Пенсильванії в гірському Лемонті. Автор поетичних книжок: «Великий міст» (1989), «Снігові й вогню» (2000), «Зима в Тисмениці» (2014), п'єси «Друже Лі Бо, брате Ду Фу». 2000-го р. отримав нагороду американського ПЕН-клубу за найкращу перекладну поетичну книжку «Вибрані вірші» (перекладач Джеймс Брасфілд). Лишега — другий слов'янський поет (перша — В. Шимборська), удостоєний цієї престижної нагороди.

17 грудня 2014 р. після короткочасного, але агресивного запалення легенів відлетів у поетичний вирій. Похований у Тисмениці.

notes

Перекладено з дотриманням авторської пунктуації.